

Kehtiv põhiseadus¹

I. peatükk ÜLDSÄTTED

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu.

§ 2. Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse sätestab seadus.

§ 3. Riigivõimu teostatakse üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge. Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

1938. aasta põhiseadus²

1. peatükk. Üldeeskirjad.

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. Eesti riigi maa-ala on lahutamatu tervik.

§ 3. Riigivõimu ei saa keegi teostada muidu kui Põhiseaduse ja sellega kokkukõlas olevate seaduste alusel.

Põhiseadus on vankumatuks juhteks Vabariigi Presidendi, Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevuses.

§ 4. Eestis on jõus ainult tema oma asutiste poolt kehtimapanud seadused.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud eeskirjad kehtivad Eestis õigusliku korra lahutamatu osadena.

Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmiselega.

§ 5. Eesti riigikeeleks on eesti keel.

§ 6. Eesti riigivärvideks on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

---

¹ RT 1992, 26, 349 - RT I, 15.05.2015, 2.

² RT, 03.09.1937, 71, 590.

I. Gräzini eelnõu³

Eesti suveriniteet

§ 1. Eesti Demokraatlik Sotsialistlik Vabariik, väljendades käesoleva Põhiseaduse vastuvõtmise ajal eesti rahva riiklikku olemist, on suveräänne sotsialistlik demokraatlik vabariik.

§ 2. Eesti suverenteedi kandjaks ja ainsaks allikaks on rahvas, kelle volitusel ja kontrolli all teostavad seda tema seadusandlikud, täitekorraldavad ja kohtuorganid. Eesti riigi suveräänsus tähendab, et talle kuulub kõrgeim võim oma territooriumi üle. Eesti suveriniteet on terviklik, jagamatu, aegumatu ega võõrandu riigi astumisel mis tahes liitudesse.

§ 3. Eesti peab pühaks oma liidu- ja föderatsioonisuhteid teiste riikidega ning nendest ülenevaid talle langevaid kohustusi. Eestil on õigus välja astuda mis tahes liidust või föderatsioonist, kui neisse kuulumine läheb vastuollu tema riiklike ja rahvuslike huvidega või on vastuolus tema suveriniteediga.

§ 4. Eesti territooriumi moodustavad tema maismaa, sise- ja territoriaalveed, õhuruum, maapõu ja mandrilava rahvusvahelis-õiguslikult tunnustatud ulatuses.

§ 5. Maa, maapõu, atmosfääriõhk, sise-, territoriaal- ja põhjaveed on Eesti riigi ainuomand. Eesti riigil on oma valitsuse kaudu õigus peatada mis tahes maa- või muu ressursikasutus, kui see ei vasta tema poolt seatud tingimustele.

§ 6. Eesti riigi majandusliku aluse sotsialistlik iseloom väljendub riiklike sotsiaalsete garantiide loomises ning piirangute kehtesamises, mis tagavad sotsiaalse õigluse, tarbijate huvide kaitse, elukeskkonna stabiilsuse ja inimsõbralikkuse.

§ 7. Eesti riigivõimu ei saa keegi teostada muidu kui Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Põhiseaduse tõlgendamise õigus kuulub ainult kohtule, kellel konstitutsiooni rakendamine on ühtlasi otseseks kohustuseks.

§ 8. Eestis kehtivad ainult tema enese seadusandliku võimu poolt kehtivas korras kehtestatud seadused, samuti seadused, mis on antud kõrgemate võimuorganite poolt neile Eesti poolt loovutatud kompetentsi piires.

Liiduliste ja föderaalsete eelarvate moodustamisest võib Eesti (tema kuulumisel liitudesse või föderatsioonidesse) osa võtta üksnes pariteetsetel alustel teiste liiduosalistega ning üksnes avalikustatud aja eelnevalt fikseeritud maksete või protsendimäärade alusel.

§ 9. Kodanikele täitmiseks on kohustuslik üksnes avalikustatud seadus.

§ 10. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õigusliku korra lahutamatu osadena.

§ 11. Eesti riigikeeleks on eesti keel.

*****

E. Talviku ja J. Kaljuvee eelnõu⁴

1. peatükk

Üldsätted

§ 1. Eesti Vabariik on iseseisev, suveräänne riik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. Eesti Vabariigi ajalooliselt väljakujunenud rahvusterritoorium on lahutamatu tervik.

---

³ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1117–1118.

⁴ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1133

§ 3. Eesti Vabariigi riigivõimu teostatakse vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

§ 4. Eesti Vabariigi territooriumil kehtivad ainult tema riigivõimuorganite poolt vastuvõetud seadused.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana.

§ 5. Eesti Vabariigi riigikeel on eesti keel.

Eesti Vabariigi riigivärvideks on sinine, must ja valge.

§ 6. Eesti Vabariigi riigilipu ja riigivapi kuju määrab vastav seadus.

*****

J. Raidla töögrupi eelnõu⁵

I peatükk

Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eestis ei saa keegi teostada riigivõimu muidu kui Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Eesti Vabariigi seadused avaldatakse ettenähtud korras.

Täitmiseks saavad olla kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

§ 3. Kõik kodanikud on riigi kaitse all. Seadus kaitseb kodanikku riigi omavoli eest.

§ 4. Eesti Vabariigis on Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti Vabariigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti riigi piirid määratakse kindlaks rahvusvaheliste lepingutega.

Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille haldusterritoriaalse jaotuse määrab seadus.

§ 6. Eesti riigikeeleks on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

I toimkonna 21.09.1991 koosoleku protokollist:⁶

21.09.1991 esimene koosolek I toimkonnal. Selleks hetkeks oli PA-le esitatud J. Raidla eelnõu. Võrreldi 1938. aasta ja 1920. aasta põhiseadusega.

4:1 võeti töötekstina aluseks 1938. aasta põhiseadus.

---

⁵ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1142.

⁶ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 11–12.

§ 1 – jätta sama tekst. Tekkis küsimus, kas lülitada uue põhiseaduse projektist 2. lause juurde Runnel pakub, et iseseisvus on võõrandamatu ja igavene. Arvati, et peab enne veel arutama autoritega ja siis hääletama, kas lülitada 2. lause juurde.

§ 3 – jätta olemasolev tekst ja lisada 2. lause järgmises sõnastuses: „Põhiseadus on vankumatuks juhteks Eesti Vabariigi Riigikogu, Presidendi ja Valitsuse tegevuses, mis on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.“

Leiti, et eeltoodud sõnastus hõlmab ka selle, mis preambulast välja jäi.

§ 4 – Hänni selgitab, et 1938. aasta põhiseaduses nimetatud „üldtunnustatud“ interpreteeriti selliselt, et tunnustama pidi just Eesti Vabariik.

Vooglaid pakub redaktsiooniks: „Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid kehtivad Eesti õiguskorra lahutamatu osana“. Hääletati: poolt 4.

Peeti õigeks paragrahvides 5 ja 6 jätta ära saava käände lõpp.

Hänni tegi ettepaneku lisada 7. paragrahv sõnastuses: „Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn“.

*****

PA 27.09.1991 istungi stenogrammist:

J. Raidla: I PEATÜKK. ÜLDSÄTTED Pealkiri "Üldsätted" ütleb iseenesest ära, milliste normidega on siinkohal tegemist. Professor Jüri Uluots iseloomustas 1937. aastal üldsätteid järgmisel viisil: "Sõna "üldeeskirjad" (vahetegu on siinkohal ainult termini valikus – J. R.) tähendab seda, et need üldeeskirjad on mõõtuandvad ja tähtsad kõigi teiste põhiseaduse osade kohta. Ainult kui mingis eriosas on eriolude kohta tehtud mingi erand, siis need üldeeskirjade määrused võivad ühes või teises kohas vastavas ulatuses muutunud olla." Üldsätete tähtsust on võimatu ülehinnata. Nende tähtsus riigi ja rahva arengu seisukohalt on nii suur, et eelnõu autorid näevad nende sätete muutmiseks §-s 158 ette eri korra. Seda ikka selleks, et keegi ei saaks eesti rahvalt röövida tema iseolemist. Paragrahv 1 fikseerib: "Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu." Mõistetel "iseseisvus" ja "sõltumatus" on mõlemal oma sisu. Professor A.-T. Kliimanni järgi tähendab mõiste "iseseisev" seda, et Eesti Vabariiki ei saa muuta mõne teise riigi liitosaks, ta ei saa olla ka mõne teise liitriigi osariigiks. Ta peab olema ja jääma omaette iseseisvaks ühtlusriigiks, unitaarriigiks, mille üle ei tohi olla mingit teist kõrgemat juhtivat võimu. Et § 1 järgi on Eesti Vabariik sõltumatu, siis ei tohi olla sellist olenemist mõnest teisest välisriigist, kus viimane saaks Eesti seadustandvatele asutistele ette kirjutada juhiseid, kuidas oma elu korraldada, ning selliste juhiste teostamist ka kontrollida. Tundub, et eeltoodud seisukohtade aktuaalsus pole viiekümne aasta jooksul põrmugi vähenenud. Uudne ja samas ürgse loomusega on § 1 lõige 2, kus Eesti iseseisvus ja sõltumatus kuulutatakse aegumatuks ja võõrandamatuks. Kommentaar viidatud normile võiks olla pikk ja põhjalik. Piirdugem siinkohal vaid sellega, et juba ette äraotsustatult muutuvad õigustühiseks ka põhiseaduslike võimu- ja valitsemisorganite teod, mis ühel või teisel viisil kahjustavad Eesti iseseisvuse ja sõltumatuse aegumatust ja võõrandamatust. Isegi rahval endal, kui ta on juba seda põhimõtet korra kinnitanud, on seda raske muuta. Põhiseaduse muutmise kord, mis sisaldub eelnõu viimases peatükis, seab väga keerukad reeglid sõltumatuse võõrandamatusest loobumiseks. Seda mitte sellepärast, et rahvas ei tea, kuidas asja otsustada. Seda sellepärast, et keegi kolmas ja võõras, ükskõik, kes ta ka on, ei saaks iial öelda, et lahtiütlemine sõltumatusest oli vaba rahva vaba tahte väljendus, kui ta tegelikult seda ei olnud. Paragrahv 2 tähistab meie taotlusi liikumisel õigusriigi poole. Aluste aluseks on siinkohal reegel, mille kohaselt mitte keegi ei saa teostada riigivõimu muidu, kui ainult põhiseaduse ja seaduste järgi. Seega on riigivõimu teostamise viiside määramisel jäme ots parlamendi käes, kuivõrd ainult tema on volitatud vastu võtma seadusi. Samuti on vastuvõetud seadused kohustuslikud kõigile, ka

seaduse vastuvõtjale endale. Meenutame siinkohal Stockholmis elava eesti õigusteadlase härra Agu Kriisa kirjutisi Eesti ajakirjanduses, kus ta toob välja erisused politsei riigi ja õigusriigi vahel. Üheks veelahkmeks, mis eraldab õigusriiki politsei riigist, on nimelt asjaolu, et õigusriigis vastuvõetud normid kehtivad ka normi vastuvõtja suhtes, samal ajal kui politsei riigis vastuvõetud norm kehtib reeglina vaid teiste isikute suhtes. Selleks et täita seadust, peab olema võimalik ka seadust teada. Seetõttu saavad Eesti Vabariigis olla täitmiseks kohustuslikud vaid need seadused, mis on avaldatud, s. t. on loodud üldse võimalus seaduste täitmiseks. Salajaste nõukogulike instruksioonide aeg peab sellega lõplikult möödama! Tegelikult on aga probleem veelgi sügavam. Ka praegu ülemnõukogu poolt vastu võetavad seadused või otsused, kus märgitakse, et nad hakkavad kehtima vastuvõtmise hetkest, on õigusriigi doktriinist kaugel. Mitte ei saa aru, kuidas neid täita saab! Rääkimata kodanikest, ka riigiorganid näevad neid otsuseid alles hulk aega hiljem. See ei tähenda mitte midagi muud kui seda, et me teadlikult sunnime ühiskonda rikkuma õigust ja koos sellega vähendame lõputult oma seaduste autoriteeti. Ärgu nüüd ainult keegi kähku vastaku, et raadios ja televisioonis me ju teatame – taoline vastus viiks meid õigusriigist üha kaugemale ja kaugemale. Teel tsiviilühiskonna ja õigusriigi poole on meile toeks projekti § 3. See on norm, mis kõrvuti muude eesmärkidega peab kaasa aitama preambula seatud sihi – kindlusetunde tagamine – saavutamisele. Formuleering "seadus kaitseb kodanikku riigi omavoli eest" asetab kodaniku, tegelikult inimese üldse, riigist kõrgemale. Tsiteeritud normis kajastub, kes on kelle jaoks loodud. Ikka riik on inimese jaoks ja mitte vastupidi, nagu ta pikki aastakümneid on olnud! Tsiteeritud normi vaim on püütud muuta kogu projekti läbivaks. Ühelt poolt riikluse kestvuse idee, mis sisaldub preambulas ja kogu projektis, ja teiselt poolt § 5 määravad kindlaks, millisest territooriumist käib Eesti Vabariigi puhul jutt. See on Tartu rahu järgne territoorium. Arvestades Helsingi lõppakti sätteid, saab riigi piiride muutumine toimuda ainult rahvusvaheliste lepingute kaudu. Käsitleva eelnõu välislepingute peatüki järgi kuuluvad piire muutvad lepingud kohustuslikus korras ratifitseerimisele Riigikogu poolt. Seega on piiride muutmisel igasugune isetegevus välistatud. Piire saab muuta ainult parlamendi range kontrolli all. Eesti Vabariigi riikliku korralduse ühtsus leiab kinnitamist samas paragrahvis, millega peaksid oma loogilise lõpu leidma ka kõikvõimalikud omavalitsuslikud riikluse ambitsioonid. Üldsätted lõpevad Eesti põhiseaduste traditsiooniliste normidega §-des 5 ja 6, kus eesti keel kinnitatakse jätkuvalt riigikeeleks ning sinine, must ja valge Eesti riigivärvideks.

V. Salum: Austatud Põhiseaduslik Assamblee! Üldsätete ja seadusandluse toimkonna kahel koosolekul oleme jõudnud seisukohale, et teksti aluseks on kõige sobivam võtta 1937. aasta põhiseadus. See on ühelt poolt juriidilise kontinuiteedi jätk ja teiselt poolt on see põhiseadus vaba päevapoliitilistest võbelemistest ja oma sõnastuselt viimistletum. Raidla juhitud eelnõu on stiililt ebaühtlane ja see ei ole mitte ainult stiili küsimus, vaid see tuleneb ka selle eelnõu n.-ö. sisulisest, mõistelisest ebaühtlusest. Me otsustasime võimalikult vähe muuta 1937. aasta põhiseadust ja seda eelkõige just selle tõttu, et mida rohkem kasutada väljakujunenud sõnastust, seda kindlamini on järjepidevus tagatud. Muudatusi tuleks teha ainult siis, kui need tõesti on paremad ja vajalikud. Vaatlesime veel üldsätteid ja siin oli ka 1937. aasta põhiseaduse üldsätete tekst meil aluseks. Ja siin oli samuti § 1 juures "kõrgeima riigivõimu kandjaks on rahvas, 24. veebruaril 1918 rajatud Eesti Vabariigi kodanikkond, kelle õigused on võõrandamatud". See on ka üks ettepanek, mida me ei ole veel lõplikult otsustanud ja siin on küsimus assambleele, kuivõrd vajalikuks peetakse rahva kui riigivõimu kandja õiguste täpsemat piiritlemist. Siis küsimus, mille kohta on juba tulnud väga palju ettepanekuid – Eesti riigi maa-ala (§ 2). Eesti riigi maa-ala koos territoriaalse õhuruumiga on lahutamatu tervik, nii nagu Raidla projektis on seda rõhutatud. Seda enamus toetas ja oldi üksmeelel, et seda tuleks täpsemalt piiritleda Tartu rahulepingu ja järgnevate lepetega määratletud piirides. Eestimaa on lahutamatu tervik Tartu rahulepinguga määratud piirides. Nii et seda peaks täpsemalt küll piiritlema, seda on üldsätetes

vaja teha. Paragrahvi 3 lõikes 2 viisime üksmeelselt sisse täienduse: "Põhiseadus on vankumatuks juhteks Vabariigi Presidendi, Riigikogu, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevuses, mis korraldatud võimude lahususe ja tasakaalu mõttes." See täiendus on ka Raidla eelnõus. Siis peeti vajalikuks üldsätetesse sisse viia § 7, mis sätestab, et Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn, ja § 8 – Eesti Vabariigi hümniks on "Mu isamaa, mu õnn ja rõõm". Need oleksid nüüd tulemused, milleni esimene toimkond on jõudnud, kuid oleks väga vaja teie kõikide ettepanekuid nende kohta. Toimkonna ühine seisukoht oli, et põhiseaduse preambulas ja üldsätetes võiks jääda võimalikult algse teksti juurde, nii nagu minister Raidla siin rõhutas. Selles teises eelnõus on, et põhiseaduse muutmise tuleb teha võimalikult raskeks ja seda põhimõtet tuleb rakendada ka uue põhiseaduse tekkimisel, mitte ainult seda n.-ö. deklareerida. See oleks lühidalt kõik. Kui on küsimusi, siis ma olen valmis vastama.

*****

I toimkonna 28.09.1991 koosoleku protokollist:⁷

Arutati Eesti Komitee ettepanekut, millega nõuti territooriumi terviklikkuse määramise täiendamist viitega Tartu rahulepingule. Arutati ka, kas loetleda maakonnad, mis oleks siis etnograafilise mineviku mainimine. Peeti õigeks Hänni seisukohta, et riigipiir saab olla kahepoolne ning kuulub määramisele riikidevaheliste lepetega. Otsustati jätta ettepanek arvestamata, kuid samas sõnastada I peatükk „Üldeeskirjad“ paragrahv 2 järgmises sõnastuses: „Eesti riigi piirid on kindlaks määratud rahvusvaheliste lepetega“.

Järgmisena arutati III.päevakorrapunkti.

Salum esitab Eesti Komitee ettepanekud ja soovib nendest lähtudes täpsustada toimkonna poolt kooskõlastatud tekste ajalise määratlusega.

Runnel ei pea õigeks iga ettepaneku pärast kord juba otsustatud hakata kohe ümber otsustama seda enam, et tegelikkuses on eestlased elanud siin juba 4000 aastat.

o t s u s t a t i :

Esimest ettepanekut mitte arvestada.

II.EK ettepanek nouab territooriumi terviklikkuse määramist täiendava viitega Tartu rahulepingule.

Arutati ka, kas loetleda maakonnad, mis oleks siis etnograafilise mineviku mainimine. Peeti õigeks Hänni seisukohta, et riigipiir saab olla kahepoolne ning kuulub määramisele riikidevaheliste lepetega. Arutelu tulemusena

o t s u s t a t i :

Jätta ettepanek arvestamata, kuid samas sõnastada I. peatüki "Üldeeskirjad" paragrahv 2 järgmises sõnastuses:

"Eesti riigi piirid on kindlaks määratud rahvusvaheliste lepetega".

*****

A. Lepsi eelnõu⁸

⁷ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 19.

⁸ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1158.

1. peatükk

Üldsätted

- § 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.
- § 2. Eesti Vabariigi territoorium on lahutamatu tervik, mille riigipiir on kindlaks määratud 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga.
- § 3. Eesti Vabariigi riigivõimu teostatakse vaid Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.
- § 4. Eesti Vabariigis kehtivad ainult tema riigivõimuorganite poolt vastuvõetud seadused. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eesti õiguskorra lahutamatu osana. Keegi ei või end vabandada seaduse mitteteadmiselega.
- § 5. Eesti Vabariigi riigikeel on eesti keel
- § 6. Eesti Vabariigi riigivärvideks on sinine, must ja valge.
- § 7. Eesti Vabariigi riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.
- § 8. Eesti Vabariigi riigihümni sõnad ja viisi määrab seadus.

*****

J. Adamsi töögrupi eelnõu⁹

I peatükk

Üldsätted

- § 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.
- § 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik, millesse kuuluvad Harjumaa koos Tallinna linnaga, Järvamaa, Läänemaa, Petserimaa, Pärnumaa, Saaremaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa, Virumaa ja Võrumaa.
- Eesti piir on kindlaks määratud 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega.
- § 3.¹⁰ Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.
- Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana. Keegi ei või end vabandada seaduse mittetundmisega.
- § 4.¹¹ Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga. Eestist Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse.
- Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikuks vastava soovi avaldamisel.
- Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab kodakondsusseadus.

---

⁹ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1170.

¹⁰ H. Schwartzi kommentaar § 3 osas: „Minu arvates ei ole põhiseaduses vaja lauset „Keegi ei või end vabandada seaduse mittetundmisega“. See küsimus kuulub kriminaalkoodeksi valdkonda selle ühe osana ning määratletakse kriminaalkoodeksis, kusjuures tuuakse ära ka erandeid. Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1276.

¹¹ H. Schwartzi kommentaar § 4 lg 2 ja 3 osas: „Minu jaoks jääb segaseks nende lõigete kasutamine praktikas. Milline erinevus on „Eesti kodaniku“ ja „eestlase“ vahel? Näib, et lõikes 3 sisaldub ka lõike 2 mõte, või ei ole see nii?“ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1276.

§ 5.¹² Eestis alaliselt elevatel teiste riikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel on kõik samad inimõigused ja tsiviilõigused mis Eesti kodanikel.

§ 6. Eesti riigikeeleks on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

PA 04.10.1991 istungi stenogrammist:

A. Leps: [...] Üldsätetest pean olulisimaks § 2: "Eesti Vabariigi territoorium on lahutamatu tervik, mille riigipiir on kindlaks määratud 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga." Tõsi, piir Lätiga hiljem natuke muutus, aga see ei ole suur häda. Lähtuma peame ikkagi Tartu rahulepingust, kas te tahate seda või ei taha. Paragrahv 8: "Eesti Vabariigi riigihümni sõnad ja viisi määrab seadus." Arvan, et see on põhiseaduslik küsimus. Või tahab teist osa laulda härra Ernesaksa loodud Eesti NSV hümnid? [...]

Juhataja: Lugupeetud Põhiseadusliku Assamblee liikmed, palun võtke istet! Vaheaeg on lõppenud. Teeme kohaloleku kontrolli. Kohal on 31 liiget. Päevakorrapunktis 1.2. saab ettekandeks sõna härra Jüri Adams. Härra Jüri Adamsiga oli juhatusel selline kokkulepe, et tema ettekanne koosneb kahest osast. Esimese osa, 45 minutit, me kuulame ära täna ja teise osa nädala pärast. Härra Adams, palun!

[...]

I. Hallaste: Austatud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Mul on kuus küsimust. Kõigepealt, § 5 ütleb, et alalisel elanikul ja kodanikul on samad tsiviilõigused. Kõigepealt, kes on alaline elanik ja kas mittekodanik võib näiteks osta maad? Teie arvamus selle kohta.

J. Adams: Ma püüan vastata, niipalju kui ma suutsin üles märkida. Alalise elaniku mõiste sissetoomine on kahtlemata uudne. See tuleb defineerida. Niipalju kui ma praegu saan aru Eesti ühiskonnas toimuvast poliitilisest diskussioonist, siis tõenäoliselt on see koos alalise elaniku elamisloaga ilmselt vajalik. Siin loomulikult ei ole kaugemale mindud, kuid on lähtunud eeldusest, et meil arvatavasti saavad olema siin pikemat aega elavad inimesed, kes samal ajal ei ole kodanikud.

---

¹² H. Schwartzi kommentaar § 5 osas: „Paragrahv tundub liialt laiahaardeline. Kuigi ma arvan, et isikutel, kes ei ole riigi kodanikud, peaks olema enamus nendest õigustest, mis on kodanikel, - ei anna ükski riik neile kõiki õigusi, seda enam, et eelnõus räägitakse „inimõigustest ja tsiviilõigustest“, kuid samas ei ole eelnõus „inimõigusi ja tsiviilõigusi“ lahti mõtestatud. Ma panin samuti tähele, et neid väljendeid ei ole eelnõus edaspidi üldse mainitud. „Inimõiguste ja tsiviilõiguste“ hulka võib arvata ükskõik milliste õiguste, millest selles põhiseaduses on juttu. Oletatavasti ei saa neid kõiki anda mittekodanikele. Ma mõtlen ennekõike valimisõigust ja õigusi, mis sätestatakse uues omandiseaduses. Kas kõik need õigused on ka mittekodanikel? Samas on paragrahvides 29 ja 30 juttu ainult kodanikest. Seega omistatakse need õigused ainult „kodanikele“, seda ena, et teistes paragrahvides kasutatakse väljendit „inimene“ (§ 25). Nii võib § 5 põhjal teha järelduse, et väljend „kodanik“ ei oma absoluutselt mingisugust tähtsust. Edaspidi ma üritan veelkord tõestada, et eelnõu autoril ei ole siiski kavatsust anda mittekodanikele samad õigused kui kodanikele, kuigi § 5 näib niimoodi sätestavat. Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1277.

S. Vahtre: Üks väike küsimus lugupeetud ettekandjale. I peatüki § 2. Miks on peetud vajalikuks loetleda siin nimeliselt Eesti territooriumi alaosaad? Nii oli see 1920. ja 1933. aasta põhiseaduses, kus see oli seotud mõningate lootustega, mis olid tekkinud, 1937. aastal mitte.

J. Adams: Antud juhul on lähtunud 1920. aasta põhiseaduse traditsioonist. Võib-olla on siia püütud ka aimamisi sisse programmeerida sellist haldusreformi käiku, mis viiks meid vanale administratiivjaotusele tagasi, aga mitte sellest eemale.

*****

PA 11.10.1991 istungi stenogrammist:

J. Adams: [...] I peatükk "Üldsätted". Siin on kaks gruppi olulisi küsimusi. Üks on territooriumi käsitlev paragrahv ja teine kodanikkonda käsitlev paragrahv. Territooriumi paragrahvi puhul on küsitud, mispärast on siin loetletud maakonnad. Siin on lähtunud 1920. aasta põhiseaduse traditsioonist, samuti on tehtud kummardus Eesti ajaloolisele jaotusele, kuid autorid peavad kõige olulisemaks § 2 lõiget 2, mis määrab Eesti Vabariigi piirid. See on meile poliitiliselt oluline probleem, eriti idapiiri fikseerimise osas, see ei vaja vist üldse selgitust. Kas idapiir peab olema eraldi välja toodud? Kuidas meil kujuneb Läänemere piiride probleem? Ma tõesti ei oska seda öelda. Kuid ma tahaksin seista selle eest, et selline paragrahv või sõnastus või mõte oleks põhiseaduse tekstis sees. Edasi, §-d 4 ja 5 käsitlevad Eesti piirkonda ja Eesti kodanikkonda. Aluseks on võetud siin, nagu ka antud projekti mitmetes muudes osades, tõsiasi, et praegu ja arvatavasti lähematel aastatel ja aastakümnetel saab Eestis olema nii Eesti Vabariigi kodanikke kui ka siin alaliselt elavaid välisriigi alamaid, kes siiski Eesti Vabariigi kodanikud ei ole. Minu arvates dikteerib reaalne elu sellise vajaduse ja me ei tohiks sellest mööda vaadata. Me peame vähemalt põhiseaduseski ära sätestama, et meil on ja ilmselt jääb ka kauaks püsima suur mittekodanikest elanike grupp. Siin on muidugi erinevus 1938. aasta põhiseaduse tekstist, aga selle on meile dikteerinud elu. Paragrahvis 4 on tekitanud kommentaare lõiked 2 ja 3. On tehtud täpsustustepanekuid. Üks saabus mulle just faksi teel Ameerikast, professor Taageperalt, kes andis projektile põhimõtteliselt väga kiitva hinnangu. Ma olen väga meelitatud. Ta teeb ettepaneku sõnastada lõige 2 selliselt, et ei oleks nimetatud Nõukogude Liitu, vaid sõnastada see ümber selliselt, et sama mõte säiliks, kuid ilma väljenduseta "Nõukogude Liit". Miks mitte, see on täiesti võimalik, aga see ajab sõnastuse keeruliseks. Teine probleem on, kuidas lõikes 3 esitatud ideed väljendada. Siin on autorid lähtunud tõsiasiast, et Eesti ühiskond on praktikas tõestanud seda, et pagulaseestlastel, kes omal vabal tahtel tulevad tagasi ja lülituvad ellu, on vaieldamatult õigus Eesti Vabariigi kodakondsusele. Selle hea näide on see, et ka meie assamblee koosseisu on valitud kolm sellist inimest: Rein Taagepera, Hain Rebas ja Juhan Kristjan Talve. Nii et sama tendentsi fikseerimine, kas samas sõnastuses või kuidagi teisiti, on vajalik ja, tahaks rõhutada, ka eluline. On küsitud, kas põhiseaduses üldse peab käsitlema kodakondsuse ja kodaniku mõistet. Ma arvan, et sellest ei saa loobuda, kodanik peab meil tekstis ka mitmel pool mujal korduma, me ei suuda kirjutada põhiseadust, kus seda ei oleks. Ma arvan, et nii Eesti Vabariigi kodanikkond kui ka siin elavad mittekodanikud ootavad meilt uue põhiseaduse tekstis oma staatuse määratlemist ja sellepärast on vastava teema sissevõtmine poliitiliselt põhjendatud. [...]

I. Hallaste: "Üldsätted". Autorite eelnõu peeti normtehniliselt paremaks. Adamsi eelnõu §-de 2, 4 ja 5 kohta arvati, et need ei peaks põhiseadusesse kuuluma. Tsiviilõigusi pole tarvis inimõigustena eraldi välja tuua. Hääled jagunesid nii: 7 autorite ja 1 Adamsi eelnõu poolt.

*****

PA 18.10.1991 istungi stenogrammist:

V. Rumessen: Teine parandusettepanek (see on Rein Taagepera ettepanek): jätta välja §-s 4 lõige 2. Selle vastu oli toimkonna enamus ja toimkond esitab siin eraldi härra Leissoni poolt formuleeritud ettepaneku kirjalikult. Kolmas parandusettepanek: lõige 2 ära jätta. Sellele hääletas toimkonnas enamus vastu.

P. Kask: Lugupeetud härra ettekandja, mul on üks küsimus. Kas teieni on jõudnud ka professor Rein Taagepera ettepanekud, mille ma enda arvates andsin kõigile toimkonna esimeestele eelmisel nädalal? Ja kui on, siis miks need ei ole kajastatud selles tabelis?

V. Rumessen: Läbi on jõutud hääletada Rein Taagepera ettepanekutest ainult see osa, mis puudutab § 4. See on siin esitatud ja selle kohta ma aruande esitasin.

[...]

P. Kask: Lugupeetud härra juhataja! Austatud kolleegid! Esmalt protseduurilised märkused. Et meie töö oleks viljakas, tuleb kõikidel toimkondadel tõepoolest esitada selline ülevaatlik tabel tehtud muudatustest ja ettepanekutest ning nende kohta tehtud otsustest, nagu mõned toimkonnad on teinud. Kui sellist tabelit ei ole, siis on väga raske siin vaidlustada toimkonna tehtud otsuseid. Ja isegi siis, kui selles tabelis puudub toimkonna langetatud otsus, on siin pärast neid otsuseid vaidlustada ja läbi hääletada raske. Lisaks sellele on minu arvates väga oluline, et toimkond põhjendaks oma negatiivset otsust, kui ta ettepaneku tagasi lükkab. Kui seda ei esitata kirjalikult, kui seda peetakse paljaks, siis vähemalt suuliselt. Ma esindan siin oma toimkonna puuduvat liiget härra Rein Taagepera ja iseennast hetkel, sest meil on mõlemal ettepanekuid, mis on tagasi lükatud. Ja ma pean vajalikuks neid ettepanekuid vaidlustada ja põhjendada. Esimene on ettepanek nr. 2 § 4 kohta, kus härra Rein Taagepera on teinud ettepaneku välja jätta lõige 2, mis kõlab järgmiselt: Eestist Nõukogude võimu ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse. See on üldine põhimõte, põhiseaduses ei peaks olema kajastatud ülemineku protsessid. Põhiseaduse ülim mõte on kaitsta kvalifitseeritud häälteenamuse nõudega kergekäeliste muudatuste eest mõnda mängureeglit, et parasjagu parlamendis enamuses olev poliitiline erakond ei saaks neid mängureegleid lootusetult enda kasuks keerata. Ja ma antud juhul lisan Rein Taagepera originaalpõhjenduse, kui ta selle ettepaneku esitas. See on järgmine: Nõukogude Liidu okupatsioon ei ole seda au ära teeninud, et olla mainitud Eesti Vabariigi põhiseaduses ka veel, ütleme, 50 aasta pärast, kui Nõukogude Liit ise on ammu hingusele läinud ja unustatud. Kirjutagem tuleviku jaoks. Sisuliselt käsitleb see lause ainult ajutist üleminekuaega ja kuulub sellega eriseadusesse, mitte aga püsivasse põhiseadusesse. Ja kahtluse puhul teeb tolle lause töö ära ka järgmine lause: väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikeks vastava soovi avaldamisel.

Juhataja: Aitäh, härra Kask! Härra Kasele on siiski üks küsimus. Nõue vaadata uuesti läbi tagasilükkav otsus härra Taagepera ettepanekule jätta §-st 4 välja lõige 2 tuleks lugeda esitatuks härra Taagepera poolt. Niisiis, kas me fikseerime, et selle nõude on esitanud härra Kask, härra Taagepera või mõlemad? Härra Kask, selge, tänan! Palun see nii protokollidagi. Protest sellise protsessuaalse lahendi vastu on härra Rumessenil, käe püstitõstmine saalis on märgiks sellele. Palun, härra Rumessen!

V. Rumessen: Ma esitan praegu komisjoni seisukoha selles küsimuses, millele ma oma sõnavõttus ennist viitasin. Ja see oli praegu põhjendatud just sellega, et komisjon esitab oma sõnastuse selles küsimuses, kui härra Kask soovib. Ma võin selle sõnastuse talle praegu ette lugeda. Komisjon ei olnud nõus, et seda põhimõtteliselt välja jätta.

[...]

J. Adams: Nüüd järgmine punkt, millel ma tahaksin peatuda, on härra Taagepera ja härra Kase ettepanekud § 4 osas. Paragrahv 4 sisuliselt määratleb kodakondsuse seaduse alused. Siin me peaksime suutma ette näha seda uut olukorda, milles Eesti rahvas ja kodanikkond saab olema lähiaastakümnetel, ja teisest küljest tunnistama seda, mida me tegelikult juba tunnistame. Ma olen siit puldist juba ka öelnud, et me käsitame Juhan Kristjan Talvet siin saalis Eesti kodanikuna võrdselt meiega ja me ei nõua, et tema loobuks Soome kodakondsusest. Täpselt samamoodi me käitume Rein Taagepera, Hain Rebase ja paljude teiste suhtes. Tähendab, me peaksime endale teadvustama, peaksime võtma vastu vastava otsuse, et Eesti Vabariigi kodanikke saab olema vähemalt lähimatel aastakümnetel kahte eri liiki. Nimelt, inimesed, kes on ainult Eesti Vabariigi kodanikud, ja teisest küljest hulk kodanikke, kellel peaks olema õigus säilitada oma kuni praeguse ajani tekkinud kodakondsus. See läheb praegu natukene ka ülemnõukogu kodakondsuskomisjonis toimuvate kodakondsusvaidluste kapsaaeda. Ma ei tahaks neid siin üle korrata. Ma ainult kutsun üles selles küsimuses vaatama tõe silma ja tunnistama, et 1938. aasta põhiseaduse suhtes, mis keelustas topeltkodakondsuse, on situatsioon kardinaalselt muutunud. Ja teiseks kutsun üles andma oma toetuse kardinaalsele ideele. Meie iseseisev Eesti riik ilmselt vajab neid topeltkodanikke, kes on läänes. Võib-olla on nende olemasolu meile isegi hädavajalikuks tingimuseks, et me üldse suudaksime välja rabelda tekkinud olukorrast. Nii et sellised oleksid minu märkused nende teemade kohta, kordan veel kord. Minule jättis väga sügava mulje Ilmar Rebase kui eksperdi ettekanne. Ta ütles, et võrreldes moodsa põhiseadusega on see peatükk projektis liialt vähemahukas, kui ma õigesti mäletan. Tema arvates peaks see peatükk sisaldama kuni 55 paragrahvi. Võib-olla on see nüüd natukene liiga palju, aga ma arvan, et teisel lugemisel me peaksime oluliselt keskenduma täitmisele selles peatükis. Tänan!

[...]

H. Runnel: Lugupeetud ettekandja, üks küsimus esimese toimkonna poolt: kas teie toimkonnale tundub sobivam panna niisugune probleem üldsätetesse või II peatükki, kus oleks nimetatud, et Eesti Vabariik (lähitules praktilise neutraliteedi põhimõttest) ei luba iial ühegi teise riigi sõjaväel omada oma territooriumil toetuspunkte ega oma riigist läbi marssida? Põhjendus – lähitules praktilise neutraliteedi põhisättest – oleks lisatud sulgudes, mitte teksti kirjutatud.

E. Tarto: Juhul kui see otsustatakse sisse panna, siis ma arvan, et see võiks olla juba üldsätetes.

*****

J. Adamsi eelnõu osas I toimkonnale 19.10.1991 seisuga laekunud ettepanekud¹³ koos I toimkonna 19.10.1991 koosoleku protokollil väljavõtetega:¹⁴

- P. Kask: § 2 Eesti Vabariigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti riigi piirid määratakse kindlaks Eesti Vabariigi Riigikogu poolt ratifitseeritud ja ratifitseeritavate rahvusvaheliste lepingutega. Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille haldus-territoriaalse jaotuse määrab seadus.
Toimkonna arutelust: Kase ettepanekut pooldas L. Hänni. Adamsi redaktsiooni poolt olid Runnel, Kelam ja Salum. Kase ettepanekut ei arvestatud peale sõnade „ja jagamatu...“ ning jäeti Adamsi redaktsioon.
- H. Runnel: § 2 lisada 3. lõik Runneli sõnastuses.
Toimkonna otsus: Arvestatud.
- Ü. Uluots: § 2 jätta alles ainult esimene lause kuni komani.
Toimkonna otsus: Jäeti arvestamata.
- U. Uluots: § 2 teine lõik ära jätta.
Toimkonna otsus: Jäeti arvestamata.
- P. Kask; Ü. Uluots: § 4 jätta ära 2. ja 3. lõik.
- L. Hänni: § 4 jätta ära 3. lõik.
- H. Runnel: § 4 jätta ära 2. lõik.
Toimkonna arutelust: Adamsi redaktsiooni pooldasid Salum ja Kelam. Toimkonnal puudus ühtne seisukoht, kuid häälte enamusega jääb Adamsi redaktsioon.
- P. Kask: § 5 välja jätta või sõnastada korrektselt.
Toimkonna arutelust: Otsustati § 5 välja jätta.
- H. Runnel: Lisada § 8 „Eesti Vabariigi hümn on Jannseni-Paciuse „Mu Isamaa, mu õnn ja rõõm...“.
Toimkonna arutelust: Salum ja Rüütel pooldavad. Arvestatud.
- L. Hänni: Lisada § 9 Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn.
Toimkonna arutelust: Arvestatud.
- H. Runnel: Lisada § 10 Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar.
Toimkonna arutelust: Arvestatud.

*****

I toimkonna 19.10.1991 formuleering¹⁵

**I. peatükk
Üldsätted**

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

¹³ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 52–53; Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 54–55.

¹⁴ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 38.

¹⁵ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 49–50.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik, millesse kuuluvad Harjumaa koos Tallinna linnaga, Järvamaa, Läänemaa, Petserimaa, Pärnumaa, Saaremaa, Tartumaa, Valgamaa, Viljandimaa, Virumaa ja Võrumaa.

Eesti piir on kindlaks määratud 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega.

Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana.

Keegi ei või enda vabandada seaduse mittetundmisega.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse.

Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikuks vastava soovi avaldamisel.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab kodakondsusseadus.

§ 5. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 6. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

§ 7. Eesti riigihümn on J.V.Jannseni, F. Paciuse „Mu Isamaa, mu õnn ja rõõm, ...“

§ 8. Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn.

§ 9. Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar.

*****

PA 25.10.1991 istungi stenogrammist:

V. Salum: Üldsätete § 2 lõpp on samuti Hando Runneli ettepanek, millele me otsisime kohta. Lõpuks jäi see üldsätete § 2 lõppu: Eesti Vabariik ei luba oma riigi piires mitte ühegi teise riigi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjaväe viibimist ega läbiliikumist. Ma arvan, et ükski suurrahvas sellega ei lepiks, ka suur vene rahvas ei lepiks sellega, kui Hiinal oleks pommituspolügoon Moskva lähistel, nagu paraku eesti rahvas peab leppima. Looduslikult üks kaunimaid paiku Kõrvemaal, Koitjärve, kus olid õppelaagrid, on muudetud pommituspolügooniks, ja Kursi kihelkonnas on ilus metsaküla samuti pommituspolügoon. Üldsätted, mille me § 2 lõppu oleme pannud, on vajalikud Eesti rahvusterritooriumi puutumatuses, et see oleks ka põhiseaduslikult fikseeritud, et oleks millelegi toetuda. Üldsätetes on toodud terve rida lisaparagrahve. Eesti riigi hümniks on Paciuse "Mu isamaa, mu õnn ja rõõm", et poleks vaja hakata uuesti Eesti Vabariigi riigihümni looma, tööd on palju ja vajalikumat. Siis on fikseeritud, et Eesti pealinn on Tallinn. Arvesse võttes professor Vahtre ettepanekut Eesti Vabariigi väljakuulutamise kohta, on §-s 9 öeldud, et Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar. Need oleksid siis olulisemad täiendused. Ettepanekut hümniga kohta toimikond aktsepteeris.

Ü. Uluots: Härra Salum! Mul on küsimus § 2 kohta. Päevakorda on tõusnud Eesti Vabariigi NATO-sse astumine. Kuidas see teie tekstiga nüüd kokku hakkab? See tähendab, et kui selline tekst läheb praegu põhiseadusesse, siis tuleb igasugused mõtted NATO-sse astumisest ära jätta.

V. Salum: Ei tule ära jätta. Ma siin just kordasin, et üksikul riigil ei ole õigust seda taotleda, küll aga ÜRO kaitsevõrgel ja ... kaitseorganisatsioonidel.

Ü. Uluots: Aga sellisel juhul on teie tekst nii ähmane, et seda põhiseadusesse küll panna ei saa. Ma tänan teid!

V. Salum: See on sõnastatud nii: "teise riigi". NATO ei ole teine riik.

Juhataja: Tänan! Härra Tarto, palun!

E. Tarto: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Minu sõna või minu küsimus on samuti § 2 juurdetoodud lõike kohta. Siin juba avaldati seda arvamust, kuid ma arvan, et härra Salumi niisugune selgitus ÜRO ja NATO kohta peaks kuidagi olema siin ka väljendatud. Kui selline punkt jääb sisse, peaks olema mingisugune vihje, et selline võimalus on olemas. Muidu võidakse tõesti kasutada seda lõiku selleks, et välistada, et me kutsume endale kedagi appi või kutsume ennast kedagi kaitsma. Aitäh!

Juhataja: Aitäh! Härra Salum! Enne kui läheme küsimuse juurde, tahab juhatus tänada teid, härra Salum, ja esimest toimkonda kenasti vormistatud materjalide eest! Ma usun, et kõigil assamblee liikmetel on väga hea nende alusel töötada. Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste: [...] Teine küsimus on § 2, selle lõpu kohta. Kas see tähendab, et kui mingi riigi sõjavägi tungib meile kallale, siis oleks näiteks Läti vägede appikutsumine vastuolus põhiseadusega? Või kui Läti tuleb kallale, et siis Soomet appi kutsuda? ... on vastavalt põhiseadusele. Sellist otsust vastu võtta ei saaks ju siis ka mitte riigivanem või peaminister või Riigikogu. Aitäh!

V. Salum: [...] Teine küsimus. Selle me võtsime sisse sellel kaalutlusel, et ükski suurriik ei saaks endale strateegilisi tugipunkte Eesti rahvusterritooriumil. See sõnastus on lähtunud sellest, et siin ei ole riikidel õigust ... Aga ÜRO poolt on võimalus rajada rahukaitse tugipunkte ja ... Mul on palve nii härra Uluotsale kui ka Enn Tartole, et kui te oskate ise sinna juurde lisada, siis me oleme selle eest tänulikud. Nii et ootan täiendusi.

S. Sovetnikov: Lugupeetud härra juhataja! Austatud härra Salum! Ma ei näe enda parandusettepanekut, mille ma kirjalikult andsin teie sekretärile juba teisipäeval. Mina tegin ettepaneku §-st 2 jätta välja lause, mis puudutab 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga kehtestatud Eesti piiri, kuna pole lõplikult selget lepingut piiri kohta Vene Föderatsiooniga. Paragrahvi 4 kohta tegin ettepaneku lisada: Eesti Vabariik ei anna välisriikidele välja oma kodanikke, välja arvatud rahvusvahelistes lepingutes ettenähtud juhtudel. Eesti Vabariigi kodanikud on välisriikides Eesti Vabariigi kaitse all. See oli meie teematoimkonna ettepanek. Tänan!

Juhataja: Kõigepealt tuletan meelde, et toimkonnad vaataksid läbi need ettepanekud ja märkused, mis on tehtud käesoleva nädala jooksul. Toimkondade koosolekuid pole ju vahepeal toimunud. Teiseks, ilmselt oleks otstarbekohane, kui enamik küsimusi ja sõnavõtte käsitleksid neid probleeme, mida me täna hääletame, neid põhiprobleeme. Ma informeerisin teid sellest,

et see nn. teine lugemine on terve järgmine nädal ja kui me ei jõua järgmise nädalaga ühele poole, siis ka kauem. Sellepärast ei ole vaja püüda iga hinna eest kõiki küsimusi täna välja öelda. Kui sellega soostutakse, siis kontsentreerigem täna tähelepanu nendele põhiküsimustele, mida toimkond soovib panna hääletamisele. Palun vabandust, härra Salum! Palun, teil on vastamiseks sõna!

V. Salum: Juhataja vastas põhiliselt ära. Minu teada ei ole Vabariigi Valitsus ega keegi teine tühistanud Tartu rahulepingut, see kehtib. Ei ole teada, et see oleks tühistatud.

T. Kork: [...] Kolmas küsimus: kas toimkond on seisukohal, et põhiseadus muutub palju halvemaks, kui § 2 viimane lõik üldse välja jätta? Aitäh!

V. Salum: [...] Teise paragrahvi lõpp on ka ... ja rahvusriigi puutumatus sisuline sõnastus. Ilma nende kahe paranduseta jääks tekst küll liiga kuivaks.

K. Kama: Ma tulen tagasi selle ... teema juurde. Nimelt on siin tegemist ühe poliitilise otsusega, mis veel siiani Eesti ühiskonnas on langetamata, s. t. kas Eesti Vabariik on neutraalne või blokiväline riik või ta ei ole seda. Ei ole midagi imelikku, kui me selle poliitilise otsuse selle koguga langetaksime, kuna see on tõepoolest põhiseaduslik küsimus. Mina isiklikult arvan, et Eesti peaks olema neutraalne ja blokiväline riik. Mis puudutab NATO-sse astumist, siis praegu valmistub NATO-sse astuma ka Venemaa. Ma vägagi kahtlen selles, kas Eestile on üleüldse kasulik kuuluda Venemaaga ühte sellisesse sõjalisse blokki. Ma teen teile ettepaneku¹⁶ § 2 viimane lõige asendada tekstiga "Eesti on neutraalne ja blokiväline riik" ja panna see eraldi hääletusele. Kui otsustatakse selle kasuks, siis see peab hõlmama ka seda, mida härra Salum on püüdnud siin väljendada.

V. Salum: Me kaalusime kaua, kas võtta sisse väljend "neutraalne riik". Me ei jõudnud üksmeelsele seisukohale ja jäime selle sõnastuse juurde, mis on tekstis. Eesti jääb demokraatlikuks rahumeelseks riigiks. See rahumeelne riik on neutraalne riik ja see on väljendatud eesti keelele omase sõnaga. Nii et me ei tahtnud kasutada mittemõistetavat ja diskussiooni tekitavat sõna "neutraalne", see on kompromiteeriv ... Me jääksime ikka preambulas rahumeelseks riigiks ja kui § 2 räägib Eesti piiridest ja sellest, mis nende sisse jääb, siis meie toimkonna seisukoht on, et jääme sellise jaotuse juurde.

H. Runnel: Austatud juhataja! Ma kuulun ka esimese toimkonna koosseisu ja ma ei tea, kas tohin üldse segada. Minu küsimus on selline. Kui ma tohiksin vajaduse korral sõna võtta nende punktide kaitseks, mis on kõige rohkem küsimusi tekitanud, s. t. ajalooline osa ja sõjaväeküsimus, tähendab, neutraalsuse küsimus, siis ma tahaksin appi minna härra Salumile ja enda projekti siiski toetada, kui see on lubatud. Tänan!

V. Salum: Tänan, härra Runnel, abi eest! Ma annaksin meeleldi vastamise võimaluse härra Runnelile, kuna tema on nende paranduste autor. Kui mulle enam küsimusi ei ole ... Siiski on.

---

¹⁶ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.38, l 15.

Ü. Aaskivi: Minu küsimus puudutab üldsätete problemaatikat, mis on osalt seotud ka teise toimkonnaga, seepärast võin ma sama küsimuse esitada ka teisele toimkonnale. Te puudutate üldsätete all kodakondsuse probleeme. Samal ajal on eraldi peatükk kodanike õigustest, kohustustest ja muust sellega seonduvast. Kas te olete arutanud ka seda, kui suur problemaatika kodakondsus tegelikult oleks, kas üldsätete küsimus või kodanike põhiõiguste ja kohustuste küsimus? Aitäh!

V. Salum: Üldsätetes peavad need olema paika pandud ja paljudes varasemates põhiseaduste tekstides on need olemas ... Nii et üldsätetes peaksid ikka kõigi järgnevate paragrahvide märksõnad, peatükkide märksõnad, sees olema. Kas see vastus rahuldab?

O. Kool: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud härra Salum! Kas te toimkonnas arutasite Kirde-Eesti väga keerulist seisukorda? Siia puutub ka Hiiumaa. Eile Hiiumaa volikogu arutas väga põhjalikult, et tahab edaspidi olla iseseisev maa, mitte mahakantud maa. Tänan!

V. Salum: Me oleme seda arutanud ..., aga väga paljud rõhutasid, et see ei peaks ... 1938. aasta põhiseadusele. Jüri Adams on toonud 1920. aasta põhiseaduse maakondade loetelu sisse ja meie jätsime ... samuti sisse, kuna lähtusime Kirde- ja Kagu-Eesti probleemidest. Setumaa on setu rahva ühtne territoorium, seda tükeldada ei saa ja Virumaa on ka ühtne ... Paljud maausulised ja tõsised taarausulised on mitmetes artiklites kirjutanud, et Eestimaad kui niisugust ei ole, on ... Virumaa, ... Sakalamaa, et seda traditsiooni ei või lõhkuda, sest need kolm maakonda, Põlva ... on nõukogulikud moodustised ... ja need ei ole eesti rahvale ega kultuurile õnnistuseks tulnud. Probleem on Hiiumaa, aga ... Me jääme selle ajaloolise jaotuse juurde, mis 1938. aasta põhiseaduses on fikseeritud. Meie toimkonna arvates see õigustab ennast mitmest küljest.

Juhataja: Küsimuse soovib esitada veel härra Käbin, aga enne tema esinemist lubage juhatuse poolt mõned repliigid. Aitäh härra Runnelile, kes temale omasel delikaatsel viisil juhtis meie tähelepanu sellele, et assamblee tegevus hakkab segama põhiseaduse koostamist. Selleks et meie tegevus oleks sihikindlam, ma palun, et härra Salum võtaks seisukoha, kas me alustame diskussiooni nende probleemide üle, mida esimene toimikond soovib panna hääletamisele. Nimelt, eile juhatuse koosolekul oli meil toimikondade juhtidega selline kokkulepe, et katsuksime täna arutada peamiselt neid probleeme, mis on teematoimikondades päevakorral, töö jätkamiseks tuleks need täna lahendada. Me leppisime kokku ka selle, et kui toimikonnad soovivad, siis me arutame iga põhiprobleemi eraldi. Härra Salum! Kas on võimalik alustada nende põhiprobleemide esitamist, mida te soovite panna hääletamisele? Sellisel juhul avame küsimused ja sõnavõttud nende probleemide kaupa, mis lähevad hääletamisele. Härra Salum, palun, teie seisukoht!

V. Salum: Minu seisukoht on, niipalju kui ma jõudsin küsida, et neid täiendusi ja parandusi, mis meil on, me hääletamisele ei esita, me oleme nendega rahul. Preambula ja üldsätete kohta käivad ettepanekud sobivad sinna. Paragrahvi 40 kohta on esitatud sellised lühikesed ettepanekud, need võiks läbi hääletada.

T. Käbin: Mul on lühike täpsustav küsimus. Nimelt öeldi, et siin ei ole midagi uut kodanikkonna määratluses ja et see on teisteski põhiseadustes toodud üldsätetes. 1920. ja 1938.

aasta põhiseaduses ei ole see nii. Ma palun nimetada mõnda riiki, kus kodanikkonna määratlus on toodud üldosas. Tänan!

V. Salum: Kahjuks ei ole mul ühtegi teist konstitutsiooni kaasas. Ma vastan sellele järgmine kord. Kaalume neid ettepanekuid.

Juhataja: Härra Salum! Suur tänu esimesele toimkonnale! Küsimused on lõppenud. Algavad sõnavõttud. Esimesena on sõna härra Uluotsal. Puldist sõnavõtt on seitse minutit, kohalt kaks minutit. Sõnavõtjale küsimusi ei esitata. Härra Uluots, palun!

Ü. Uluots: Lugupeetud assamblee liikmed! Ma tahan teha esimesele toimkonnale väikese märkuse oma töö korraldamise ja asjasse suhtumise kohta. Härra Salum pakkus praegu välja ainult kaks alternatiivi § 40 ja § 41 juures. Samal ajal on nad iseenesestmõistetavana § 2 lõike 1 jätnud alternatiivist välja, lugedes seda otsustatud asjaks. See puudutab meie maakondade nimekirja. Võib-olla esimese toimkonna liikmete hulgas ei ole majandusinimesi. Teate, selline formuleering on praegu lausa hädaohtlik. Kui selline formuleering põhiseaduses kehtestatakse, kaotab praegune administratiiv- ja haldussüsteem Eestis oma seaduslikkuse ja tuleb hakata uuesti moodustama nostalgilisi kihelkondi ja vanu maakondi. Ma võin öelda, et Eesti Vabariigi ajal haldusreform lõpule ei jõudnud, see oli pidev protsess. Nüüd on ilmunud juurde Rapla maakond, meil on Paide, Jõgeva. Hiiumaa oli Läänemaa tolleaegne osa. Kujutage nüüd ette, kui me võtame umbes märtsis-aprillis rahvahääletusel vastu põhiseaduse ja olemasolevad haldusmaakonnad kaotavad sellega oma seaduslikkuse. Tähendab, me peame hakkama lõhkuma ja lammutama esimesest päevast. See on majanduslik katastroof ja sellepärast teen esimesele toimkonnale ettepaneku, et kui te pakute välja, siis pakkuge see välja alternatiivina, aga selliseid, ma ütleksin, miljardeid maksvaid majandusotsuseid ei tohiks teie siiski oma toimkonnas otsustada, nii nagu see oleks otsustatud asi. Palun see kirjutada alternatiivi sisse! Paneme selle täna hääletusele ja kui täna ei jõua, siis järgmine kord.

Juhataja: Tänan, härra Uluots! Härra Kask, palun!

P. Kask: Kallid kolleegid! Ma ei kavatsen täna rääkida piiride küsimustest ega sellest redaktsioonist, mille kohta ma esitasin ettepaneku, sest vaidlusküsimused, nagu eile juhatuses otsustati, lähivad hääletamisele hiljem. Täna hääletatakse neid küsimusi, mida toimkonnad paluvad hääletusele panna. Esimene toimkond on palunud hääletusele panna ainult kaks küsimust § 40 ja § 41 osas. [...]

H. Eller: Lugupeetud kolleegid! Ma jätkan sealt, kus Uluots pooleli jättis. Ma viibisin sellel Hiiumaa volikogu koosolekul, kus arutati küsimust, mis puudutab ka Eesti Vabariigi konstitutsiooni. Seal tõstatati täie teravusega Hiiumaa kui ühe suure maa tunnustamise küsimus Eesti riigi poolt. Tuldi järeldusele, et kui Eesti riik ei taha tunnustada Hiiumaad kui eraldi maakonda, siis tõenäoliselt tuleb läbi viia rahvaküsitlus ja otsustada oma täieliku iseseisvuse küsimus lahus Eestimaast või pöörduda mõne teise riigi, kas või Rootsi poole, et saada sealt toetust. Nii et ma paluksin nende asjadega arvestada, me tahaksime siiski säilitada praegust staatust. Nõukogude võimu ajal püüti meilt võtta ära kohalik võim ja allutada meid Läänemaale, aga sellest ei tulnud mitte midagi välja. Nelja aasta pärast tuldi jälle järeldusele, et see on mõttetü töö. Nii et palun lugupeetud assambleed nende võimalustega arvestada.

Juhataja: Lugupeetud assamblee liikmed! Ma palun vabandust, et veel kord segan teie tööd! Ma juhin teie tähelepanu reglemendi sellele osale, mis ütleb, et kõik probleemid ja ettepanekud esitatakse teematoimkonnale, mitte assamblee üldkogu istungil. Teiseks juhin ma veel kord tähelepanu sellele, et oleks kena, kui me suudaksime kontsentreeruda nendele põhiküsimustele, mida meil täna tuleb hääletada. Esimese teematoimkonna puhul on need §-s 40 ja §-s 41. Sõna saab härra Adams. Palun!

J. Adams: [...] Siin tekkis probleem ..., kuhu tõsta paragrahv "Kodanike õigused ja kohustused". Oli põhimõtteliselt kaks võimalust: kas tõsta see peatükki "Rahvas" või peatükki "Üldsätted". Mõlemas on see natukene kohatu, sest peatükk "Rahvas" räägib hääleõigusest ja selle teostamisest. Aga ma arvan, et vist ei vaidlustata selle paragrahvi vajadust. Muide, ma ütlesin paar sõna ka kommentaariks §-de 5, 6, 7, 8 ja 9 kohta. Paragrahv 5, riigikeele määratlus, on minu meelest kahtlemata vajalik. Paragrahv 6, paragrahv lipu ja vapi kohta, ... riikide põhiseadustes ei ole mitte midagi selle kohta. Võime seda käsitleda ka põhiseaduse asjana, kui me väidame, et meil saab olema väga oluline riigilipu seadus ja riigivapi seadus. Minu arvates jätkub siin nõukogude tüüpi põhiseaduste traditsioon, kus kuhjatakse sellist materjali, mida põhiseadusesse üldse ei ole vaja. Kas me peaksime sellest aru saama, et Eestis võetakse tulevikus vastu eraldi pealinna seadus ja ka iseseisvuspäeva seadus? Kui me niisuguseid asju ette ei näe, siis ei oleks vajalik ka sellise iseenesestmõistetava materjaliga põhiseadust paisutada. [...]

H. Runnel: H. Runnel Kallid kolleegid ja lugupeetud juhataja! Ma tahan natuke reglementi rikkuda, et ei jääks kõlama ainult need mõtted, mis töötavad meie toimkonna põhitegevuse vastu. Siin on toodud väiteid, ahmitud ja kahmatud muude põhiseaduste järele ja on öeldud, et paljudes ei olegi preambulat olemas. Kuid ma heitsin silmad üle prantslaste põhiseaduse (kui see on põhiseadus, võib-olla mõni ütleb, et see ei ole põhiseadus). Me teame, mis on prantsuse stiil ja prantsuse uhkus, nad isegi nimetavad seda oma rahvalauluks, mida meie nimetame riigihümniks. Kogu see ajalooline osa võibolla erineb mõne teise rahva hingelaadist, aga niipalju kui me oleme puutunud kokku ajalookäsitlusega, siis väga sageli viidatakse sellele, et eesti rahvas on omapärane rahvas, et tal puudub keeles tulevikuvorm ja sellepärast on tema hingelaadis ülekaal mineviku käsitlemisel ja riigiehituslikus mõttes on see olulisem kui mõnel Ida-Euroopa rahval, kes on rohkem tuleviku eest sõdinud. Sellepärast, arvestades tõugu, meie omapära, on ajaloo käsitlemine meil täiesti omapärane. Ma julgen seda nimetada ka sellepärast, et mingi põhiseadus algab sellega, et kogu võim tuleb jumalast. Kas me seda ei jäljenda oma põhiseaduses? Miks me ütleme, et kõige kandjaks on rahvas? Kui me paneme § 2 ainult selle sõnastuse, et võõra riigi väed, ühegi teise riigi väed ei tohi siin olla, siis see ei tähenda seda, et mingisuguse organisatsiooni, ÜRO väed meile appi ei tuleks. [...]

Juhataja: Aitäh, härra Runnel! Järgmisena soovib sõna härra Adams. Palun!

J. Adams: Vabandage, kallid kolleegid! Just hetk tagasi ma puldist kõneldes unustasin ühe asja, mida tahtsin tingimata nimetada. See puudutab §-s 2 sisalduvat maakondade loetelu. Viimase nädala jooksul olen saanud mina isiklikult ja arvatavasti olete ka teie saanud palju avaldusi, et sellist nimekirja ei oleks seal sees. Need avaldused on nende maakondade juhatustelt, mis on küll praeguses administratiivjaotuses, aga mis ei ole ajalooliselt maakonnad. Tundub, et meie ees on kaks võimalust. Kui me tahame põhiseaduse tekstis selle nimestiku säilitada, siis peame

ütlemata, et need on ajaloolised: Järvamaa, Läänemaa, Harjumaa jne. Teine võimalus on sellest nimekirjast loobuda. Tänan!

S. Vahtre: Lugupeetud juhataja! Ma kahjuks ikkagi ei saa aru, mis siin praegu toimub. Kord on soovitud, et arutelu jääks §-de 40 ja 41 piiresse, aga suurem osa sõnavõtjaid puudutab ka teisi küsimusi. Ma tunnen end õigustatud olevat ütelda ka paar sõna nende teiste kohta. Kõigepealt härra Adamsi viimaste sõnade kohta, mis puudutasid maakondlikku või ajaloolist jaotust. Minu arvates ei olegi olemas niisugust asja nagu ajalooline jaotus, mis oleks igavene ja püsiv. Kui siin praegu on võetud aluseks 1920. aasta põhiseadus, siis võib vaadata juba 1933. aasta põhiseadust, kus see jaotus on muutunud. Aeg on seda juba muutnud. Pidevalt toimuvad muutused. Selle tõttu ei ole minu arvates vajalik niisugust jaotust põhiseaduses fikseerida. Kõik. Tänan!

V. Salum Tänan väga paljude ettepanekute eest! Me võtame toimkonnas need kõik arvesse. Kõik teie ettepanekud tulevad kaalumisele ja alternatiividena ka assamblee plenaaristungil hääletamisele. Nii ka maakondade jaotus. Nii et kui te nõustute, siis ma võtan need ettepanekud arvesse. Praegu, ma arvan, ei ole mõtet kõiki muid asju läbi hääletada. Peale §-de 40 ja 41 ... Nende osas võiksime hääletada, siis saame minna teiste toimkondade töö juurde.

*****

I toimkonna teemadele laekunud muudatusettepanekud lähtudes J. Adamsi põhiseaduse tekstist:¹⁷

Üldsaatted.		
5. & 2 Eesti Vabariigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti riigi piirid määratakse kindlaks Eesti Vabariigi Riigikogu poolt ratifitseeritud ja ratifitseeritavate rahvusvaheliste lepingutega. Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille haldus-territoriaalse jaotuse määrab seadus.	P. Kask	arvestatud ainult sõnad "ja jagamatu". sisuliselt arvestatud
6. & 2 lisada 3. lõik Runneli sõnastuses	H. Runnel	arvestatud
7. Viimane lõik teha eraldi paragrahviks	K. Kama L. Hänni	arvestatud
8. Sõnastada: "Eesti Vabariik on neutraalne ega kuulu riikidevahelistesse sõjalistesse ühendustesse"	K. Kama	Kama, Korgi, Hänni ettepanek rahuldatud vt. & 3 alternatiiv
9. Sõnastada "Eesti Vabariik on sõjaliselt neutraalne ja blokiväline riik"	T. Kork	
10. ar- & 2 viimases lõigus lisada "...rahu ajal" oma piirides..	L. Vahtre	ei ole vestatud

¹⁷ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 54-55.

2.		
11.7. & 2 Jätta alles ainult esimene lause kuni komani.	G. Uluots	arvestatud
12. & 2 teine lõik ära jätta	- "-	- "-
13. & 4 Jätta ära 2. ja 3.lõik	P. Kask, G.Uluots L. Hänni	ei ole arvestatud
14. & 5 välja jätta või sõnastada korrektselt	P. Kask	arvestatud
15. Lisada & 8 "Eesti Vabariigi hümn on Jannseni-Paciuse "Mu Isamaa, mu õnn ja rõõm.."	H. Runnel	arvestatud
16. & 7 sõnastada: "Riigihümni sõnad ja viisi määrab seadus".	V. Rumessen	ei ole arvestatud
17. Lisada & 9 Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn.	L. Hänni	arvestatud
18. Lisada & 10 Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar.	H. Runnel	arvestatud

*****

I toimkonna 30.10.1991 formuleering:¹⁸

I. peatükk Üldsäted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piir on kindlaks määratud 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepinguga ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega.

§ 3. Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist.

Alternatiiv:

Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist.

§ 4. Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana.

Keegi ei või enda vabandada seaduse mittetundmisega.

§ 5. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse.

Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikuks vastava soovi avaldamisel.

¹⁸ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 157.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab kodakondsusseadus.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

§ 8. Eesti riigihümn on J.V.Jannseni, F. Paciuse „Mu Isamaa, mu õnn ja rõõm, ...“

§ 9. Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn.

§ 10. Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar.

*****

PA 31.10.1991 istungi stenogrammist:

H. Runnel: [...] Teiseks, I peatükis "Üldsätted", on küsimuse alla pandud maakondade loetelu. Tendents on mitte neid nimetada. VII peatükis on pakutud üksuste loetelu. Nüüd on kujunemas tendents, et need välja jätta. Ühesõnaga, kõik asjad, mis peaksid tõestama meie rahva saatust ja oma lugu, need asjad me tahame välja võtta, lakonismi põhjendusega. Loetelu õigustuseks ma peaksin niisugust moraalset või psühholoogilist tegurit, see aitaks minu meelest stabiilsustunnet tugevdada. [...]

V. Salum [...] I peatüki üldsätete kohta on tulnud väga asjalikke täpsustusi. Nii on härra Raidla toonud § 2 teise lõiguna sisse: "Maa ja teised loodusvarad Eesti Vabariigi territooriumil kuuluvad Eesti rahvale." Teisisõnu, rahvusomandi mõiste. Me leiame, et see on vajalik, aga me ei ole veel pannud seda praegu hääletusele, samuti mitmeid teisi ettepanekuid, mida tuleb järgmine kord arvesse võtta ja hääletada. Täna me ei paneks ei preambulat ega üldsätteid hääletusele. On seisukoht, et § 1 – "Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas" – ei ole õigust muuta. On mitmeid teisigi paragrahve, mida ei saa isegi rahvahääletusega muuta, aga need tuleks eraldi välja tuua. Täna me paneksime hääletusele kaks küsimust. Üldsätete §-s 3 on kirjas: "Eesti Vabariik ei luba oma riigipiirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist." See on meie toimkonna algtekst. Alternatiiv oleks: "Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigipiirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega vägede liikumist." Need on küllaltki kattuvad, ma arvan, et üks on veidi laiem ja teine kitsam. Nii et paneme need kaks hääletusele.

Juhataja: Täna, härra Salum! Kahjuks on nii, et ma palun, et assamblee väljendaks oma seisukohta, kuidas talitada. Paragrahvi 3 sisu on riigikaitse. Riigikaitseküsimustes on moodustatud eraldi toimkond, viies toimkond, mille esimees on härra Tarto. Härra Tarto tänasest istungist osa ei võta. Härra Salum, kas § 3 on kooskõlastatud viienda toimkonnaga?

V. Salum: Ei. Otsest kooskõlastust ei olnud.

Juhataja: Lugupeetud assamblee liikmed! Kas te aktsepteerite seda, et me ilma spetsiaalselt selleks loodud toimkonna, viienda toimkonna seisukohata praegu ei hääleta §-st 3 tulenevaid alternatiive? Kui keegi protestib, palun tõstke käsi püsti! Härra Runnel, keegi veel. Üks hetk. Juhatus otsustas, et praegu ei ole võimalik panna hääletamisele §-st 3 tulenevaid alternatiive, aga palun protokollida, et härra Runnel sellise lahendi protestis. Härra Salum, palun jätkame!

H. Runnel: Minu küsimus on lugupeetud juhatusel. Kas mul on võimalik tagasihaaravalt pöörduda § 3 juurde, et selgitada põhimõttelist lahknevust meie arusaamas, mis siin saalis juhtus?

Juhataja: Juhatus väljendab veel kord oma seisukohta, et mitte hääletada § 3 puudutavaid alternatiive ilma riigikaitsetoimkonna osalemiseta ühe või teise põhimõtte läbiarutamisel.

H. Runnel: Tänan!

Juhataja: Palun!

H. Runnel: Ainult et see ei puuduta mitte üksnes hääletamist, vaid küsimuse põhimõttelist asetamist. Hääletamise edasilükkamise vastu ma ei ole, kuid selgitust see asi natuke nõuaks. Juhataja Palun, härra Runnel! H. Runnel Nimelt on olnud kontakt riigikaitsetoimkonnaga ja on küsitud nende arusaama, kuhu nimelt peaks see küsimus kuuluma, kas riigikaitsetesse või riigi üldehitusliku küsimustiku hulka. Kuna siin on juttu riigiehituslikust põhimõttest (kas riiki ehitatakse üles neutraliteedi põhimõttel), siis see ei ole ainult riigikaitseküsimus, vaid ongi üldsätete küsimus. See on täiesti üldkogu otsustada, millist tüüpi riiki luua, sellest oleneb riigikaitse korraldus. See on konstitueeriv küsimus ja see ei ole riigikaitsetoimkonna eriküsimus, vaid see on kõige üldisem küsimus, nii nagu on demokraatlik riigikord. Tänan!

A. Erm: Mul on üks ettepanek ja üks küsimus. Kõigepealt, mis puudutab § 3. Ma olen täiesti nõus härra Runneliga, et see on riigiõiguslik küsimus, mis peab olema üldsätetes. See on niivõrd tähtis. Mul on ettepanek, et kui seda ikkagi hääletatakse, siis hääletada läbi kolm alternatiivi, tähendab, need, mis on siin § 3 juures antud ning neljas ja kolmas alternatiiv, et seda paragrahvi üldse põhiseadusesse mitte sisse võtta. [...]

V. Salum: [...] Mis puutub § 3, siis ühinen täiesti härra Ermi seisukohaga, et see on riigiõiguslik küsimus. Mina ei võtnud seda hääletuselt maha, see on küsimus juhatusel.

R. Järlik: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma pean ka tulema korraks tagasi § 3 ja härra Runneli ettepaneku juurde. Tõepoolest, see ettepanek käis läbi riigikaitsetoimkonnast, kuid me suunasime selle just nimelt üldsätetesse, kuna see on niivõrd oluline küsimus, mis ei kuulu ainult riigikaitsetoimkonna kompetentsi ega ka seal lahendamisele. Seetõttu tuleks see tõesti kui põhimõtteline küsimus, kas Eesti Vabariik saab olema neutraalne riik või ühineb sõjalistesse gruppidesse või liitudesse, siin läbi hääletada, aga minu arvates peaks see küsimus olema siis läbi arutatud kõigis teematoimkondades. Ma ei ole volitatud teadma, õieti ma ei tea, kas seda on tehtud või mitte. Aitäh!

Juhataja: Proua Lauristin, palun!

M. Lauristin: Lugupeetud assamblee liikmed! Ma ei ole küll asjatundja sõjalistes küsimustes, aga alles äsja leidsime, et meil ei ole tarvilik kirjutada põhiseadusesse seda, kas Eesti Vabariigi allüksusteks on vallad, alevid ja linnad. Nüüd aga tahame ilma väga tõsise välispoliitilise strateegilise analüüsita võtta põhiseadusesse sätte, mis näiteks täielikult välistab kas või needsamad kontaktid, mida osa Eesti välispoliitilise strateegiaga tegelevatest inimestest on pidanud vajalikuks luua NATO-liinis. Ma ei räägi veel teistestki võimalikest suundadest ja

sellest, mis võib ikkagi juhtuda, ka meist ida pool, kui Venemaal võivad toimuda järsud, meile väga ebasoodsad muutused. Kui me kirjutame põhiseadusesse sisse sätte, mis hakkab nõudma rahvahääletust, selleks et võtta tarvitusele meie säilimiseks vajalikke võib-olla väga kiireid samme, siis ma kardan, et me ei toimi eesti rahvuse ja Eesti riigi huvides. Ma teen ettepaneku jätta seda laadi sätteid üldse praegu põhiseadusest välja. Ma arvan, et me ei ole selleks praegu pädevad ega küpsed.

Juhataja: Aitäh! Härra Adams!

J. Adams: Mul on, kui lubate, väga lühike protest härra Järliku avalduse kohta. Protest seisneb selles, et palun kasutame sõna "neutraalsus" ühes kindlas kokkulepitud tähenduses. Võib-olla on teile arusaadav, et neutraalsus tähendab ka teise liiduga sõjalises liidus mitteolemist. Ma ei ole kindel, kas me kõik saame niimoodi aru ja kas Eesti üldsusele tähendab sõna "neutraliteet" seda. Minu arvates tähendas veel mõni aeg tagasi "neutraliteet" seda, et kui kaks riiki sõdisid ja kolmas ei võtnud sellest osa, siis oli ta neutraalne.

Juhataja: Härra Salum! Ma sain aru, et küsimus oli teile. Härra Adams! Te esitasite selle küsimuse härra Salumile, eks ole? Palun, härra Salum!

V. Salum: Adamsil on täiesti õigus, neutraalsust peaksime mõistma üheselt. Ta polemiseeris Järlikuga või vastas Järlikule. Muus osas ma ei leia, mis siin otseselt minule oli. Kas härra Adams kordaks küsimust, millele ma pean vastama?

Juhataja: Härra Adamsile mikrofoni, palun!

J. Adams: Sel juhul ma sõnastan oma küsimuse sellisena. Kas härra Salum ei teeks katset defineerida, mida tähendab neutraliteet, et me saaksime otsustada, kas me saame ühtemoodi aru? Konkreetse näitena võiks küsida nii: kui Eesti sõlmib kaitseliidu näiteks Lätiga, kas sellisel juhul on Eesti veel neutraalne riik või ei ole?

V. Salum: Neutraalsus ei tähenda ilma relvastuseta olemist, selles osas, ma arvan, oleme üksmeelel. Neutraalne saab olla see riik, kes oma neutraalsust suudab kaitsta, aga see ei ammenda kogu selle mõiste tähendust. Liidus teise riigiga? Oleneb, kellega ta liidus on. Kui suurema sõjalise riigiga, siis ei saa teda enam neutraalseks lugeda. Aga see on küsimus, mida tuleb tõesti sõnastada ja täpsustada. Lõplikku definitsiooni ma ei saa siin anda.

Juhataja: Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Ei ole paha, kui me pisut nõu peame. Küsimuste sisu ja nende paljusus näitab, et probleeme, mis seonduvad üldsätetega ja järgnevate peatükkidega, mida käsitleb esimene toimikond, on vist väga palju. Meil on päevakorras küsimus selle kohta, kuidas lahendada põhiprobleemid, et toimikond saaks tööd jätkata. Teist lugemist me ei püüagi täna lõpetada, seda ülesannet me endale seadnud ei ole. Kas härra Salum on minuga nõus, kui me loobume kõigile nendele täna esitatud küsimustele vastuste andmisest? Ilmselt on väga palju probleeme ja võib-olla teatud osas on tehtud ka kriitikat. Kui härra Salum sellise lähenemisega nõustub, siis ma palun, et osa küsimusi oleksid kas ettepanekuna või kriitilise märkusena adresseeritud esimesele toimikonnale, et me ei jätkaks selles stiilis, nagu

on siin töötatud juba veerand tundi, härra Salumi ülekuulamist. Kuidas me jätkame, härra Salum?

V. Salum: Ma olen täiesti nõus. Oleme väga tänulikud kõigi ettepanekute ja kriitiliste märkuste eest, mis saadetakse meile kirjalikult. Paljusid ettepanekuid me ei ole jõudnud läbi arutada, sest üldsätete ja seadusandluse kohta on ettepanekuid väga palju ja kõiki neid tuleb kaaluda. Loodan, et neid märkusi tuleb veelgi. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Meid on ootamas lõunavaheaeg, kuid enne seda kaks märkust. Esiteks, mis puudutab § 3, siis selgitan veel kord juhatuse ettepanekut: mitte langetada otsust küsimustes, mida see paragrahv püüab lahendada, ilma et need küsimused oleksid läbi arutatud riigikaitsetoimkonnas. Härra Salum informeeris meid, et riigikaitsetoimkond pole otsest seisukohta nende küsimuste kohta andnud. Riigikaitsetoimkonna esimeest härra Tartot ja aseesimeest pole täna meie hulgas. Kui me siiski otsustame asuda § 3 hääletamisele, on see loomulikult meie tahte väljendus. Juhatus on oma motiivid teile esitanud. Teiseks, juhatus arvab, et ta mõistab neid küsimusi, mis esitati esimesele toimkonnale, ja me väga loodame, et härra Salum väljendas samasugust mõistmist, nagu saab asjadest aru juhatus. Sellisel juhul ei oleks meil põhjust pärast lõunat samas stiilis esimese toimkonnaga tööd jätkata. Sellisel juhul oleks kolleegidele palve (kui nad muidugi aktsepteerivad seda märkust, millest ma rääkisin) esitada oma küsimusi selle probleemi kohta, mida esimene toimkond soovib täna hääletada. Ma rõhutan veel kord, et on võimalik sõna võtta kogu selle teksti kohta, mis on veel läbi arutamata. Kuid oleks hea, kui küsimusi esitataks ainult selle probleemi kohta, mida me hääletama peame. Igal juhul, esimese toimkonna aruandega me jätkame ka pärast lõunat. Kell on 14 ja vastavalt reglemendile järgneb tund aega lõunavaheaega. Me kohtume taas kell 15. Tänan!

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Kell on 15.01. Lõunavaheaeg on lõppenud. Teeme kohaloleku kontrolli. Kohal on 30 assamblee liiget. Osa assamblee liikmeist on ülemnõukogu presiidiumi liikmed. Kuna täna kell 15 on presiidiumi istung, siis on osa presiidiumi liikmeid lahkunud, võtmaks osa presiidiumi tööst. Jätkub esimese toimkonna teise aruande esimese osa läbiarutamine. Ma tuletan meelde, et vastavalt meie päevakorrale on täna meie suurim ülesanne läbi arutada need põhiküsimused, mida toimkondade juhid assambleele esitavad. Härra Velliste, härra Kaalep ja härra Rebas soovivad esitada küsimusi või sõna võtta. Härra Velliste, palun, teil on sõna!

T. Velliste: Härra juhataja! Ma tahtsin väljendada oma toetust juhatuse esialgsele ja vist ka praegusele seisukohale, et mitte korraldada § 3 asjus täna hääletamist. Ma usun, et see sõnavõttude laviin vallandus lihtsalt teatud arusaamatusest. Härra Runnel vist ei soovinud protestida, vaid lihtsalt oma seisukohta väljendada, mida ta õnneks sai ka teha. Kui me ükskord siiski selle hääletamise juurde jõuame, siis ma tahan tähelepanu juhtida, et § 3 mõlemas variandis on praegu nii palju ebamääraselt defineeritavaid mõisteid, et vist oleks parem, kui kaaluksime selle paragrahvi väljajätmist. Isegi ÜRO ...

A. Kaalep: Mul on kaks ääremärkust, mis praegu võib-olla asjale kasuks tuleksid. Esiteks, Vello Salumi selgitustele neutraliteedi mõiste kohta lisan ma kronoloogia, mida on kasulik teada. Neuter ladina keeles tähendab "ei kumbki". Teiseks sirvisin Šveitsi põhiseadust. Šveits on

teatavasti klassikaline neutraalne maa. Sõna "neutraliteet" esitatakse põhiseaduses kahel korral: ühel puhul kõneldes parlamendi funktsioonidest ja teisel puhul kõneldes valitsuse funktsioonidest. Mõlemal puhul on ainult öeldud, et parlamendi ja valitsuse ülesanne on Šveitsi sõltumatuse ja neutraliteedi kaitsmine. Mis asi on neutraliteet, seda ei ole kuskil seletatud. Täna tähelepanu eest!

H. Rebas: Vastupidi härra Velliste seisukohale tahan ma väga, et me just täna arutaksime ja hääletaksime § 3 olemasolu ja sisu. Ma arvan, et see on hädavajalik, sest sellest oleneb väga mõne teise toimkonna töö, näiteks just riigikaitsetoimkonna töö. Riigikaitsetoimkonna liige härra Järlik andis siiski arutelule vaba voli. Me oleme seda oma toimkonnas natuke arutanud, aga seda tuleb arutada põhjalikult üldkogus. Seda oleks väga sobiv täna teha. Aitäh!

Juhataja: [...] Lugupeetud härra Salum! Kas on võimalik, et me täna läheme edasi teiste toimkondadega? Ma veel kord rõhutan, et teise lugemise lõpetamisest me oleme väga kaugel ja me kutsume teid veel korduvalt kõnepulti. Kas me täna saame sellega lõpetada, härra Salum?

V. Salum: Jah, palun, läheme teiste toimkondade juurde!

*****

I toimkonna 1.11.1991 koosoleku protokollist.¹⁹

Alustati üldsätetele laekunud ettepanekutest.

Paragrahv 1.

K. Kama soovib täiendada 2. lõiguga sõnastuses: "Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu".

Hänni: Selle ettepaneku sissevõtmine piirab rahva suveräänsust.

Vooglaid arvab, et samas oleks see ka otsus, mis eeldab referendumit. Ta soovitab Kama ettepanekut arvestada.

Salum leiab, et selle lõigu lisamine esimesse paragrahvi pole vajalik. Kui siis kusagil mujal tekstis leida selleks koht.

Hänni arvab, et see täiendus ei lisa ka sisuliselt midagi.

Runnel on samal arvamusel.

H ä ä l e t a t a k s e, kas K. Kama ettepanekut arvestada.
Poolt ei ole, vastu - 3, erapooletu - Vooglaid.

Paragrahv 2.

R. Taagepera ettepanek sõnastada 2. lõik järgmiselt:

"Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud".

S. Sovetnikov teeb ettepaneku jätta välja lause, mis puudutab 2. veebruari 1920. a. rahulepingugakehtestatud Eesti piiri, kuni pole lõplikult sõlmitud lepingut piiri kohta Vene Föderatsiooniga.

O t s u s t a t a k s e :

1) muuta & 2 teise lõigu tekst ja sõnastada see R. Taagepera poolt pakutus redaktsioonis.

2) S. Sovetnikovi ettepanek jätta rahuldamata.

J. Adams teeb ettepaneku: kas kirjutada tema esialgses projektis maakondade loetelu sisse ja lisada loetelu ette "ajaloolised" või jätta loetelu välja, mis oleks tunduvalt lihtsam variant.

I. toimkonna 28. oktoobri otsusega maakondade loetelu välja jäetud. Otsust ei muudeta.

---

¹⁹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 167-69.

2.

Seega J. Adamsi ettepanek osaliselt arvestatud.

Ivar Raig teeb ettepaneku lisada üldsättele täiendav paragrahv järgmises sõnastuses: "Maa ja teised loodusvarad Eesti Vabariigi territooriumil kuuluvad Eesti rahvale.

Seadusandlus tagab maa ja teiste taastumatute loodusvarade kasutamise viisi, mis säilitaks nende väärtuse tulevastele põlvkondadele. (Tekst kooskõlas ÜRO konventsiooniga).

Hänni arvab, et sõnastust peaks parandama ja pakub omapoolselt: "Maa ja teised Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus.

Seadusandlus tagab nende kasutamise viisil, mis ei toimu tulevaste põlvkondade arvel".

Samas arvab Hänni, et see paragrahv tuleks paigutada 5. ja 6. paragrahvi vahele.

Sirendile päris ei meeldi Hänni pakutud redaktsioon.

H ä ä l e t a t a k s e, kas I. Raigi mõtted arvesse võtta.
O t s u s t a t a k s e ühehäälselt Raigi pakutud põhimõtteid arvestada, kusjuures Hänni täpsustab redaktsiooni.

Paragrahv 3.

I. Hallaste teeb ettepaneku & 3 välja jätta.

H. Rebas pakub:

- a) kas & 3 redaktsioonis "EV jälgigu neutraalset ja blokkidevälist poliitikat" või
- b) & 3 välja jätta.

Meenutatakse, et täiskogu istungil samuti ettepanekuid selle paragrahvi väljajätmiseks.

Hänni: Praegu kaks lähedase tekstiga varianti. Sellisel moel pole õige hääletusele panna, seda enam et soovitakse tervikuna väljajätmist.

Kelam arvab, et peaks täiskogule esitama kaks varianti.

Hänni samal arvamusel.

Salumi arvates jääb ikkagi kolm varianti: praegune põhitekst, praegune alternatiiv ja teine alternatiiv väljajätmise kohta.

Hänni teeb ettepaneku põhitekstina panna praegune alternatiiv ja alternatiiviks "välja jätta".

Kelam toetab Hännit.

Salum pole nõus, sest praegune on Runneli tekst.

H ä ä l e t a t a k s e:

- 1) Kes on esialgse põhiteksti jätmise poolt? Poolt Salum;
- 2) kes selle poolt, et praegune alternatiiv muuta põhitekstiks? Poolt - Hänni, Sirendi, Runnel;
- 3) kes selle poolt, et üldse välja jätta? Poolt - Vooglaid ja Kelam.

O t s u s t a t a k s e :

- 1) & 3 praegune alternatiiv muuta põhitekstiks ja lisada alternatiiv: "välja jätta".
- 2) selle otsusega rahuldatakse osaliselt J. Adamsi, I. Hallaste ja H. Rebase ettepanekud.
Hänni lisab, et igal juhul on & 3 jäämine piirang meie

3.

vabariigile ja me peame leidma põhjenduse ajaloo ees, miks me praegu sellise otsuse teeme. Kas me üldse saame nii kindlad olla, et meie riigi pinnal ei ole ega saa olema teise riigi sõjaväelast.

Paragrahv 5.

R. Taagepera teeb ettepaneku & 5 teine lõik välja jätta. Sama ettepanek varem Uluotsalt ja P. Kaselt.

Teise ja kolmanda lõigu väljajätmist soovivad Kask, Uluots, Hänni.

Ü. Aaskivi soovib kodakondsuse temaatika anda üle II. toimkonnale ja need paragrahvist 5 välja jätta.

J. Adams soovib kolmandasse lõiku lisada "...kui nad asuvad Eestisse tagasi".

Senise teksti jätmise poolt Salum, Kelam, Vooglaid. Hänni vastu.

O t s u s t a t a k s e:

Jätta & 5 tekst, kuid lisada kaks alternatiivi:

- 1) I. alternatiiv: "Paragrahvi 5 teine lõik välja jätta".
- 2) II. alternatiiv: "Paragrahvi 5 kolmas lõik välja jätta".

Adamsi projekti endine PARAGRAHV 5.

I. toimikond jättis välja, millega ühtlasi rahuldati P. Kase sellekohane ettepanek.

Adams soovib selle uuesti sisse võtta, kuid teises redaktsioonis. Ühtlasi toob ta sisse poliitilise varjupaiga mõiste (Vt. ettepanekud eraldi lehel).

Hänni arvates vajavad Adamsi põhimõtete uuesti kaalumist. Eriti kaks esimest lõiku oleks otstarbekas siiski põhiseadusesse võtta. Samas peab ta õigeks nende ettepanekute edasiandmise 2. peatüki arutavale toimkonnale.

Hänni arvates ei ole poliitilise varjupaiga õiguse tunnistamine mitte ainult õigus vaid see toob kaasa ka kohustusi. Riik pole praegu selleks valmis.

Kelami arvates vajab ka see teema läbivaidlemist. Praegu pole aga selleks õige aeg.

O t s u s t a t a k s e:

Teha ettepanek II. toimkonnale kaaluda J. Adamsi poolt esitatud põhimõtetest kahe esimese lõigu sissevõtmist 2. peatüki algusse. Muus osas jätta Adamsi ettepanekud arvestamata.

S. Sovetnikov ja L. Sööt (Hainsalu) soovivad lisada tekstijärgmises sõnastuses. "Eesti vabariigi kodanikud on välisriikides Eesti Vabariigi kaitse all. Eesti Vabariik ei anna välisriikidele välja oma kodanikke, välja arvatud rahvusvahelistes lepingutes ettenähtud juhtudel".

Ettepanek jäetakse arvestamata.

Paragrahvid 7, 8 ja 9

soovivad välja jätta T. Kork, J. Adams ja K. Kama.

O t s u s t a t a k s e need paragrahvid jätta ja sellega jätta rahuldamata ettepanek.

*****

I toimkonna 19.10.1991 formuleeringule 04.11.1991 seisuga laekunud muudatusettepanekud²⁰ koos I toimkonna 28.10.1991²¹ ja 01.11.1991²² koosolekute protokollide väljavõtetega:

- K. Kama: Täiendada § 1 teise lõiguga: „Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu“.²³
Toimkonna arutelu ja otsus: L. Hänni leidis, et selle ettepaneku sissevõtmine piirab rahva suveräänsust. Vooglaid leidis, et see eeldaks referendumit. Soovitas Kama ettepanekut arvestada. Salum leidis, et selle lõigus lisamine pole vajalik. Hänni leidis, et täiendus ei lisa ka sisuliselt midagi. Runnel oli samal arvamusel. Poolt 0, vastu 3, erapooletu Vooglaid. Ei ole arvestatud.
- T. Kork: § 2 esimesest lõigust maakondade loetelu välja jätta:
Toimkonna otsus: arvestatud. Sellega rahuldatakse ka P. Kase varem esitatud ettepanek.
- J. Adams: § 2 lisada „ajalooliste“ maakondade või jätta maakondade loetelu välja.
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.
- R. Taagepera: § 2 teine lõik: Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.
Toimkonna otsus: arvestatud.
- S. Sovetnikov: § 2 jätta välja lause, mis puudutab 2. veebruari 1920. a. rahulepinguga kehtestatud Eesti piiri, kuni pole lõplikult sõlmitud lepingut piiri kohta Vene Föderatsiooniga.
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.
- K. Kama; L. Hänni: § 2 viimane lõik teha eraldi paragrahviks
Toimkonna arutelu: arvestatud. Sirendi peab selle tekstilõigu sisse kirjutamist kohutavaks enesepettuseks. Runnel leiab, et võib-olla siiski tarvis öelda, et me ei ühine sõjaliste blokkidega. Arutatakse, kas täiendada H. Runneli esialgselt pakutud teksti. Runnel ei ole nõus, jääb oma teksti juurde. L. Hänni lubab teha uue redaktsiooni lähtudes tehtud ettepanekutest ja senisest tekstist, et panna see alternatiivina hääletusele. Otsustatakse teha paragrahvist 2 viimasest lõigust eraldi paragrahv 3 ja panna selle juurde alternatiiv sõnastuses: „Eesti vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte üheti teise riigi sõnalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist.“
- K. Kama: Sõnastada § 2: „Eesti Vabariik on neutraalne ega kuulu riikidevahelistesse sõjalistesse ühendustusesse“.
Toimkonna otsus: ettepanek rahuldatud toimkonna sõnastuses.
- T. Kork: Sõnastada § 2: „Eesti Vabariik on sõjaliselt neutraalne ja blokiväline riik.“
Toimkonna otsus: ettepanek rahuldatud toimkonna sõnastuses.
- I. Hallaste: § 3 välja jätta.
Toimkonna otsus: rahuldatud (vt § 3 alternatiiv)
- H. Rebas: § 3 „EV jälgigu neutraalset ja blokkidevälist poliitikat“ või jätta § 3 välja.

---

²⁰ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 178–79.

²¹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 141.

²² Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 167–69.

²³ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.38, 118.

Toimkonna arutelu ja otsus: Meenutatakse, et täiskogu istungil oli samuti ettepanekuid selle §-i väljajätmiseks. Hänni leidis, et sellisel moel pole õige hääletamisele panna, seda enam, et soovitakse tervikuna väljajätmist. Kelam oli seisukohal, et täiskogule peaks esitama kaks varianti. Hänni samal arvamusel. Salum oli seisukohal, et jääb ikkagi kolm varianti: praegune põhitekst, praegune alternatiiv ja teine alternatiiv väljajätmise kohta. Hänni tegi ettepaneku põhitekstina panna praegune alternatiiv ja alternatiiviks „välja jätta“. Kelam toetas Hännit. Salum ei nõustunud, sest praegune tekst Runneli tekst. Hääletati – kes selle poolt, et esialgne põhitekst: Salum; kes selle poolt, et praegune alternatiiv muuta põhitekstist: Hänni, Sirendi, Runnel; kes selle poolt, et üldse välja jätta: Vooglaid; Kelam. Otsustati: § 3 praegune alternatiiv muuta põhitekstiks ja lisada alternatiiv „välja jätta“. Hänni lisas, et igal juhul on § 3 jäämine piirang meie vabariigile ja me peame leidma põhjenduse ajaloo ees, miks me praegu sellise otsuse teeme. Kas me üldse saame nii kindlad olla, et meie riigi pinnal ei ole ega saa olema teise riigi sõjaväelast. Rahuldatud (vt § 3 alternatiiv)

- J. Adams: J. Adamsi 2. ettepanek § 2 asjus.

Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.

- Ü. Uluots; R. Taagepera; Ü. Aaskivi: § 5 teine lõik ära jätta.

Toimkonna otsus ja arutelu: Arvestatud (vt § 5 I alternatiiv). Ü. Aaskivi soovitab kodakondsuse temaatika anda üle II. Toimkonnale ja nende paragrahvist 5 välja jätta. Senise teksti jätmise poolt Salum, Kelam, Vooglaid. Hänni vastu.

- P. Kask, Ü. Uluots; L. Hänni; Ü. Aaskivi: § 5 jätta ära 2. ja 3. lõik.

Toimkonna otsus: arvestatud (vt § 5 II alternatiiv).

- J. Adams: § 5 kolmanda lõigus täpsustada määratlusega: „kui nad asuvad Eestisse elama“.

Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.

- P. Kask: Adamsi eelnõu § 5 välja jätta või sõnastada korrektselt.

Toimkonna otsus: arvestatud.

- J. Adams: Adamsi eelnõu § 5 võtta sisse tagasi umbes nii: „Kõigil Eestis elavatel inimestel on võrdsed inimõigused ja sotsiaalsed õigused sõltumata nende kodakondsusest. Eestis elavate teiste riikide kodanike ja kodakondsuseta isikute tsiviil- ja poliitilised õigused määrab seadus.

Eestis elavatel teiste riikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel on õigus taotleda Eesti kodakondsust. Eesit kodakondsuse vastuvõtmise nõudes ja tingimused määrab seadus. Eesti tunnustab poliitilise varjupaiga õigust. Selle täpsema korra määrab seadus.“

Toimkonna otsus ja arutelu: esitatakse 2. toimkonnale. I toimkond toetab kahte esimest lõiku. Hänni arvas, et Adamsi põhimõtted vajavad uuesti kaalumist. Eriti kaks esimest lõiku oleks otstarbekas siiski põhiseadusesse võtta. Samas pidas ta õigeaks nende ettepanekute edasiandmise II. peatükki arutavale toimkonnale. Hänni arvates ei ole poliitilise varjupaiga õiguse tunnistamine mitte ainult õigus vaid see toob kaasa ka kohustusi. Riik pole praegu selleks valmis. Kelam oli seisukohal, et teema vajab läbivaidlemist. Praegu ei ole selleks õige aeg.

- L. Sööt (Hainsalu); S. Sovetnikov: § 4 lisada: „Eesti Vabariigi kodanikud on välisriikides Eesti Vabariigi kaitse all. Eesti Vabariik ei anna välisriikidele välja oma kodanikke, välja arvatud rahvusvahelistes lepingutes ettenähtud juhtudel.“

Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.

- I. Raig: Täiendada üldsätteid paragrahvide järgmises sõnastuses: „Maa ja teised loodusvarad Eesti Vabariigi territooriumil kuuluvad Eesti rahvale. Seadusandlus tagab maa ja teiste taastumatute loodusvarade kasutamise viisi, mis säilitaks nende väärtuse tulevastele põlvkondadele (tekst kooskõlas ÜRO konventsiooniga)“.
Toimkonna arutelu ja otsus: L. Hänni pakkus sõnastuseks „Maa ja teised Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadusandlus tagab nende kasutamise viisil, mis ei toimu tulevaste põlvete arvel.“ Samas arvas Hänni, et see paragrahv tuleks paigutada 5. ja 6. paragrahvi vahele. Sirendile päris ei meeldinud Hänni pakutud redaktsioon. Otsustati ühehäälselt Raigi pakutud põhimõtteid arvestada, Hänni lubas täpsustada redaktsiooni. Arvestatud sisuliselt (vt § 6)
- T. Kork; K. Kama; J. Adams: Paragrahvid 7, 8 ja 9 välja jätta.
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.

Hääletamisele:

§ 3 alternatiiv: § 3 välja jätta.

§ 5 I alternatiiv: § 5 teine lõik välja jätta.

§ 5 II alternatiiv: § 5 kolmas lõik välja jätta.

*****

I toimkonna 04.11.1991 formuleering²⁴

I. peatükk Üldsätted.

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.

§ 3. Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist.

Alternatiiv:

Paragrahv 3 välja jätta.

§ 4. Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana. Keegi ei või enda vabandada seaduse mittetundmisega.

§ 5. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse.

Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikuks vastava soovi avaldamisel.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab kodakondsusseadus.

---

²⁴ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 80; Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 101–102.

I ALTERNATIIV: Paragrahvi 5 teine lõik välja jätta.

II ALTERNATIIV: Paragrahvi 5 kolmas lõik välja jätta.

§ 6. Maa ja teised Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadus tagab nende säästliku kasutamise.

§ 7. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 8. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

§ 9. Eesti riigihümn on J.V.Jannseni, F. Paciuse „Mu Isamaa, mu õnn ja rõõm,..."

§ 10. Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn.

§ 11. Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar.

*****

I toimkonna ettepanek II toimkonnale:²⁵

J. Adamsi projekti arutamisel 28.oktoobril I toimikond otsustas sellest välja jätta 5. paragrahvi. Selle otsusega rahuldati ühtlasi P. Kase ettepanek.

Oma 31. oktoobri parandusettepanekute 4. punktis teeb J. Adams ettepaneku kaaluda 5. paragrahvi taastamist umbes järgmises sõnastuses:

„Kõigil Eesti elavatel inimestel on võrdsed inimõigused ja sotsiaalsed õigused sõltumata nende kodakondsusest.

Eestis elavate teiste riikide kodanike ja kodakondsuseta isikute tsiviil- ja poliitilised õigused määrab seadus.“

I toimikond arutas veel kord seda ettepanekut ning toetab nende mõtete kajastamist põhiseaduses, kuid mitte üldsätete peatükis.

Teeme ettepaneku kaaluda J. Adamsi poolt pakutavate põhimõtete paigutamist 2. peatüki „Põhiõigused, vabadused ja kohustused“ algussättesse.

I toimkonna aseesimees

L. Hänni

4. novembril 1991

*****

PA 08.11.1991 istungi stenogrammist:

V. Salum: [...] Teine asi, mis meil oleks vaja läbi hääletada, on § 3 ja siin on välja pakkuda kolm alternatiivi. Põhitekst on 4. novembri parandusega teie ees: "Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigipiirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist." See on nüüd pikk tekst. Selle teiseks alternatiiviks on kogu see paragrahv välja jätta ja kolmas alternatiiv on toimkonna esialgne,

---

²⁵ Rahvusrhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, 192.

lühikene tekst, ilma Kama, Rebase ja paljude teiste parandusettepanekuteta. See kolmas tekst on teil eelmise, kättejagatud teksti lehel. Ma loen selle ette: "Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist." Nii et see on praegu teie käes oleva põhiteksti lühendatud variant: esimene lauseosa on jäänud välja. Nii et teen ettepaneku panna need kolm varianti konkureerivalt hääletusele ja kõigepealt hääletada läbi põhitekst § 3 osas, siis teine variant ehk kogu paragrahv välja jätta ja lõpuks kolmas variant, lühendatud § 3, nii nagu ta oli teil eelmisel korral kättejagatud tekstis olemas.

Juhataja: Lugupeetud härra Salum! Variandis, mida on võimalik kasutada minul ja teistel assamblee liikmetel, on §-s 3 üks alternatiiv: § 3 välja jätta. Kas te peate võimalikuks seda, et me viime läbi konkureeriva hääletamise väljajaotatud teksti alusel? Ma saan aru, et see on toimkonna ametlik dokument.

V. Salum: Kui eelmises tekstis toodud varianti ei ole võimalik praegu hääletusele panna, siis jääme nende kahe juurde.

Juhataja: Tänan! Palun teie küsimused selle probleemi kohta härra Salumile, § 3 kohta. Härra Taagepera, teil on küsimuse esitamiseks sõna.

R. Taagepera: Kas mõne teise, sõbraliku riigi sõjalaevastik võib näiteks viisakusvisiidi teha Tallinna selle paragrahvi alusel?

V. Salum: Siin on "sõjalisi tugipunkte" – ma arvan, et see piiritleb küllaltki täpselt ära. Nii et me võime siin leida igasuguseid probleemseid küsimusi, aga ma arvan, tekst tervikuna seda ei põhjusta. Juhataja Härra Taagepera soovib küsimust jätkata. Palun veel kord Taagepera mikrofon!

R. Taagepera: Tekst keelab ära teise riigi sõjavägede viibimise ja läbiliikumise. Ma kordan küsimust: kas läbiliikumine tähendab, et välisriigi sõjalaevastik ei või teha visiiti?

V. Salum: Kui siin oleks juttu sõjalaevadest, aga siin on räägitud sõjaväest, s. t. territooriumil, maismaal läbiviimisest ja viibimisest. Me võime siin pikalt vaielda, aga ma arvan, kas on mõtet aega raisata. Juhataja Ärgem tõesti aega raisakem! Järgmisena saab sõna küsimuse esitamiseks härra Adams. Palun!

J. Adams: Härra Salum, kas te olete minuga nõus, et sellise paragrahvi sissejätmisel Eesti vabatahtlikult piirab – ja ma ütlesin, et ennekuulmatult, võrreldes maailma riikidega – oma õigust kaitsele?

V. Salum: Ei. Ta ei piira seda, aga kui meie nüüd ehitame oma tuleviku üles sellele, et saame Vene väed välja ja siis on meil mõni hea teine riik, kes toob oma väed sisse, oleks see nagu härjale punase räti näitamine. See paragrahv on siia üldsätetesse pandud just sellel kaalutlusel, et ta on rahuriigi ehituslik säte, mitte riigikaitsealine säte, nagu me siin eelmine kord läbi vaidlesime. Me peame ikkagi rajama rahu- ja õigusriiki, mitte keskendumas oma tulevikulootusele, et võib-olla NATO, võib-olla USA, võib-olla Inglismaa toob oma head väed siia ja siis me püsime. Selle sätestamine, et me oleme valmis mis tahes sõjalisse liitu astuma, kui see meile on kasulik, kinnistab Nõukogude Liidu vägede siinviibimist ja meie arvates on vajalik seda selgelt öelda, et meie ei astu sõjalistesse liitudesse, tahame ehitada rahumeelset ja

kindlat riiki. Muidugi oma sõjaväe ja riigikaitse baasil, aga et me kohe oleme valmis kõigile sõjaväebaase andma – see ei ole põhiseaduse õige sätestamine.

Juhataja: Tänan! Härra Seppa!

Ü. Seppa: Ma täiendaksin veel härra Adamsi küsimust selles osas, et kas te ikkagi ei arva, et me jääme kaitsetuks, kui meid rünnatakse. Oma põhiseadusega me välistame igasuguse abiandmise endale.

V. Salum: Ei välista abiandmist, aga me ei saa oma rahvusriiki õigus- ja rahuriigina rajada ainult sõjalisele abile. Sellega me teeme suhteliselt väikse Eesti territooriumi mingiks sõjaväebaasiks ja see ei ole kaugemas perspektiivis meile vajalik ja just see ohustab meie rahvusriigi püsimist.

Juhataja: Tänan! Lugupeetud kolleegid, kas te peate võimalikuks küsimust edasi lahendada sel teel, et kes soovib kommenteerida esitatut, saab sõna võtta? Võib-olla ei ole mõtet küsimuste esitamist ei tea kui pikalt jätkata. Kui sellise lähenemisega ollakse nõus, siis viimase küsimuse esitab härra Tupp. Teised võtavad ennast maha ja rohkem küsimusi ei esitata. Kui on siiski vajalik edasi küsida, siis loomulikult tuleb seda teha. Palun, härra Koha!

K. Koha: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Te olete siia sisse kirjutanud sellise väljendi "ega luba". Põhiseadus on see dokument, mis peab andma garantiid. Öelge, milline kate on sõnadel "ei luba".

V. Salum: Õiguslik ja rahumeelne kate. Kuidas seda täpselt sõnastada, millise paberiga, see on juba seadusandluse küsimus. Aga me peame mõtestama põhiseaduses põhiprintsiibid, millele me tahame üles ehitada Eesti Vabariiki.

E. Tupp: Härra ettekandja! On täiesti loogiline ja ilmselt juba üldtunnustatud, et meie Eesti Vabariigi julgeolek ja õigus saab olla garanteeritud ainult mitmepoolsete lepete alusel. Kas te ei leia, et jätkuks täielikult sõnastusest, mis ütleks, et ei või luua teise riigi sõjalisi tugipunkte? Sellega oleks kõik öeldud. Tänan!

V. Salum: See teine sõnastus on kahtlemata täitsa arvestatav, aga ma mõtlen, et ega me praegu ei otsusta siin lõppredaktsiooni, vaid põhimõtet.

T. Kork: Lugupeetud eesistuja! Härra Salum, kas te võiksite meid informeerida sellest, kuidas selles punktis komisjon hääletas? Kas komisjon oli üheselt selle teksti juures, mida teie praegu kaitsete?

V. Salum: Toimkond oli küllalt üksmeelne. Kui on vaja täpseid arve, siis ma saan need pärast öelda.

H. Runnel: Lugupeetud kolleegid! Selle idee sissemõelduse eest olen toimkonnas eriti võidelnud mina ja ma tahaksin veel kord juhtida tähelepanu kahele seisukohale, mida võiks nimetada rumaluseks ja lihtsameelsuseks. Mõni mõtleb, et on kaval jätta võimalus välisriikide sõjavägede võimalikuks kutsumiseks Eestimaale. Aga kui te pöörate pilgu Eesti ajalukku, siis te näete, et sisuliselt ükski riik ei ole tulnud armeega appi, vaid appi on tulnud vabatahtlikud, ja ennast petta selle illusiooniga on ohtlik. See, et me ei ühine ühegi riigi sõjaväega, on siiski viljakam kui enesepetmine niisuguste illusioonidega, et me peaksime sõjaliselt kellegagi

liituma. Meil on ÜRO võimalus, kuigi see on reaalne kaitse tulevikus, lisaks oma armeele. Tänan!

Juhataja: Aitäh, härra Runnel, esimese sõnavõtu eest! Kas küsimuste esitamise osas soovib keegi veel sõna? Härra Runnel on uuesti ennast registreerinud. Kas seekord küsimuse esitamiseks? Kas härra Hallaste soovib küsimust esitada? Palun!

I. Hallaste: Lugupeetud juhataja! Austatud ettekandja! Mul on § 3 kohta ikka sama küsimus, mis enne oli: kas see tähendab seda, et me ei saa kutsuda Läti sõjaväge endale appi, kui meil tekib mingi sõjaline konflikt teise riigiga? Kas me tõesti peame sellise asja panema põhiseadusesse? Meil on praegu seadusandluse peatükis sees paragrahv, et sõjalistesse liitudesse astumise lahendab rahvahääletus. See on isegi raske tingimus, aga äkki oleks võimalik jätta § 3 välja. Aitäh!

V. Salum: Siin nagu oleks olnud küsimus, kuid eelnevad sõnavõttud põhjendasid ära, et me ei saa jääda lootma, et mõni teine sõjaline riik meid abistab. Olukord on tõestanud vastupidist. Me saame toetuda vabatahtlikele, me saame toetuda ÜRO kaitsevägedele, aga mitte sellele, et meie nüüd ei tohi seda põhiseaduses fikseerida. Kas me tahame õigus- ja rahuriiki või ei taha, selles on praegu küsimus. Pole vaja üksikute kunstlikult otsitud variantide üle vaielda. Läti, Leedu ja Eesti ei ole kunagi suutnud Nõukogude Liidule ühiselt vastu astuda ja illusioon, et me seda nüüd suudame, ei ole eriti põhjendatud.

Juhataja: Härra Salum! Lugupeetud kolleegid! Kas ma tohin küsimuste esitamise etapi lõpetada? Soovib keegi protestida sellist otsust, s. t. küsimuste esitamine lõpetada? Ei näe proteste. Sellega on küsimuste esitamine lõpetatud. Kõik kolleegid, kes soovivad, saavad sõna. Härra Salum, suur tänu! Esimesena on end sõnavõtuks registreerinud härra Saatpalu, kuid esimesena sai sõna härra Runnel. Nii et teisena härra Saatpalu, palun!

V. Saatpalu: Minu arust on taolise paragrahvi sissekirjutamine enneaegne, sest Eesti kaitsekontseptsioon on praegu kõrgel poliitilisel tasemel läbi rääkimata ja vastu võtmata ning näha ainult ja ainsa vaenlasena Nõukogude Liitu on poliitiliselt täiesti lühinägelik. Me oleme üks Euroopa riike, me peame kandma kaitsekulutusi, Euroopa kaitse kulutusi, kui me tahame olla suveräänsed ja kui me tahame, et meist lugu peetakse. Seetõttu peame olema ka valmis liituma mõningate sõjaliste liitudega Euroopa kaitsekontseptsiooni seisukohalt. Ja selle tõttu ei saa me põhiseadusesse mingil juhul kirjutada taolist sätet, et me kunagi mingisugustesse liitudesse ei astu või ei lase oma sõjaväge sinna. Ei maksa näha ohtu ainult Nõukogude Liidu poolt. Euroopa riikidele on ka muid ohte ja seda peab täpselt teadvustama, et need võivad tulevikus täiesti reaalseks muutuda, kui Euroopa tervikut silmas pidades. Ja loomulikult ei ole meil mingeid kogemusi Euroopa kaitsejõududega, sest neid ei olegi, ja minu arust on see n.-ö. puhtpatsifistlik seisukoht, mis ei kõlba Eesti põhiseadusesse, arvestades Eesti kurja minevikku ja ka võimalikku tulevikku. Meil on vaja vihmavarju, kuhu alla pugeda, aga selliste patsifistlike seisukohtadega ei ole seda kaitset kusagilt võtta. Tänan!

L. Vahtre: Austatud kõrge kogu! Minu meelest on siin tegemist teatava mõttekrambiga. Minu meelest on alternatiivid selged: kas me kirjutame sisse, et Eesti ei tohi ühineda, või jätame selle kirjutamata; kas me kirjutame sisse, et Eesti ei või ühineda või Eesti peab ühinema. Minu arust juba see vaidlus ise näitab, et sihukest asja ei ole vaja põhiseaduses sätestada – see on poliitika küsimus, mida ajab valitsus ja mille sanktsioneerib parlament olenevalt vajadusest. See on umbes nagu surmanuhtluse küsimus, kui neid, kes soovitasid jätta välja lause, et Eestis

surmanuhtlust ei ole, süüdistati selles, et nemad tahavad seda kehtestada. Ei taha! Asi on selles, et see jäetakse sisse kirjutamata. Ma tänan tähelepanu eest!

S. Sovetnikov: Lugupeetud kolleegid! Mina toetan seda alternatiivi, et § 3 välja jätta, sellepärast et see paragrahv ei peegelda tegelikult praegust olukorda Eestis. Kui me võtame vastu põhiseaduse ja näiteks §-s 3 on kirjutatud, et Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides teise riigi sõjalisi tugipunkte jne., siis tegelikult meie vabariigis Nõukogude Liidu tugipunktid on ja ei tea, millal nad viivad need ära. Igatahes nad lubavad seda teha alles 1994. aastal. Sellepärast oleks parem see paragrahv põhiseadusest välja jätta. Aitäh!

Ü. Uluots: Lugupeetud kolleegid! Minu arust, kui me hääletame alternatiivi poolt, siis sellega me avaldame lugupidamist tulevastele põlvedele ja tulevastele Riigikogudele, kellele me jätame selle küsimuse otsustada vastavalt päeva tähtsusele ja sündmuste arengule.

A. Tarand: Lugupeetud juhataja! Selle punkti kaitsjate motiivid on illusoorseid. Ei või väita, et me näeme kõiki variante juba küllalt lähedaseks tulevikuks. See on lihtsalt vale, sellepärast et keegi ei näe ette kõiki tulevikuvariante. Ja näide ise käib nn. kasvuhoooneefekti kohta, mis soojendab juba praegu meie kliimat – mitte ainult meie, aga meil rohkem kui näiteks lõuna pool. Sellega kaasneb väga suure tõenäosusega suur kuivus Kesk-Aasias ja steppides, mis annavad praegu enamiku praeguse või endise Nõukogude Liidu teraviljatoodangust. Sellega on tõenäoliselt seotud kontrollimatu migratsioon, mida ka on ajaloos esinenud, aga me ei tea täpselt, mis asjaoludel. Nüüd on veel küllalt tõenäoline, et sellise valdava migratsioonilaine eest on võimalik ennast kaitsta teatud liitudega, näiteks Sankt-Peterburgi piirkonnaga, Soomega või Rootsiaga. Need on ainult üksikud näited praegu. Ja minu arvates ei ole need ajaloost, hilisajaloost toodud näited üleüldse tõenäolisemad kui see minu poolt räägitud variant. Ma pean isiklikult sellist näljamigratsiooni tunduvalt tõenäolisemaks, see lõikaks ka selle võimaluse ära, nii et palun teid väga härdalt: jätame selle punkti tõepoolest välja. Aitäh!

J. Adams: Head kolleegid! Minu arvates on selle paragrahvi viga see, et väljendusvorm jääb maha sisust, mida on tahetud öelda. Arvatavasti on tahetud sõnastada üldisi põhimõtteid, mis sobivad põhiseadusesse. Selle asemel on sõnastatud terve rida eriolukordi. Ma püüaksin olla selle paragrahvi sõnastajate advokaadiks. Minu arvates on nad tahtnud öelda umbes järgmisi mõtteid, mis võiksid olla ka põhiseaduses: Eesti on rahu armastav, tal ei ole territoriaalseid pretensioone naabrite suhtes, Eesti ei kuuluta esimesena ühele teisele riigile sõda, Eesti ei luba oma territooriumi kasutada sõjategevuseks või sõjaliseks ähvarduseks ühegi teise riigi vastu. Kui autorid arvavad, et need mõtted peegeldavad nende seisukohti ja on üldised printsiibid, mitte ühe printsiibi konkreetne realisatsioon kas või selle liidulepingu kaudu, siis ma teeksin ettepaneku püüda sõnastada oma mõtteid üldisemalt. Tänan!

A. Sirendi: Austatud kolleegid! Ma arvan, et härra Adams päris täpselt neid seisukohti ei väljendanud selles mõttes, et me tahtsime selle punktiga sisse panna just nimelt seda, et tulevikus ei saa tugineda toorele sõjalisele jõule, vägivallajõule, mis peab vägivallale vastu seisma. Juba kaks maailmasõda on toimunud selle arvel, et sõjalised liidud on teineteist vastandanud ja ka blokid moodustunud sedamööda, kuidas üks jõud on suurem või väiksem. Nii et mulle tundub, et me tõepoolest, see kõrge kogu siin, ei ole valmis seda põhimõtet aktsepteerima. Peab ütlema, et me ei pannud seda mitte kerge südamega sisse. Mis puutub sellesse, et riik on demokraatlik ja rahumeelne, siis see on preambulas öeldud. Lisada seda võib-olla ei ole otstarbekas ja et seda vaidlust mitte lõpmatult jätkata, peab nähtavasti minema hääletusele. Mulle tundub, et paragrahvi väljajätmise poolt on juba väga palju räägitud.

Juhataja: Suur tänu! Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Asume hääletama. Palun veel kord kohaloleku kontroll! Kohal on 45. Asume hääletama. Probleem on §-s 3 ja konkureerivalt lähevad hääletamisele kaks ettepanekut: põhitekst ja alternatiiv. Esimene küsimus: kes on selle poolt, et põhiseadusesse jääb § 3 sellise tekstiga, nagu toimkond on selle esitanud? Hääletame. Poolt ... Üks hetk, kas härra Salum soovib esitada protesti? Palun hääletamine lõpetada! Härra Salum ilmselt soovib esitada protesti. Palun!

V. Salum: Siin oleks vaja täpsustust. Kui nüüd läheb hääletusele täpselt see tekst, nagu meil on sinna esitatud, siis see ei ole korrektne, sest kõik head ettepanekud võtame arvesse. Siin Adams parandas meie teksti, et me ei luba ühelegi teisele riigile sõjalisi tugipunkte sõja korral teise riigi vastu. Need mõtted annab ilusti siia sisse võtta. Hääletusele paneksime põhimõtte, mis on selles tekstis. Redaktsiooni annab ikkagi teha ja kui on nii, et redaktsiooni ei saa teha, siis tuleks see kolmas, lühem variant hääletusele panna.

Juhataja: Tänan, härra Salum! Jääge hetkeks veel kõnepulti. Juhatus otsustas nii, et me palume teil teha valiku, kas läheb hääletamisele § 3 redaktsioonis, nagu see on kõigil ees, või arvab toimkond, et ta momendil seda küsimust hääletamisele panna ei soovi. Palun, kumb?

V. Salum: Kui hääletamine on ainult selle täpse teksti puhul, siis võtame küsimuse hääletuselt maha.

Juhataja: Tänan! Palun jätkame tööd! Härra Salum, milline on kolmas probleem?

V. Salum: Kolmas küsimus, mida me tahaksime hääletusele panna, on § 5. Ja siin on kolm varianti: põhitekst, nii nagu ta momendil siin tervikuna ees on, teine variant on selle teksti teine lõik välja jätta ja muu jääb sisse, kolmas variant on selle teksti kolmas lõik välja jätta ja muu jääb sisse. Kas on vajalik, et ma loen selle sõnastuse ette või on kõigile arusaadav ilma ette lugemata?

Juhataja: Härra Salum, kas jutt on §-st 5? Sellisel juhul räägitakse alternatiivides mitte kolmandast lõikest, vaid viiendast lõikest. Mis on õige?

V. Salum: Paragrahvi 5 lõik 2 ja 3. Nii et ma loen need variandid ette: Eesti kodanikeks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga. Lõik 2: Eestist Nõukogude Liitu okupatsiooni, anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse. Teises variandis jäi see välja. Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodakondsus vastavalt soovi avaldamisele. See on nüüd kolmas lõik. Kolmanda variandi puhul jääks see välja. Ja viimane lause: kodakondsuse omandamise ja omistamise tingimused määrab kodakondsuse seadus. See viimane lause oleks kõigis variantides sees.

Juhataja: Tänan selle selgituse eest! Küsimused? Härra Hallaste, palun!

I. Hallaste: Austatud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Mul on küsimus teise lõigu kohta. Kõigepealt, kas siin on mõeldud majanduspõgenikke, kes säilitavad Eesti kodakondsuse, või ainult neid, kes lahkusid Eestist poliitilistel kaalutlustel? Või on mõeldud ka neid inimesi, kes poliitilistel kaalutlustel läksid ära, näiteks Karl Vaino, kes lahkus Eestist Nõukogude Liitu okupatsiooni, anneksiooni ajal? See on üks küsimus. Mida see lause täpselt tähendab? Ja teine küsimus on sellesama lõigu kohta: millistest kaalutlustest lähtudes väärtustab esimene toimkond Nõukogude Liidu okupatsiooni niivõrd, et paneb selle sisse põhiseadusesse, Eesti Vabariigi põhiseaduse teksti? Aitäh!

V. Salum: Väike täpsustus. Esiteks Vaino ei ole siit okupatsiooni, anneksiooni ajal lahkunud. Ta lahkus sel ajal, aga mitte selle tõttu. Nii et see näide ei ole õnnestunud. Ja siit on ikkagi okupatsiooni, anneksiooni tõttu lahkunud nii poliitilistel kui ka muudel motiividel. Kõik need üksik- ja erijuhud tulevad ju kodakondsuse seaduses fikseerimisele. Lisaks veel: Karl Vaino ei olegi Eesti Vabariigi kodanik.

Juhataja: Aitäh! Härra Kois!

V. Kois: Härra ettekandja, mul on küsimus § 3 lõikude kohta. Mina tean palju eestlasi, kes ei ole olnud ja ei ole Eesti Vabariigi kodanikud, aga praegu elavad Eestis. Kui me jätame teie redaktsiooni, kas see tähendab seda, et mina pean Eestist lahkuma ja pärast seda saan kodakondsuse vastava sooviavalduse teel? Aga Karl Vaino, kes elab praegu Moskvast, saab selle lihtsamalt kui mina, kes ma praegu siin elan? Aitäh!

V. Salum: Ei usu, et ta lihtsamalt saab. Need küsimused on juba kodakondsuse seaduses lähemalt käsitletavad, me ei saa kõiki erijuhte põhiseadusesse sisse lugema hakata. Kahtlemata on Eesti rahvusriik ja eestlastel peaks olema võimalus seda lihtsamini saada kui teistel rahvustel, aga seda ikkagi inimõiguste üldprintsipi alusel. Ma mõtlen, et siin ei peaks nii detailidesse minema.

Juhataja: Suur tänu! Kolleegid, kas meil on võimalik nii kokku leppida, et üle kümne küsimuse ei esitata? Kaks on esitatud, kaheksa on teie ees ekraanil. Kõigil on võimalik sõna võtta. Ma usun, et pärast kümnendat küsimust hakkavad probleemid korduma. Kui on võimalik, siis palun mitte rohkem küsimusteks registreeruda. Härra Käbin, palun!

T. Käbin: Täna, härra juhataja! Lugupeetud härra Salum! Kui mõni aeg tagasi oli sama küsimus arutusel, siis ma esitasin teile küsimuse, miks see paragrahv peab olema üldosas ja mitte kodanike põhiõigusi käsitlevas osas. Te vastasite, et see on nii ka mitme teise riigi põhiseaduses ja me ei leiuta siin jalgratast. Ma palusin täpsustada, milliste riikide põhiseaduses on see põhimõte üldosas fikseeritud, aga te ütlesite, et ei tea, tähendab, esitasite valed argumendid ja lubasite mulle hiljem vastata. Ma paluksin seda vastust täna. Ja teiseks: eelöelduga on ju sõnaselgelt väljendatud ettepanek, et see säte ei peaks üldse olema arutusel praegu, vaid see paragrahv peaks olema fikseeritud hoopis järgnevas peatükis. Nii et kas ei saaks kõne alla tulla ka see alternatiiv, kas kodakondsuse aluseid üldse siin fikseerida või fikseerida need järgmises peatükis? Täna!

V. Salum: Siin oli kaks küsimust. Ma tõesti ei ole seda vastust jõudnud anda, kuna meie, Eesti Kongressi poolt valitud saadikud, oleme vaimse töö turuvarblased, koduse töö eest me tasu ei saa ja selle tõttu me paratamatult töötame ka muul ajal. Ma loodan, et ma kunagi jõuan sellele vastust anda, aga praegu ei ole see eluküsimus. Härra Käbin, ma ei andnud tähtaega, aga ma püüan seda teha. Mis puudutab seda, kas kodakondsuse küsimus peaks olema üldsätetes, siis peaks olema küll, sest see on Eesti rahvusriigi konstitueeriv peatükk – üldsätted. Ja siin ei ole tegemist niivõrd inimõigustega, vaid on ikkagi tegemist riigi kodanike, riigi ülesandeid täitva ja õigusi omava isikute koguga. Nii et kodanikkond peaks käsitlust leidma üldsätetes.

Juhataja: Aitäh! Härra Lauri Vahtre, palun!

L. Vahtre: Austatud härra Salum! Ma juhiksin tähelepanu sellele, et näiteks "väljaspool Eestit elavad eestlased" asemel võiks öelda lihtsalt "eestlased": kõigil eestlastel on õigus. Umbes

samalaadse täienduseettepaneku on teile ka teinud meie teine toimkond. Seoses Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooniga on küsimus, miks siis ainult Nõukogude Liidu okupatsioon ja anneksioon – meil oli siin ka Saksa oma. Kui juba selline rida sisse panna, siis minu meelest tulevad need mõlemad panna.

V. Salum: Selle mõtteviisi jätkamiseks peaksime siis sisse panema ka Poola okupatsiooni ja Rootsi okupatsiooni ning anneksiooni tõttu Eestist lahkunud kodanike õigused – kuskile me ikkagi peame piiri tõmbama. Pool sajandit Nõukogude Liidu okupatsiooni ja anneksiooni on küllalt pikk aeg.

Juhataja: Tänan! Härra Uluots, palun!

Ü. Uluots: Lugupeetud härra Salum! Kui me nõustuksime praegu teie teise lõikega, siis see tähendab seda, et me viime Eestis sisse kahekordse kodakondsuse. Samal ajal te arvatavasti teate, et ülemnõukogu on asunud seisukohale, et Eestis ei saa olla kahekordset kodakondsust, sest enamikul eestlastest, kes elavad praegu välismaal, on juba teine kodakondsus. Nad peavad sellest loobuma. Ma küsin nüüd: kas te sellega taotlete Eestis kahekordset kodakondsust?

V. Salum: Ei, sellega me ei taotle siin kahekordset kodakondsust ja üks kodakondsus on meile peale surutud – Nõukogude Liidu kodakondsus. See on hoopis midagi muud nendel, kes pidid siit põgenema ja kes tahtsid jääda eestlasteks. Nende küsimus on lahendatav üleminekuperioodi jooksul, nii et Eestist poliitiliste pagulastena lahkunud inimeste kodakondsuse küsimus on eraldi küsimus. Ei saa ütelda, et kui me nüüd nende kodakondsust tahame säilitada, siis sellega me taotleme kahekordset kodakondsust kõigile. Nii et asja ei ole mõtet nii väga segi ajada.

Juhataja: Aitäh! Härra Rebas!

H. Rebas: Armas härra Salum! Mulle ei meeldi, et Eesti Vabariigi põhiseaduses näidatakse näpuga hea naaberriigi peale, seda tehakse ka preambulas ikka veel. Ma olen katsunud selle kohta sõna võtta ja toetaksin nii jõuliselt, kui ma üldse saan, härra Lauri Vahtre seisukohta, et kui juba ühte okupanti nimetada, siis tuleks ikka surmkindlalt nimetada ka teist okupanti. Mu küsimus on: mis saab baltisakslastest, kes lahkusid tegelikult enne okupatsiooni, aga siiski nagu mingisuguse okupatsiooniohu tingimustes? See oli siis aastal 1939. Kas te olete nende peale ka mõelnud?

V. Salum: Näpuga näitamine ei ole jah viisakas, aga kogu aeg on kodueestlasi manitsetud, et ärge Vene karu ärritage, ärge iseseisvust taotlege, taotlege rahvademokraatliku maa staatust, katsuge liidulepingu raames midagi kätte saada. Neid õpetussõnu on meile jagatud küllaga ja paraku me näeme, et ajalugu läks hoopis teist teed. Mis puutub teise küsimusse, siis Vaterlandi läinud sakslased loobusid kõigist siinsetest omanditest ja õigustest. Nii et see probleem peaks minu teada juriidiliselt küllaltki selgelt lahendatud olema.

Juhataja: Aitäh! Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud ettekandja! Sellesamas küsimuses ma tahaksin siiski kaitsta põhimõtteliselt seda, et need kodakondsuse põhialuseid puudutavad küsimused peaksid olema tingimata põhiseaduses fikseeritud. Minu meelest ei ole praegu põhjust eriliselt vaidlustada, kas need peavad olema sees üldsätetes või ka II peatükis. Need võivad väga hästi olla ka II peatükis – see ei ole võib-olla selle vaidlusaluse küsimuse puhul peamine. Mul on praegu teile, lugupeetud ettekandja, kolmanda lõike kohta see küsimus, et kui

me räägime väljaspool Eestit elavatest eestlastest ja õigustest saada kodanikuks, siis kas teie arvates ei peaks siiski siinjuures olema täpselt määratletud tingimus, et see kehtib ainult sel juhul, kui nad tulevad Eestisse, aga mitte üldjuhul.

V. Salum: See viimane täpsustus on vajalik.

Juhataja: Tänan! Härra Jürgenson – viimane küsija. Härra Jürgenson, palun!

K. Jürgenson: Aitäh! Lugupeetud ettekandja! Ma tahaksin jätkata sealt, kus härra Rumessen lõpetas. Mis te arvate, kas need printsiibid, mis puudutavad kodakondsuse säilitamist Eestist lahkumisel ja ka muudel võimalustel, niisamuti õigust kodakondsus omandada, eriti eesti rahvusest kodanikel täiesti üldisel juhul, kas siis need ei sisaldu kodakondsuse omandamisel ja kaotamisel ning kas need küsimused ei jää kodakondsuse seadusest kõrvale? Aitäh!

V. Salum: Kodakondsuse seadus tegeleb kõigi nende küsimustega detailsemalt ja ei saa ütelda, et nad jääksid siis kodakondsuse seadusest välja – sel juhul ei olekski kodakondsuse seadust nagu vaja.

Juhataja: Tänan, härra Salum! Küsimused on lõppenud. Algavad sõnavõttud. Aitäh! Esimesena on palunud sõna härra Taagepera. Sõnavõtt puldist kuni seitse minutit. Palun!

R. Taagepera: Lugupeetud Põhiseaduslik Assamblee! Kuna selles paragrahvis on ulatuslikult juttu väliseestlastest, siis võib-olla ma peaksin sõna võtma kui üks nendest, kes lahkus NSV Liidu okupatsiooni tõttu. Ma soovitan välja jätta nii teine kui ka kolmas lõik. Ma alustan kõigepealt sellest, et kas me kirjutame ajalugu, nagu lugupeetud toimkonna esimees rõhutas eelnevas sõnavõttus, või kirjutame lähiolevikku, s. t. asju, mis on praegu vaja tingimata lahendada, aga mis on lahendatud viie aasta pärast, või me kirjutame tulevikku, seda põhiseadust, mis kehtib siis, kui olukord on stabiliseerunud, s. o. 10, 20, 50, 100 aastat hiljem. Need kaks – § 2 ja § 3, eriti § 2 – kirjutavad osaliselt ajalugu ja ma ikkagi olen tugevasti selle vastu. Ja ärge keegi sugereerigu, et see on minu poolt kummardus Nõukogude Liidule. Kordan: Nõukogude Liidu nimi tuleks siit välja jätta. See väljendab minu vastikust Nõukogude Liidu suhtes. Ma olen selle vastu, et selle riigi nime mainitakse Eesti Vabariigi põhiseaduses, mis, ma loodan, kestab 50 aasta pärast. Nõukogude Liit on kui mitte paha unenägu, siis paha mälestus möödunud põlvedele. See on meie eneseväärikuse küsimus, et me seda ei maini. Nüüd Eestist. Jättes välja selle sõna, Eestist okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud säilitavad Eesti kodakondsuse, kui see tähendab topeltkodakondsust, siis on see kohutav Trooja hobune, sest ta ütleb, et põhimõtteliselt on Eestis topeltkodakondsus võimalik. See ei tohi võimalik olla ja ma ei pea vist selgitama, miks see kodakondsus, see mõte üldse, ei tohi Eestis tulla arutamisele. Kui mõttes ei ole topeltkodakondsuse säilitamine minusuguste kahe pere koerte poolt, siis on teine lõige üleni üleaarne, sest seda katab juba kolmas lõige. Väljaspool Eestit elavatel eestlastel on õigus saada Eesti kodanikeks vastava soovi alusel. Sellele peaks tõesti lisama, et vastava soovi avaldamisel pärast Eestisse asumist. Tõesti, mispärast oleks minul õigus saada Eesti kodakondsus, asudes väljaspool? Või kui seda teha ajutiselt, järgmise viie aasta jooksul, lähioleviku perspektiivis, siis see kuulub eriseadusesse, mis on täiesti mõeldav. Seda pole aga vaja märkida põhiseadusesse, mis kestab ka pärast järgmist viit aastat. Järele jääb soovitus, et teine lõige vaatab minevikku, sellepärast ei kuulu põhiseadusesse, kolmas lõige vaatab lähiolevikku ja sellepärast ei kuulu põhiseadusesse ning järele jääb "kodanikuks saamine sündimise või hilisema seadusliku toiminguga" ja neljas lõik – kodakondsuse omandamise või kaotamise tingimused määrab kodakondsuse seadus, kuhu siis kuuluvad ka ajutised seaded, mida teha praeguses väga erakordses olukorras. Tänan!

Juhataja Suur tänu, härra Taagepera! Härra Saatpalu, teil on sõna. V. Saatpalu Lugupeetud kolleegid! Siin saalis töötav ülemnõukogu sai lõpuks ometi aru, et ta tegutseb siin Eesti riigis lihtsalt ajutise kõrgema haldusnõukoguna, kellel ei ole õigust muuta Eesti Vabariigi kodakondsuse seadust. Ja minu arust võeti lõpuks ometi vastu üks mõistlik otsus, mis oleks pidanud vastu võetama juba ammu. Nüüd tõstatab esimene toimkond küsimuse uuesti, kusjuures me võime ju täie veendumusega öelda, et sellele ei ole siin saalis mingisugust lahendust loota. Ja kui me kavatseme üldse siia seaduseelnõusse kirjutada mingisuguseid sätteid, mis muudavad Eesti Vabariigi põhiseadust, siis seesama siin saalis töötav kõrgem haldusnõukogu ei ole pädev, tal ei ole üldse õigust panna taolist eelnõu rahvahääletusele. Eesti Vabariigi järgmine parlament on see kogu, kes võib Eesti Vabariigi põhiseadust, Eesti Vabariigi kodakondsuse seadust muuta. Katsume sellest esindusdemokraatia kompetentsuse põhimõttest ikkagi lähtuda ja mitte anda Eesti rahvale taolist konti närida. Te kujutage ette, mis sellest võiks tulla, kui me hakkame nüüd assamblee kaudu Eesti Vabariigi kodakondsuse seadust muutma, kasutades poliitilisi jõude, et läbi suruda sellised kodakondsuse seaduse muudatused, mida siin on juba enne tehtud. Sellega seoses ma tahaks öelda, et esimesel toimkonnal on üldse tendents kirjutada sisse just lähioleviku, lähimineviku terminoloogiat, mida härra Taagepera siin ka nentis. Seda on preambulas näha, seda on selles §-s 5 näha. Ma teen siiski toimkonnale ettepaneku see veel kord üle vaadata, sest omalt poolt ma kahtlemata kirjutan apellatsiooni. Võib-olla ma leian ka kaaslasile selle preambula teksti suhtes, kuhu on jälle ajalugu sisse kirjutatud ja mis jäi nüüd puhtjuhuslikult kuidagi kõikumale. See on täiesti kõlbmatu tekst põhiseaduse jaoks ja ma kutsun teid üles hääletama § 5 teise alternatiivi poolt või sellise alternatiivi poolt (ma ei tea, kuidas toimkond selle hääletusele paneb), kus teist ja kolmandat lõiku sees ei ole (et kodakondsuse küsimusi ei detailiseerita, lootuses panna selle kaudu Eesti Vabariigi kodanikke muutma Eesti Vabariigi kehtivat kodakondsuse seadust). Aitäh!

Juhataja: Suur tänu, härra Saatpalu! Veel saab sõna härra Rumessen. Pärast härra Rumesseni sõnavõttu on vaheaeg. Härra Rumessen, palun!

V. Rumessen: Ma pöördusin praegu siin saalis kolme väliseesti saadiku poole, kes on valitud Eesti Kongressi poolt, ja esitaksin teile küsimuse. Tänu millele teie täna üldse siin saalis viibite? Kas tänu sellele, et teil on lootust tulevikus hakata taotlema Eesti Vabariigi kodakondsust, või tänu sellele, et te jätkuvalt olete Eesti Vabariigi kodanikud ja sellisena on tunnustanud teid ka Eesti Kongress, sellisena on Eesti Kongress teid ka valinud siia, sellesse auväärseesse saali? Ma ei ole nõus selle seisukohaga, nagu kataksid need kaks lõiget praegu teineteist (nagu väitis härra Taagepera, et lõige 3 katab lõike 2) sel lihtsal põhjusel, et me ei käsitle mitte väliseestlastele kodakondsuse andmist, vaid me sellega lihtsalt tunnistame, et väliseestlased, kes põgenesid sellesama ülekohtu eest Eestimaalt, on jätkuvalt kodanikud ja keegi nendelt seda kodakondsust ei ole praegu ära võtnud. Sellepärast ma pean äärmiselt oluliseks, et need põhimõtted oleksid siiski fikseeritud põhiseaduses, mitte sellepärast, et praegune ülemnõukogu ei hakkaks tegema mingisugust uut kodakondsuse seadust – selleks ei ole ülemnõukogul tõepoolest mitte mingisugust voli. Need on ülddised põhimõtted, mis peaksid jääma aluseks ka tulevasele Riigikogule ja tulevastele elunormidele kõige laiemas plaanis. Kas see tähendab topeltkodakondsust või mitte, selle kohta ma esitan sellesama argumendi. Meie ei saa ei eetilistel ega moraalsel kaalutlustel välistada kogu seda kodanikkonda, kes põgenes okupatsiooni ja anneksiooni eest sugugi mitte vabatahtlikult, ei jätnud vabatahtlikult siia ka oma vara, nagu väitsid mõningad ülemnõukogu saadikud mõni aeg tagasi, kui võeti vastu omandireformi seadus ja üle noatera läks siiski sisse see põhimõte, et ka välisriikides viibivatel Eesti Vabariigi kodanikel on õigus omandi taastamisele. Lisaks ma tahaksin teie tähelepanu, lugupeetud saadikud, juhtida väliseestlaste endi põhimõttelisele seisukohale, sest ma olen siiski veendunud selles, et praegu siin viibiv härra Taagepera ei esinda

mitte kogu väliseestlaskonna seisukohta selles küsimuses. Minu ees on praegu Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu pöördumine ülemnõukogu esimehe härra Rüütli poole nendessamades põhimõttelises küsimustes. Ma toaksin siit näiteks vaid mõningaid lauseid. Ülemaailmse Eesti Kesknõukogu juhatus võttis 27. oktoobril kodakondsuse seaduse küsimuse lahendamise aluseks järgmised seisukohad. Esiteks, Ülemaailmne Eesti Kesknõukogu leiab, et väliseestlased ja nende järeltulijad läänes või idas on Eesti Vabariigi kodanikud. Seda ei ole nendelt võetud ning asukohamaad praktiliselt ja teoreetiliselt aktsepteerivad topeltkodakondsust. Nõuded, et nad peaksid oma asukohamaa kodakondsusest loobuma, on ebarealistlikud ning eemaldavad väliseestlasi Eesti vabast tulevikust. Ma kutsun üles kõiki Põhiseadusliku Assamblee liikmeid praegu tõsiselt mõtlema selle põhimõttelise küsimuse üle. Sellest sõltub väga suures osas kogu Eesti tuleviku poliitilise skaala omavaheline tasakaalustatus: kas väliseestlased on üldse õigustatud osa võtma Eesti poliitilisest elust või mitte. Me näeme neid tendentse, mis praegu on, ja kui me põhiseaduses ei sea nendele vastavaid piire, siis me võime sattuda olukorda, kus väliseestlased tõepoolest lülitatakse välja Eesti poliitilisest elust. Veel kord rõhutan, et see ei tähenda, et kodakondsuse seaduses ei võiks need põhimõtted praegu olla rakendatud niimoodi, nagu nad praegu on. Küsimus ongi just selles, et kui ülemnõukogu otsus tunnistas jätkuvalt kehtivaks ka 1938. aasta kodakondsuse seaduse, siis sellega ta aktsepteeris põhimõtteliselt seda, mida Eesti Kongress on kogu aeg esile toonud, et olemasoleva Eesti Vabariigi kodanikud on poliitiliselt õigustatud võrdsetel alustel osalema poliitilises elus. Väliseestlased lihtsalt on Eesti Vabariigi kodanikud. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu, härra Rumessen! Enne kui algab vaheaeg, on mul üks teadaanne. Juhatus teeb vaheaja alguses koosoleku. Sellest koosolekust palun tingimata osa võtta kõigil teematoimkondade juhtidel. Algab vaheaeg. Me kohtume taas kell 12.40.

Juhataja: Praegu on end sõnavõtjana registreerinud kuus assamblee liiget. Kuivõrd meil varem ei olnud kokkulepet, et sõnavõtte piiratakse, siis kõik kuus saavad loomulikult sõna, kui keegi neist aja kokkuhoiu mõttes ennast maha ei võta. Palun, härra Adams, teil on sõna!

J. Adams: Head kolleegid! Kogu see kriitika § 5 kohta loomulikult ei käi niivõrd esimese toimkonna kohta, kui minu ja minu töögrupi kohta, sest see on sõna-sõnalt sama tekst, mis teile esitati – seda kõigepealt. Teiseks, härra Käbin tõstis küsimuse, kas põhiseadustes on sees viiteid kodakondsustele. Ma püüdsin seda praegu meelde tuletada. Vähemalt praeguses Saksamaa omas on küll. Ei ole? Siis ma eksin. See ei peaks välistama küsimust sellest, kas ta peab olema tingimata üldsätete peatükis. Minu arvates ei ole oluline, et ta oleks, nii nagu on oluline, et ta oleks põhiseaduses sees. Mis puutub vaieldavatesse lõigetes 2 ja 3, siis ma tunnistan, et mõlemad on sõnastatud ebapiisavalt. Samal ajal tahan väita, et nad sisuliselt on hädavajalikud. Ja minu arvates meie lugupeetud kolleeg Hallaste oma hiilgava ironiaga näitas suurepäraselt ära, kuivõrd ebapiisavalt nad on sõnastatud algses variandis. Samuti juhtis sellele tähelepanu kolleeg Vahre. Kuid katsume vaadata asja sisuliselt. Kõigepealt lõige 2. Härra Uluots, kas on topeltkodakondsuse tunnistamine? Jah, see on selgelt topeltkodakondsuse tunnistamine, aga ainult ühe kindla isikute grupi kohta. Härra Taagepera tõi siin välja väite, et see isikute grupp saab aastaga vähenema – see on absoluutselt õige ja kunagi kaob täiesti. Ja selge on see, et kodakondsuse seadus peab täpsustama selle teise lõigu mõtte. Kuid sellel ei ole midagi viga. Maailmas on ka teisi näiteid. Juhin tähelepanu, et 200 aastat kestnud ühendriikide põhiseaduses on praegugi veel paragrahv sees, mis käsitleb orjapidamist, asja, mis on ammu lõppenud. Neid paragrahve ei ole kellelegi vaja, kuid ometi nad seal säilivad. Minu arvates see ei ole veenev argument. Ükskõik kuidas me selle lõigu ka sõnastame, minu arvates on objektiivne vajadus

tunnistada, et meil on olemas pagulaskond, kes on jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikud ja kellest on osa ka siin. Härra Uluots küsib, mis sellest edasi saab. Sellest saab väga konkreetne asi edasi. Kui selline lõik jääb sisse, siis järgmistel Riigikogu valimistel on riik kohustatud garanteerima neile kaasahääletamise võimaluse. See on üks praktiline järeldus. Härra Uluotsale vahest niipalju, et ma väga austan tema patriotismi ülemnõukogu suhtes, kuid paluks temalt ka mingit austust Eesti Kongressi saadikute vastu, kes ülemnõukogu kodakondsuse küsimustega tegelemisse suhtuvad natuke reserveeritult siin saalis, ja ma palun härra Uluotsal tunnistada meie olemasolu. Nüüd, mis puutub kolmandasse lõiku, siis see on sisuliselt deklaratsioon, et Eesti on rahvusriik. See tähendab, et igal eestlasel on õigus kodumaale, oma esivanemate kodumaale tagasi pöörduda ja saada siin lihtsustatud korras kodakondsus. Härra Saatpalu tõstis küsimuse, kuidas on selle suhted praegu olemasoleva kodakondsuse seadusega. See ei käi absoluutselt olemasoleva kodakondsuse seaduse vastu. Mis puutub naturalisatsiooni lihtsustatud korda eestlastele, kes pöörduvad tagasi kodumaale ja ei ole kodanikud, siis see on 1938. aasta kodakondsuse seaduse ees. Mis puutub teise lõigu mõttesse, siis see on Rei parandusena ka sees. Nii et siin ei ole mingisugust konflikti. Mida see § 5 endast üldse kujutab? Minu arvates on see kindlasti tulevase uue kodakondsuse seaduse tuumik või konspekt või kuidas me tahame öelda – tema kõige olulisemaid juhtmõtteid. Sellepärast ma kutsun teid üles ette võtma vajalikke parandusi teises ja kolmandas lõikes ning jätma ta tingimata sisse. Seda on vaja nii meie kodanikele kodumaal kui ka laias maailmas. Tänan teid!

I. Hallaste: Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma tahaksin rääkida § 5 lõike 2 vastu. Ühinen siin täiel määral härra Taagepera arvamusel, et Nõukogude Liidu okupatsiooni, anneksiooni sissekirjutamine meie põhiseadusesse, mida me ei tee mitte ainult selleks ega järgmiseks aastaks, vaid millest me tahaksime loota, et see jääb püsima sajandiks, veelgi pikemaks ajaks, ei ole vajalik. Ja teine asi, millele ma tahtsin tähelepanu juhtida, on üks siin saalis toimunud hääletamine. Põhiseaduslik Assamblee hääletas ja ühe hääle häälteenamusega jäeti see osa preambulasse sisse. Preambulas on räägitud riiklikest aktidest, mis võeti 1989.–1990. aastal vastu. Selle lausega (kui see niimoodi siia sisse jääb) tunnistab põhiseadus Eesti NSV Eesti Vabariigi õigusjärglaseks. Ma selgitan, miks see nii on, miks selline tunnustamine tekib. 1989. aastal ei olnud olemas teisi riiklikke organeid peale ülemnõukogu. Eesti Kodanike Peakomitee ei olnud riiklik organ ja ka Eesti Kongress ei olnud riiklik organ ega võtnud vastu riiklike akte. Ainuke organ, kes pretendeeris riiklike aktide vastuvõtule, oli Eesti NSV Ülemnõukogu ning rääkides riiklikest aktidest, mis on vastu võetud aastatel 1989–1991, millele tugineb Eesti Vabariik, me tunnistame Eesti NSV Eesti Vabariigi õigusjärglaseks ja praeguse vabariigi nn. kolmandaks vabariigiks. Sellest lähtudes oleks esimene toimikond pidanud asja sisemise loogika säilitamise nimel tegema ettepaneku panna § 5 sisse lause, et kõik Eesti NSV kodanikud on Eesti Vabariigi kodanikud. Kui ta sellise asjaga nõus ei ole, siis tuleb preambula uuesti läbi hääletada. Kolmas toimikond sellega nõus ei ole, et Eesti NSV kodanikud on Eesti Vabariigi kodanikud. Me esitame juhatusele ametliku apellatsiooni hääletada täna pärastlõunasel istungil uuesti preambula küsimust. Vastasel korral, kui seda lauset välja ei hääletata, tuleb esimesel toimikonnal sisse panna Eesti NSV kodanikke puudutav lause. Aitäh!

P. Kask: Ma räägin teisest ja kolmandast lõikest mitte sel alusel, et ma olen ühekordse kodakondsuse poolt (ehkki ma olen ja väga kõvasti), vaid hoopis sel alusel, et neis küsimustes, kus meil ei ole üksmeelt, ei maksaks põhiseadusesse lahendusi sisse kirjutada, kui selle järele

ei ole tungivat vajadust. Ja minu arvates ei ole neis küsimustes tungivat vajadust kirjutada lahendusi põhiseadusesse. Siin ei ole küll erimeelsust konkreetset selles küsimuses, kas eestlased, kes naasevad Eestisse, võivad saada Eesti kodakondsuse kergemini kui mitte-eestlased. Ma arvan, et selle võib rahumeeli jätta kodakondsuse seadusesse, niikuinii kirjutatakse see sätte sinna sisse. See lihtsalt ei ole põhiseaduse küsimus. Ja neil vähestel kaalutlustel ma veel kord juhin tähelepanu (ma ei nõua oma lahendi sissekirjutamist, et Eestis on ühekordne kodakondsus) ja palun, et me ei kirjutaks neid lahendusi sisse. Tänan!

Juhataja: Palun, proua Endre! Proua Endre on viimane sõnavõtja puldist.

S. Endre: Lugupeetud eesistuja! Austatud head kolleegid! Põhjus, miks ma tahan hakata kaitsma § 5 sätete 2 ja 3 sissejätmist, tuleneb järgnevast loogikast, mille ma katsun teile esitada. Minu arvates tuleb põhiseaduse projekti tegemisel, millega me siin jätkuvalt ametis oleme, silmas pidada lisaks seadusevaimule ja jurisprudentsist lähtuvale vaimule veel üht vaimu, kui ma ei eksin. Nimelt rääkis ta põhiseaduse vaimust. Seetõttu ma julgeksin oponeerida lugupeetud härra Taageperale, kes mõistab konstitutsiooni kui ajaloo mitteseotud dokumenti. Minu meelest põhiseadus ei sünni tühjalt kohalt, vaid ta on lisaks seaduste kogumile või õigemini seaduste kogumi tulevastele alustagedele ka ajaloo, eetika, moraali, meie poliitilise nägemuse – kõige selle kogumi süntees. Ja need väitlused, mida ma kuulsin siit kõnepuldist selle paragrahvi kohta, on täiesti loomulikud, kuuluvad meie poliitilisse situatsiooni ja selle algvaimu sisse, kus me praegu asume, ja õieti väljendavad nad mõtteviiside erinevust, mis on ka loomulik ja millesse tuleb rahulikult suhtuda. Aga õieti taanduvad need erinevused, mis esile tulid, ju sellele, kuidas me suhtume 120 000 või 130 000 poliitilisse pagulasse, väliseestlastesse, kes asuvad erinevates maailmamaades. See on rohkem eetika küsimus kui seaduse küsimus, aga ometi peaks ta olema seadusena või selle alustoena selles paragrahvis sõnastatud, sest kui ta ei ole põhiseaduses sõnastatud, siis tähendab see ka seda, et me ei pea seda küsimust tähtsaks. Ja nüüd vabandatagu väga seda väljendit, mida ma kasutan, sest see on natuke robustne, aga minu mõistes on see väliseestlastele lihtsalt märja kaltsuga vastu silmi löömine, kui me põhiseaduses ei pööra nendele aspektidele tähelepanu. Nüüd ma juhiksin austatud kolleegide tähelepanu sellele, et teises lõikes on "säilitavad Eesti kodakondsuse". Selles kogu see konks ongi. Ma arvan (olles rääkinud erinevate maade diplomaatidega, kaasa arvatud Ameerika saatkonna töötajatega, kes Tallinnas on), et see on täiesti aktsepteeritav Ameerika valitsuse poolt, kuna me räägime poliitilistest põgenikest. Ja põhjus, miks ma kaitsen nende kahe lõike sissejäämist, on täpselt sama, miks ma kaitsesin siin esimestel istungitel seda, et põhiseaduses peab olema sätestatud suhtumine surmanuhtlusesse. Ma ütlen veel kord, et need inimesed, kes seda tulevikus loevad, ja see riik, kes selle alusel hakkab elama, võtavad teatud punkte või teatud sätteid oma elamise ja mõtteviisi põhialustena. Suhtumine eestlastesse ja meie esivanematesse, kes olid sunnitud mitte oma vabal tahtel lahkuma – see on põhiseaduse küsimus. Ja võib-olla läheb seda tarvis ka ajaloo jaoks. Annaks jumal, et see kunagi ei korduks. Võib-olla on tulevikus võimalik mõni okupatsioon või anneksioon, aga me peame kõike ette nägema ja kõigele mõtlema. Lõpuks lubatagu veel öelda, et Nõukogude Liidu okupatsioon Eestis ei ole ju lõppenud. Ja lubatagu nüüd veel toetada kolleeg Hallastet, kes õigesti juhtis tähelepanu vastuolule meie põhiseaduse projekti preambulas. Tänan!

S. Sovetnikov: Lugupeetud kolleegid! Avaldan väga lühidalt arvamust. Mina toetan küll seda, et need mõlemad alternatiivid võib jätta, aga kui me jätame kolmanda lõike, siis on minu kindel

arvamus, et siia peab juurde kirjutama: kui tulevad tagasi Eestisse elama, siis nad säilitavad Eesti kodakondsuse. Mul on lühike märkus selle kohta, et esimeses lauses on kirjutatud omamisest ja saamisest ning viimases lauses kodakondsuse omandamisest ja kaotamisest, mis võib olla omandamisest ja selle äravõtmisest – jätta ainult, et kodakondsuse kaotamise tingimused määrab kodakondsuse seadus. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Asume hääletama. Selleks et formuleerida küsimused, millele tuleb vastata, ma palun kõigepealt, et härra Salum kohalt vastaks ettepanekule, et kolmele variandile, mida me konkureerivalt hääletame, lisada neljas, mille võimalikkusele ja vajalikkusele juhiti korduvalt tähelepanu, s. t. liita esimene ja teine alternatiiv variandiks – jätta §-st 5 välja nii teine kui ka kolmas lõik. Kas toimkond peab võimalikuks, et ka selline alternatiiv pannakse konkureerivalt hääletamisele? Härra Salum, palun!

V. Salum: Ma saan avaldada arvamust, et see neljas variant võib hääletusele tulla.

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Kohaloleku kontroll ja pärast seda hääletamine konkureerivalt nelja variandi vahel. Kohaloleku kontroll. Kohal on 43 assamblee liiget. Algab hääletamine. Konkureerivad neli varianti. Esimene on põhivariant, millele järgneb esimene alternatiiv, siis teine alternatiiv ja palun sinna kirja panna veel kolmas alternatiiv, mille sisu on jätta §-st 5 välja nii teine kui ka kolmas lõik. Kõik neli varianti on niisiis kirja saanud ja me alustame. Esimene küsimus, palun tähelepanu! Kes on selle poolt, et § 5 jääb põhitekst? Hääletame. Üks hetk, palun peatame hääletamise! Härra Salum, kas on protest? Vabandan, siis palun vajutage veel kord klahvile "sõna"! Hääletame. Poolt 12. Teine küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 lõik 2 välja jätta? See on esimene alternatiiv. Hääletame. Poolt 24. Kolmas ja eelviimane küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 lõik 3 välja jätta? See on teine alternatiiv. Hääletame. Poolt 21. Neljas ja viimane küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 nii teine kui ka kolmas lõik välja jätta? See on kolmas alternatiiv. Hääletame. Poolt 28. Kuivõrd tegemist on konkureeriva hääletamisega, siis vähim hääli saanud variant langeb välja, ülejäänud variandid konkureerivad edasi pingejärjekorras. Teine voor ja esimene küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 jäävad välja nii teine kui ka kolmas lõik? See on kolmas alternatiiv. Hääletame. Poolt 27. Teine küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 jääb välja teine lõik? Hääletame. Poolt 12 häält. Selle vooru viimane, kolmas küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 jääb välja kolmas lõik? Hääletame. 5 häält. Kolmas ja viimane voor, kaks küsimust. Esimene küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 jäävad välja nii teine kui ka kolmas lõik? Hääletame. Kolmanda vooru viimane, teine küsimus: kes on selle poolt, et §-st 5 jääb välja teine lõik? Hääletame. Tänan! 3 häält. Kolmandas voorus langetas assamblee oma otsuse, eelistades nn. kolmandat alternatiivi, mis tähendab seda, et §-st 5 peaks välja jääma nii teine lõik kui ka kolmas lõik. Salum, palun teid kõnetooli! Jätkame.

[...]

Juhataja: Suur tänu, härra Saatpalu! Lugupeetud kolleegid, selle päevakorrapunkti raames lubasime asuda hääletama ka apellatsioon. Ma palun üks minut teie tähelepanu! Juhatus peab korraks nõu, kuidas me selle tööga peale hakkame. Palun saalist mitte lahkuda! Lugupeetud kolleegid! Juhatus on seisukohal, et kõiki apellatsioonid ilmselt polegi võimalik täna hääletada ja seda põhjusel, et meil ei ole ees lõplikku teksti, mis kajastaks tänase arutelu tulemusi. Ilmselt on lugu nii, et üks või teine apellatsioon on tänaseks välja kujunenud ega sõltu enam sellest,

milliseid muudatusi järgnevalt teksti sisse viiakse. Sellepärast on juhatusel järgmine ettepanek, mida palun aktsepteerida: apellatsiooni käigus vaadata täna läbi need küsimused, mille läbivaatamist taotlevad teematoimkonnad ja apellatsiooni esitaja, tehes seda klausliga, et apellatsioonide läbivaatamist jätkatakse nädala pärast. Ma palun kõnepulti uuesti esimese toimkonna juhi härra Salumi. Lugupeetud härra Salum! Lugupeetud kolleegid! Juhatusel on laekunud apellatsioon kolleeg härra Toomas Korgilt. Samuti on laekunud apellatsioon seoses esimese toimkonna küsimustega kolmandalt toimkonnalt, härra Hallastelt ja härra Kohalt. Ma loodan, et need apellatsioonid on üle antud ka härra Salumile, võib-olla on teisi apellatsioone. Arutame, milliseid me hakkame täna hääletama. Palun, härra Salum!

V. Salum: Täna Hallaste käest minu kätte apellatsioone laekunud ei ole.

Juhataja: Lugupeetud kolleegid, sel juhul on vajalik need apellatsioonid kõigepealt teatavaks teha. Mul on selline ettepanek, et mitte juhatus ei loe neid ette, vaid et me esimesena anname sõna härra Toomas Korgile, kes loeb ette esimese apellatsiooni ja vajaduse korral selgitab seda. Härra Salum, suur tänu teile! Härra Kork, palun!

T. Kork: Lugupeetud kolleegid ja eriti esimese toimkonna juht! Ma loen apellatsiooni ette. Palun panna hääletusele esimese toimkonna ettepanekute tabelist nr. 23 alljärgnev ettepanek, mille on esitanud assamblee liikmed Adams, Kama ja Kork, kuna toimkond pole esitanud arvestatavaid argumente eelnõus oleva teksti vajalikkuse kohta just nimelt põhiseaduses. Nii, toimkonna poolt on 8. novembril esitatud tekstis §-d 7, 8 ja 9 muudetud §-deks 8, 9 ja 10. Seetõttu palun hääletamisele panna §-de 8, 9 ja 10 väljajätmine Eesti Vabariigi põhiseadusest. Kui me vaatame tabelit ja vaatame paragrahve, siis need puudutavad ettepanekut jätta põhiseadusest välja Eesti riigivärvid, lause "Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus", mida ta niikuinii teeb. Teen ettepaneku jätta põhiseadusest välja riigihümni pealkiri ja pealinna määramine. Lugupeetud kolleegid, need ettepanekud on tehtud härrade Adamsi, Kama ja minu poolt täiesti eraldi, iseseisvalt, igauhe poolt. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Me leppisime kokku niimoodi, et täna hääletame neid apellatsioone, mille hääletamiseks on valmis nii apellatsiooni esitaja kui ka toimkond. Apellatsioon on teatavaks võetud ja arvele võetud. Härra Salum, kas me asume hääletama, andes teile muidugi enne sõna?

V. Salum: Ma ei tea, kuidas reglement lubab, s. t. kas toimkonna juht võib ainuisikuliselt otsustada. Me ei ole toimkonnaga neid apellatsioone ühiselt läbi vaadanud.

Juhataja: Küsimus on töö organiseerimises. See küsimus on läbi hääletatud ka toimkonna poolt, see on ju fikseeritud tabelis. Probleem on vaid selles, kas hääletamine toimub täna või nädala pärast ja selles küsimuses te olete kindlasti volitatud vastama. Palun, täna või nädala pärast?

V. Salum: Hääletame täna.

Juhataja: Tänan! Kõigepealt on sõna härra Salumil. Apellatsioon on tehtud teatavaks, nüüd selgub teematoimkonna seisukoht. Palun!

V. Salum: Kõigepealt küsimus: kellele tuleb apellatsioonid esitada? Kas Põhiseadusliku Assamblee juhatusel ja me saame töö käigus teada, et on esitatud apellatsioon, või tulevad need apellatsioonid toimkonna kaudu? Praegu ei ole meile tulnud rohkem ettepanekuid kui härra Taageperalt. See on täiendusettepanek. Aga ühtegi apellatsiooni ei ole meie toimkond näinud, nii et kuidas assamblee otsustab. Tulevad nad otse juhatusel või toimkonna kaudu?

Juhataja: Lugupeetud kolleegid, ma juhin teie tähelepanu sellele, et ettepanek apelleeritakse alati teise organi ees: märkus on ju toimkonnale tehtud, kuid seda pole arvestatud. Küll aga oleks mul selline palve, et apellatsioonidest informeeritaks samaaegselt juhatusel ka teematoimkonda. See hõlbustaks märgatavalt meie tööd. Ma palun kõigil seda teha. Härra Salum, palun läheme sisuliselt probleemi juurde, mida me hakkame täna hääletama.

V. Salum: Härra Korgi apellatsioon puudutab § 8, § 9 ja § 10, s. o. Eesti riigivärve, riigihümni, Eesti Vabariigi pealinna. Paragrahvi 11 kohta ei olnud vist apellatsioone. Ma arvan, et need paragrahvid on meie viimase parandatud teksti numeratsiooni järgi. Probleem ei ole keerukas, võime läbi hääletada paragrahvhaaval.

Juhataja: Tänan, härra Salum! Juhatus otsustas, et kõneks saab sõna veel härra Runnel ja sõnavõtuks kohalt härrad Kama ja Adams. Härra Runnel, teil on sõna. Palun!

H. Runnel: Kallid kolleegid! Ma võib-olla päris täpselt ei saanud kõigist põhjendustest aru, aga mulle jäi meelde, et toimkond ei ole piisavalt põhjendanud nende paragrahvide sissevõtmist. Meil ei ole võibolla aega kõiki nii põhjalikult põhjendada, aga üks punkt, mis puudutab hümn küsimust, on olnud ehk kõige teravamalt vaidluse all ja ma põhjendaksin selle sissevõtmist põhiseadusesse. Me mäletame, et ka Eesti ajal oli hümn ümber väga palju vaidlusi ja kuna meil on praegu kohutavalt kiire ja raske aeg ning eesti rahvas ei ole ühtegi teist laulu rasketel aegadel sünnitanud, siis ei ole mõeldav, et teeksime kroonu käsu korras ühe parema, kui on see, mida on rasketel aegadel lauldud ja millega me oleme oma vabadusvõitlust pidanud. Et tõkestada tarbetuid, kiireid hümn ümbertegemise algatusi, pean ma vajalikuks soovitada seda siiski säilitada põhiseaduses, teistest ma ei räägi. Aga võib-olla mõned ulatuslikumad apellatsioonid, mis esitatakse, tasuks siiski lükata järgmise nädala peale, sest meie toimkond töötab. Näiteks me oleme välja töötanud selle preambula ajaloolise osa. Ma püüdsin sõnastada väga lühidalt juba töö käigus ja ma loeksin ette, et siis hiljem otsustada: Eesti riiki pole olnud, aga meil on mõte tulnud, et ta ikka praegu loome, tulevikus maha joome.

Juhataja: Tänan, härra Runnel! Kohalt saavad sõna härrad Kama ja Adams. Härra Kama, palun!

K. Kama: Ma tahan natuke täpsustada. Nimelt, minu tehtud ettepanek ei olnud päris täpselt see, millest rääkis härra Kork. Paragrahvide numeratsioon on muutunud. Minu tehtud ettepanek ei sisaldanud selle paragrahvi väljajätmist, mis räägib riigivärvidest, vaid puudutas kolme paragrahvi: need on siis hümn, pealinn ja iseseisvuspäev.

Juhataja: Suur tänu! Ma palun, et enne, kui Adams saab sõna, härra Kork kommenteeriks, mida peetakse silmas. Ja ma juhin kõigi tähelepanu sellele, et lisatud ettepanekute, märkuste läbivaatamise tabelis kolmandal leheküljel on samuti kirjas §-d 7, 8, 9. Härra Kama selgitas, et silmas peetakse hoopistükkis § 9, § 10 ja § 11. Kuidas on õige, härra Kork?

T. Kork: Lugupeetud juhataja! Mina tegin ettepaneku välja jätta nimelt need kolm paragrahvi, millest ma enne rääkisin. Ja rõõmsa üllatusena ma leidsin kolmanda lehekülje 23. punkti alt, et täpselt sama ettepaneku on teinud ka härrad Adams ja Kama. Ma ei ole neid ettepanekuid oma silmaga näinud, ma rääkisin sellest samast 23. punktist. Aitäh!

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Niisiis peab härra Kork endiselt silmas § 7, § 8, § 9 ja § 10 ning see on härra Korgi apellatsioon, mitte härra Korgi, härra Adamsi ja härra Kama apellatsioon. Härra Adams, palun!

J. Adams: Minu ettepanek, mida toimikond ei arvestanud, oli täpselt samasugune nagu härra Kamal: jätta välja paragrahvid, mis käsitlevad hümnid, pealinna ja iseseisvuspäeva, kuid säilitada tingimata paragrahv, mis räägib riigivärvidest – seda enam, et see paragrahv on traditsiooniline, see on sõna-sõnalt üle toodud 1938. aasta põhiseadusest. Kolme paragrahvi väljajätmise põhjendus on selline. Täheleb, need on asjad, mida saab otsustada Riigikogu ühekordsete otsustega: ei hümnid, pealinn ega iseseisvuspäev ei vaja tulevikus omaette seaduse väljatöötamist ja sellepärast ei ole mõtet põhiseadust nende väga õigete asjadega paisutada.

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Segadus on kindlasti tekkinud ka sellest, et parandusettepanekute, märkuste tabel ei kajasta tegelikku olukorda. Selleks et meie aeg ei läheks raisku – palun tähelepanu, härra Adams ka! –, on ettepanek panna hääletamisele §-d 8, 9, 10 ja 11. Saan aru, et sellisel juhul on hääletamisel kõik need probleemid, mida kõnelejad vaidlustasid. Nii, Kama nõus? Adams? Kork? Täna! Härra Salum, kas me võime hakata hääletama? Palun, härra Salum!

V. Salum: Võib küll ja numeratsiooniga on siin segadus. Mis hümnid puutub, siis Runnel põhjendas selle väga hästi ära. Meil ei ole vaja hakata uut hümnid tegema ja et vältida tarbetut uue vabariigi tegemist ja mahajoomist, on vaja see fikseerida põhiseaduses. Pealinna osas võib igauks otsustada nii, nagu tahab. Paragrahvi 11 – Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar – me leidsime vajaliku olevat sisse võtta, kuna preambulast jäi vabariigi aastapäev välja. Nii et need kolm paragrahvi (§ 9, 10 ja 11) tuleks eraldi hääletada ja täna hääletada. Mis puutub apellatsioonidesse preambula osas, siis neid hääletame järgmine kord.

Juhataja: Suur tänu! Me alustame hääletamist. Palun kohaloleku kontroll! Kohal on 41 assamblee liiget. Kas härra Hallaste palub sõna protsessuaalsetes küsimustes? Täna! Härra Salum, kas te soovite veel sõna? Täna! Algab hääletamine. Hääletamise sisu on selles, et selgitatakse assamblee seisukoht selle kohta, kas on vaja üldsätetes fikseerida §-d 8, 9, 10 ja 11. Kõik need paragrahvid hääletatakse eraldi läbi. Kas kõigil on selge, mida me hääletame ja kuidas? Täna! Alustame. Esimene küsimus: kes on selle poolt, et üldsätetes oleks tekst, mis on praegu §-s 8? Hääletame. Täna! 33 poolthäält, 1 vastuhäält. Assamblee on otsustanud, et Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge. Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus. Teine küsimus: kes on selle poolt, et üldsätetes on paragrahv, mille tekst on praegu esitatud §-s 9, s. t. Eesti riigihümnid jne.? Hääletame. Täna! 11 poolthäält, 22 vastuhäält. Assamblee on seisukohal, et üldsätetes riigihümni küsimust fikseerida pole vaja. Kolmas küsimus: kes on selle poolt, et üldsätetes on fikseeritud, et Eesti Vabariigi pealinn on Tallinn? Hääletame. 6 poolthäält, 27 vastuhäält. Lugupeetud kolleegid, ma palun, et vähemalt hääletamise ajal oleks

kõigil võimalik olla tähelepanelik, seepärast mitte saalis juttu ajada. Tänan! Assamblee otsustas, et ei ole vaja üldsätetes fikseerida, et Tallinn on Eesti Vabariigi pealinn. Neljas ja viimane hääletamine: kes on selle poolt, et üldsätetes on fikseeritud, et Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar? Hääletame. Tänan! Kümne poolthääle ja 24 vastuhäälega on assamblee otsustanud, et üldsätetes pole vaja fikseerida, et Eesti Vabariigi iseseisvuspäev on 24. veebruar. Härra Salum, kas on veel neid apellatsioonide, mida toimikond soovib läbi vaadata? Ma teatasin härra Hallaste ja härra Koha apellatsioonist. On võimalik seda arutada? Härra Salum!

V. Salum: Kui § 11 läks välja, siis me peame preambulas seda arvestama. Nii et palun selle preambula kohta tehtud apellatsioonide hääletamised lükata edasi järgmise reede peale.

[...]

*****

I toimikonna 9.11.1991 koosoleku protokollist.²⁶

Arutati üldsätete §-i 3, mis eelmisel päeval jäi täiskogu istungil läbi hääletamata. Salum pakkus lisada teksti lõppu „rahu ajal“. Selline ettepanek varem ka L. Vahtrel, mis aga siis jäi rahuldumata. Runnel leidis, et see on mõttetu, siis pole seda paragrahvi vajagi. Leidis, et ei julgeta seda teed minna, et üldse midagi tunnistada. Ei julgeta veel oma seisukohti luua ega ka välja öelda. Hänni leidis, et § 3 probleemi tekitab vast see osa, mis jääb peale koha. On teisi ettepanekuid, et võiks selle osa välja jätta. Kui areng on selles suunas, et Euroopas tekib kollektiivne julgeolekusüsteem, mis siis Eesti teeb? Mis on neutraalsuse tegelik tähendus? Runnel leidis, et neutraalsus on see, kui kaks riigi kaklevad, siis Eesti vahele ei sega. Runnel leidis, et oleks petlik arvata, nagu tuleks suurriikide ründe puhul keegi Eestit päästma. Sõjalist liitu nii väikese riigi puhul ei pidanud Runnel võimalikuks. Hänni pakkus, et paneks punkti koma asemele ja jätaks teise poole lausest ära. Võib-olla oleks õppeesmärgil tarvis sõjalaeva vaja, siis ei võiks sedagi. Salum pakkus suuliselt välja ligi pool lehekülge uut redaktsiooni. Runnel leidis, et tuleks piirduda Hänni ettepanekuga.

Arutati §-i 6. Hänni sõnas, et ei mõista, mis on eelmisel päeval teksti hääletatud „ökoloogiline õigusrikkumine“. Runnel leidis, et just üldsätetes peab välja tulema, mis on riigi ja mis inimese mõte. Seetõttu sobib § 6 üldsätetesse. Leidis, et üleüldse peaks lisama natuke aristokraatseid inimese olemise võimalusi nagu „rahva ja rahvuse kandjaks on üksikisik“ vm.

Hänni leidis, et üldsätetes peaks olema kirjas riiki millekski kohustavad sätted. Leidis, et Tarandil olid istungil head mõtted. Ka kodanikel peaks olema kohustus looduskeskkonna suhtes, sest loodusvarade säästlik kasutamine on põlvkondade küsimus, see on ajaline tegevus. Otsustati sõnastada § 6 Hänni pakutud sõnastuses „Maa ja kõik Eesti territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadus tahab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise“.

Hääletati Adamsi eelnõu § 5 uuesti tekstis taastamise küsimust - 4 vastu. Arutati, kas lisada § 5 välja hääletatud teksti asemele mingi uus säte. Rüütel leidis, et kahekordset kodakondsust

---

²⁶ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 74–76.

konstitutsiooni küll ei saa panna. Kui teha eestlaste grupile erand, tuleb teha seda ka venelastele. Soovis jääda erapooletuks.

*****

I toimkonna 4.11.1991 formuleeringule 11.11.1991 seisuga laekunud muudatusettepanekud²⁷

- H. Rebas: Kui üldse põhiseaduses võtta seisukohta välispoliitilistes küsimustes, siis paragrahvis 1: „Eesti on iseseisev, sõltumatu ja välispoliitiliselt neutraalne vabariik...“. Sellega kaoks § 3 ära.
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud,
- H. Rebas: Kui välispoliitilist seisukohta ei võeta, siis § 3 välja jätta.
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud, vt. alternatiivi.
- E. Tupp: Sõnastada § 3 järgmiselt: „Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte.“ Või alternatiiv „Paragrahv 3 välja jätta“.
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.
- II toimkond: Lisada paragrahv 4 „Eesti kodanikud on välisriikides Eesti Vabariigi kaitse all. Välisriikide kodanike ja kodakondsuseta isikute õiguslikku seisundit Eestis määrab sellekohane seadus“.
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.
- V. Rumessen: Lisada: „Välisriikide kodanikel ja kodakondsuseta isikutel on võrdsed õigused Eesti Vabariigi kodakondsuse taotlemisel naturalisatsiooni korras.“
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.
- R. Taagepera: § 5 jätta teisest lõigust välja „Nõukogude Liidu...“.
Toimkonna otsus: arvestatud, tekst esitatud lähtudes hääletustulemustest.
- V. Rumessen: Lisada paragrahv 6 sõnastuses: „Eesti keele kui riigikeele kasutamise korra sätestab keeleseadus“.
Toimkonna otsus: ei ole arvestatud.

*****

PA 15.11.1991 redaktsiooni I versioon²⁸

I. peatükk Üldsätted.

§ 1. (§ 1) Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. (§ 2) Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.

§ 3. (§ 3) Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte.

---

²⁷ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 82–83; Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 189–190.

²⁸ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 192–193.

Alternatiiv:

Paragrahv 3 välja jätta.

§ 4. (§ 4) Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid kehtivad Eestis õiguskorra lahutamatu osana.

Keegi ei või enda vabandada seaduse mittetundmisega.

§ 5. (§ 5) Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab kodakondsusseadus.

§ 6. (§ 6) Maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus.

Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise.

§ 7. (§ 7) Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 8. (§ 8) Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

Redaktsioonitoimkonna I istung 13.11.1991²⁹

Kaaluti, kas § 1 juurde lisada mõiste „demokraatlik“ – toimkond ei pooldanud, Käbin jäi eriarvamusele.

§ 2 lg 1. Käbin: „maa-ala“ – kas õhuruum ja territoriaalveed juurde? Toimkond ei pooldanud. Kas „lahutamatu ja jagamatu“ on vaja? Välja jätta jagamatu. Selle poolt olid: K.Kama, J. Adams, P. Kask, I. Hallaste. Vastu: T. Käbin.

§ 2 lg 2. Kas Tartu rahuleping on vajalik põhiseaduse tekstis mainida? Selle poolt: K. Kama, J. Adams, I. Hallaste. Sõnastus tuleb viia vastavusse sellega, et kajastuksid nii kõik riikidevahelised piirilepingud kui ka siseriiklikud otsused piiri küsimustes.

§ 3. Välja jätta. Poolt: J. Adams, I. Hallaste.

§ 4. Kas EV tuleb monistlik või dualistlik riik. I. Hallaste rõhutas, et rahvusvahelise õiguse normid hakkavad Eesti Vabariigis kehtima pärast nende kodifitseerimist. Hänni sõnas, et maailmas suundutakse monistliku suuna poole. Ei jõuta kõiki akte kodifitseerida. Ratifitseerimine on küllalt tõsine toiming. Prioriteet peab jääma parlamendile, kas mingi rahvusvaheline õigus kehtib siseriiklikult või ei.

§ 4. Asendada sõna „kehtivad“ sõnaga „on“.

§ 4 lg 2. Kas õiguskord või õigussüsteem? Toimkond otsustas nõu küsida ekspertidelt.

§ 4 lg 2 välja jätta. Poolt K. Kama, teised vastu.

§ 4 lg 3 kas välja jätta? Välja jätta – Länni. Hetkesõnastust ei pooldanud keegi. Asendada Raidla eelnõu § 2 viimase lõikega – poolt K. Kama, I. Hallaste, T. Käbin.

Kas põhiseaduses fikseeritakse seadusi nimepidi? Eriseadused nimepidi. Poolt: I. Hallaste, T. Käbin. Vastu: K. Kama, J. Adams, L. Hänni, P. Kask. Kõikjal välja konkreetsed nimed.

---

²⁹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, 13–4; Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, 1187–188.

§ 6. J. Adams teeb ettepaneku välja jätta. Toimkond poolt

§ 7, 8 – ei käsitleta

*****

PA täiskogu 15.11.1991 istungi stenogrammist:

L. Hänni Probleemiks nr. 2 on põhiseaduse eelnõu § 3, kus toimkonnapoolselt on välja pakutud redaktsioon: Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse ega luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Võrreldes eelmise nädala redaktsiooniga on toimkond lühendanud seda paragrahvi, jättes välja fraasi "ühegi teise riigi sõjavägede viibimist ega läbiliikumist", sest me leidsime, et ka selle paragrahvi esimene osa annab mõtte piisavalt täpselt edasi. Selle paragrahvi kohta on laekunud härra Rebase ettepanek, et selles paragrahvis Eesti sõjalispoliitilist staatust eraldi mitte käsitleda, vaid võtta see § 1. Toimkond ei pidanud võimalikuks § 1 muuta, kuna see on läbinud peaaegu muutumatus sõnastuses meie eelnõu, ja arvab, et kui me põhiseadusesse jätame oma hoiaku sõjalistes küsimustes, peaks see olema eraldi paragrahvis. Kuna probleem on erakordselt tähtis, ei pidanud me võimalikuks langetada otsust ainult toimkonnas ja tõime teie ette alternatiivina ettepaneku, mille tegid mitmed assamblee liikmed: see paragrahv välja jätta. Ja mulle laekus Enn Tupi apellatsioon uue sõnastuse kohta. Ma ei tea, kas me seda praegu saame arvestada. Ma loen selle teile ette: Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Kindlasti on see veidi kitsam mõte kui see, mis on väljendatud praegu §-s 4. Nii et tuleks avada läbirääkimised § 3 sisu üle.

Juhataja: Tänan! Lugupeetud kolleegid! Palun üks hetk veel, proua Hänni! Kas on küsimusi proua Hännile? Probleem on §-s 3. Palun, kas on esimesele toimkonnale küsimusi? Küsimusi ei ole. Tänan! Paragrahvi 3 kohta on laekunud vähemalt üks apellatsioon. Juhatuses käes on härra Tupi apellatsioon. Ettepanek on selline, et me anname kõigepealt sõna neile, kes on esitanud teksti kohta apellatsioone. See aitab meil otsustada või isegi otsustamist edasi lükata, kui seda peetakse vajalikuks. Härra Tupp, palun, apellatsiooni esitamiseks ja põhjendamiseks on teil sõna!

E. Tupp: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Miks ma pean õigeaks sõnastada § 3 sellisena, nagu on kirjas apellatsioonis, et Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte? Nagu te teate, me teeme seda põhiseadust praegu, lähtudes siiski meie igapäevaelust, vaatamata sellele, et härra Taagepera kutsus meid igapäevaelust välja. Aga see igapäevaelu lüürika on meil iga päev nina all ja see, et meie riigi piirides asuvad praegu teise riigi sõjalised tugipunktid, on tõde. Ja see on tõde, et kui te vaatate Eesti kaarti, siis meie põhjarannik on täis tikitud ja meie ülejäänud territooriumil on 174 ühikut. Edasi, pagunikandjate arv on 40 000. Võib-olla praegu on veidi vähem. Nende väljaminek ei ole ilmselt niipea võimalik, kui meil ei ole kasutada tuge või survet vastaspoolelt, s. t. Läänest. Selle kiirendamiseks on võib-olla ainukene võimalus astuda mingisugusesse liitu, mingisugusesse ühendusse, ehkki Balti regiooni tulevik peaks olema vastastikuse usalduse tsoonis Ida ja Lääne vahel, aga see vastastikuse usalduse tsoon saab olema ka mingi liit mitmepoolse leppega. Ja kui meil on põhiseaduses sees see säte, mis meil seda keelab, siis me lõikame ära Riigikogul või ka järgnevatel seadusandjatel võimaluse seda teha. Seepärast teen ma ettepaneku piirduda siin ainult tugipunktide keelamisega ja jätta see edasine, mis puudutab meie neutraalsust ja kõike muud, otsustamiseks järgnevale seadusandlikele kogudele. Tänan!

Juhataja: Tänan, härra Tupp! Üks apellatsioon on tehtud meile teatavaks. Palun, kas § 3 kohta on veel apellatsioone? Palun käsi püsti tõsta, kui kellelgi on! Juhatusel neid laekunud ei ole. Kõneks on soovitud sõna härra Adams. Palun!

J. Adams: Head kolleegid! Minu arvates siin paragrahvis on juhtumas midagi samasugust, nagu juhtus preambulaga ja tihtipeale ka muude asjadega, eriti esimeses toimkonnas. Mõtte, mida pooldaks enamik meie hulgast siin, me ise hääletame välja sellepärast, et esimene toimkond ei suuda oma mõtet sõnastada põhiseadusele vajalikul tasemel. Ja ma arvan, et see oli ka põhjus, miks äsja härra Kaido Kama variant, kus oli absoluutselt ajalugu välja lülitatud, võitis meie valdava häälteenamusega, kuigi me olime juba varem arutanud, et ajalugu peaks siiski võib-olla sees olema. Esimese toimkonna mõlemad ülejäänud variandid olid ilmselt kohmakad ja Kaido Kama omast halvemad. Nüüd on sama §-ga 3. Me hääletame poolt või hoopis välja ja ma prognoosin, et me hääletame selle välja sõnastusliku saamatuse pärast, mitte sellepärast, et me ei oleks nõus. Milles on probleem? Praegune paragrahv, nagu ma aru saan, tahab kõigepealt ütelda kahte asja, mida ta kumbagi ei oska välja öelda. Lause esimene pool on: Eesti Vabariik ei ühine sõjalistesse liitudesse. Selle me arvatavasti hääletame välja sõna "sõjaline" pärast. Me ei tea, mida see sõna tähendab. Me teame, et kindlasti on vaja kaitselepinguid tulevastel aegadel kellegagi sõlmida ja järelikult paragrahvi praegune sõnastus lõikab ära n.-ö. tegevusvabaduse riigikaitse alused. Paragrahvi teine pool ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Siin on minu arvates jälle küllaltki õige mõte, mis jääb aga hätta sõnastuse taha, sest mis asi on sõjaline tugipunkt. See mõiste on ähmane, defineerimatu. Tuleks öelda "Eesti territooriumil ei tohi olla" või umbes niimoodi. Ma isegi ei oska praegu üles kutsuda ei vastu ega poolt hääletama, sellepärast et hääletamine, mis toimub konkreetse sõnastuse suhtes, annab arvatavasti ühe tulemuse, ja hääletamine, mis toimuks mingisuguse printsiibi sissekirjutamisel põhiseadusesse, annaks teise tulemuse. Võib-olla ainukene lahendus on, kui apellatsiooni korras keegi pakub välja sellele mõttele parema ja õnnelikuma sõnastuse. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Sõna kõneks saab viimasena härra Koha ja sõnavõtu kohalt viimasena härra Niitsoo. Härra Saatpalu, teil on kõneks sõna. Palun!

V. Saatpalu: Lugupeetud kolleegid! Eesti kaitsekontseptsiooni võib üles ehitada kahest põhimõttest lähtudes – Eestikesksest või Euroopa-kesksest. Eesti-keskne oleks mõistlik ehitada selliselt üles, et meil ei olegi armeed. Meil ei olegi teiste riikide baase, me oleme täispatsifistlik riik. Samas me püüdleme Euroopasse, aga me unustame, et selle püüdlemisega tuleb meile kaasa ka kohustusi. Euroopa ei ole ohutu piirkond selles mõttes, et temale või mõnele tema osale ei tungitaks kallale. Me peame võtma endale ka kohustused Euroopat kaitsta. Ja ei maksa üldsegi näha kõrgendatud ohu allikat ainult Nõukogude Liidus. Ma arvan, et kes vähegi maailmapoliitikaga kursis on, võib nimetada neid ohte ka mujalt. Ja minu sügava veendumuse kohaselt, kui me tahame olla Euroopas, tõsiselt võtta Euroopa riike, siis me ei saa lähtuda selliselt sentimentaalselt patsifistlikult seisukohalt, vaid peame lähtuma Euroopa ülesannetest, ja sellepärast me peame võtma ka endale kohustusi, mida Euroopa meile peale paneb. Teatavasti on nüüd moodustatud Euroopa Liit, Lääne-Euroopa liit, sõjaline liit. Teatavasti on tehtud juba ettepanekuid laiendada Euroopa Ühendust 40 riigini, kus on silmas peetud ka meie, Balti riikide kuulumist sellesse liitu, ja kahtlemata taoline liit laiendab ka oma sõjalist liitu Lääne-Euroopa liidu näol. Meie kohustus on kanda ka neid kulutusi, nii palju kui me jaksame, mis selle kohustuse võtmisega seonduvad. Meile võidakse anda n.-ö. armu, arvestades meie vestlust, et me ei saa esialgu võtta seda koormat endale kanda nii palju, kui seda võib-olla meilt oodatakse, kuid me ei saa tulevikku ära unustada. Me ei saa ära unustada seda, et põhiseaduse

me kirjutame siiski pikema aja peale. Sellepärast minu arust kirjutada sisse, et me ei luba oma riigi piiridesse ühegi riigi sõjalisi tugipunkte, et Eesti ei astu sõjalistesse liitudesse, on mõnes mõttes isegi Eesti riigi suhtes kuritegelik. Kui ma ka tean, et need inimesed, kes on selle kirjutanud, ei saa põhimõtteliselt olla kuritegelikud Eesti riigi vastu, see on välistatud, siis ma lihtsalt eeldan, et see on ilmne eksitus, kuid võrdlemisi põhjalik eksitus. Ma kutsun teid tungivalt üles, et me ei fikseeriks sellelaadseid kohustusi põhiseaduses. Jätaksime need konkreetselt esindusdemokraatia otsustada, sellesama saali hooleks, ja ma kutsun teid üles hääletama § 3 põhiseaduse eelnõust välja. Tänan!

Juhataja: Aitäh! Härra Koha, teil on sõna puldist. Palun!

K. Koha: Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Põhiseadus ei koosne ainult peatükkidest, vaid ta on üks tervik ja üks süsteem. Ja praeguse paragrahvi lõike 3 redaktsioonis on sisse kirjutatud keeld. See on tänase põlvkonna mure, see on meie minevikust tulnud, kuid me kirjutame selle põhiseaduse tulevastele põlvedele ja me võtame endale praegu õiguse keelata meie tulevastel põlvedel kuuluda sõjalistesse liitudesse. See lause teine pool ütleb seda, et me ei luba. Aga millega me ei luba? Milline on see garantii? Kas saab kirjutada eeskirja sellist deklaratsiooni, mida me pole suutelised isegi täitma? Seetõttu see § 3 ei osutu vajalikuks, sest sirvige korraks edasi peatükki VII – seadusandlus, kus § 28 annab tegelikult sellele probleemile lahenduse. Seal on väidetud niimoodi: "Seadus, mille alusel Eesti Vabariik astub poliitilistesse ja majanduslikesse, sõjalistesse liitudesse, võetakse vastu ainult rahvahääletusel." Anname põhiseaduses selle positiivse momendi, et tulevased põlvkonnad võivad otsustada, aga nad otsustavad seda ühiselt läbi rahvahääletuse. Tänan tähelepanu eest!

Juhataja: Suur tänu, härra Koha! Järgnevad sõnavõttud kohalt kuni kaks minutit. Esimesena saab sõna härra Seppa. Palun!

Ü. Seppa: Lugupeetud kolleegid! Ka mina tahaksin toetada eelkõnelejate mõtet, et me ei tohiks oma tulevastele põlvedele ette kirjutada selliseid asju. Me ei tohiks sekkuda nende tegevusse, sest praegu, kui me ei tea, ei tunne oma jõudu, me oleme sellises arengustaadiumis, et me ei tea, kuhu me jõuame välja. Ka mina kutsun üles hääletama selle paragrahvi sissevõtmise vastu. Tänan!

A. Sirendi: Austatud kolleegid! Äsja me ütlesime välja, et Eesti jääb rahumeelseks ja demokraatlikuks riigiks, ja ka toimikond, kellest enamik on kantud sellisest patsifistlikust ideoloogiast, arutas varianti, et § 3 võiks olla nii: "Eesti Vabariik võtab osa tuleviku maailma kujundamisest aktiivse neutraalse poliitika kaudu ega luba oma riigi piirides ühegi teise riigi sõjalisi tugipunkte, kui see ohustab Eesti Vabariigi suveräänsust." Loomulikult, ma saan aru, et me ei ole valmis astuma esimest sammu sõnadeta "tuleviku maailma kujundamiseks", mis on Euroopa tulevik. Me peaksime ikka olema veendunud selles, et sõda ei ole tulevikus ühegi poliitikaküsimuse lahendamise vahend. Sõda on praegu jäämas minevikku ja peab jääma tulevikus üldse käibelt ära oleviku tähenduses, jääma ainult mineviku tähenduses. Ilmselt ei ole meie valmis astuma esimest sammu, mida võib järeldada siin paljudest sõnavõttudest. Juba need väited, et me ei tohi sekkuda tulevaste põlvede asjadesse – tuleb öelda, et kõigi konstitutsiooni paragrahvidega me niikuinii sekkume sellesse. Seda kohustust me endale võtta ei saa. Mis puutub Tupi parandusse jätta sisse ainult see, et me mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte ei luba oma riigi territooriumil, siis sellega ma ka nõustuda ei saa, sest sellega on kogu asja mõte välja lülitatud. Meil jääb ainuke võimalus ühineda enamusega või jääda oma

seisukoha juurde. Tähtis on, et me oleme leppinud sellega, et tuleviku maailma me näeme maailmana, kus asju lahendatakse sõdade kaudu.

E. Tarto: Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma võtan sõna samuti § 3 puhul ja ma toetan täiesti seda mõtet, et § 3 esimene pool välja jätta, sellepärast et ma näen, et Eesti tõenäoliselt on sunnitud ikkagi ühinema rahvusvaheliste kaitseorganisatsioonidega. Samas ma toetan härra Tupi apellatsiooni, et selle paragrahvi teine pool jääks sisse, vähemalt selle poole mõte jääks sisse. Sõnastuse parandamiseks on meil ka hiljem võimalusi näiteks nii, et Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi võõrriigi sõjaväebaase või midagi taolist. Mure suhtes, et me tulevastel põlvedel midagi ära rikume – n.-ö. tulevased põlved võivad teha ka põhiseaduse parandusi, juhul kui tõepoolest on vaja seda sõnastust muuta. Me teame tänapäeval, et ajutisi rahvusvahelisi väeüksusi võidakse ka teistmoodi nimetada, et neid ei nimetata sõjaväebaasideks ega tugipunktideks. Aga praegu meie üheks lähemaks ülesandeks on tõepoolest meid okupeerinud ja okupeeriva riigi baasidest lahtisaamine. Aitäh!

E. Tupp: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma võib-olla natuke iseloomustaksin tugipunkti terminoloogiliselt. Küsimus on selles, et meil absoluutset terminoloogiat pole ja tugipunkt on eesti keeles kõige täpsem minu arvates, kuid võib-olla keelemehed võivad veelgi täpsemalt väljenduda, mis tähendaks seda, et ka kõige väiksemat sõjalist kontingenti ei ole võimalik paigutada alaliselt Eesti Vabariigi territooriumile. Ma saan sellest nii aru. Iseasi on ajutised läbiviimised ja sõjaväeosade ajutine viibimine siin. See tähendab alalist ja lepingus kinnitatud sõjaväekontingentide paigutamist. Tänan!

V. Niitsoo: Härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Tahan siin võidelda härra Tupi poolt puldist öelduga, kus ta kutsub meid arvestama reaalsel olukorda. Ta nimelt tunneb muret ja arvab, et kui me põhiseadusesse praegu sisse kirjutame selle, et Eesti Vabariigi pinnal ei tohi olla sõjalisi tugipunkte teistest riikidest, siis me kindlustame tulevase valitsuse võimalike riugaste eest. Nagu härra Tarto juba ütles, põhiseadust saavad tulevased seadusandjad muuta, nii et me ei kindlusta siin mitte midagi. Samal ajal ma lugesin välja ka sellise argumendi, et kui meil on põhiseaduses sees, et meie pinnal ei tohi olla ühegi teise riigi tugipunkte, oleks see meil moment läbirääkimistel Nõukogude Liiduga. Seda ma küll ei usu, et see mingi argument nende jaoks oleks. Ja me ei võtaks ennast piisavalt tõsiselt, et me sellise argumentatsiooniga sinna läheksime. Mul on endal ka kahtlusi, kas praegune läbirääkimiste delegatsioon küllalt resoluutselt nõuab vägede väljaviimist, kuid ma olen siiralt veendunud, et rahvas ikkagi tahab, et kõik okupatsiooniväed Eesti pinnalt võimalikult kiiresti ära viidaks. Aga sellele vaatamata ei pea ma vajalikuks neid asju seadusesse sisse kirjutada, et meie pinnal ei oleks võõraid tugipunkte. Meil võib tekkida üsna lähedases tulevikus olukord seoses Venemaa lagunemisega või muude juhustega, kus meil on hädavajalik kutsuda oma pinnale näiteks ÜRO rahuvalvejõud. Kui me oleme põhiseadusesse sisse kirjutanud, et keelame võõraste vägede viibimise Eesti pinnal, siis mis me teeme? Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Vabandan härrade Lebedevi ja Sovetnikovi ees, aga me ju leppisime kokku, et viimane sõnavõtja on härra Niitsoo. Meil seisab ees hääletamine. Palun kohaloleku kontroll! Kohal on 36 assamblee liiget. Konkureerivalt esitan hääletamisele kolm varianti: assamblee eelnõu teksti § 3 põhitekst; teine alternatiiv, mille sisu on § 3 välja jätta; ja kolmas variant, mille sisu on sõnastada § 3 sellisena, nagu ta on põhitekstis, välja arvatud "ei ühine sõjalistesse liitudesse". Jääb tekst, nagu selle esitas härra Tupp: Eesti Vabariik ei luba riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte. Need on kolm varianti, mille suhtes on võimalik

konkureerivalt hääletada. Palun tähelepanu, alustame! Esimene küsimus. Kes on selle poolt, et põhiseaduse eelnõus oleks § 3 sellisena, nagu ta on põhitekstis? Hääletame. Poolt 6. Teine küsimus. Kes on selle poolt, et § 3 välja jätta, nii nagu on esitatud põhiseaduse eelnõus § 3 alternatiivvariandina? Hääletame. Poolt 25. Kolmas küsimus. Kes on selle poolt, et §-s 3 oleks tekst, nagu selle esitas härra Tupp apellatsioonis? Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühegi riigi sõjalisi tugipunkte ehk tekst, mis on põhitekstis, kuid ilma sõnadeta "ei ühine sõjalistesse liitudesse". Hääletame. Poolt 13. Teine voor. Kes on § 3 alternatiivi poolt? Kes on selle poolt, et § 3 jääb välja? Hääletame. Poolt 27. Teine küsimus. Kes on selle poolt, et §-s 3 oleks tekst, nagu selle esitas härra Tupp apellatsioonis? Eesti Vabariik ei luba oma riigi piirides mitte ühelgi riigil omada sõjalisi tugipunkte. Hääletame. Poolt 13. Kahes voorus läbi viidud hääletamiste tulemusena on assamblee eelistanud alternatiivteksti, mille sisu on: § 3 jääb välja. Proua Hänni, palun veel kord kõnepulti!

L. Hänni: Põhiseaduse eelnõu I peatüki suhtes toimkonnal alternatiive rohkem ei ole, küll aga on meile laekunud apellatsioon, mida oleks mõistlik praegu läbi vaadata. Paragrahv 5 puudutab Eesti Vabariigi kodakondsust. Mäletatavasti oli see paragrahv algselt pikem, sisaldas neli lõiku. Eelmise täiskogu istungil hääletati kaks lõiku välja. Nüüd on saabunud apellatsioon härra Rumessenilt ja teistelt lisada sellesse paragrahvi uuesti kaks lõiku. Ta pakub veidi teistsugust redaktsiooni, kui oli nendes tekstides, mille me välja hääletasime. Ettepanek on siis järgmine. Tuua § 5 lõige: "Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse." Võrreldes esialgse tekstiga on Nõukogude Liit asendunud sõnaga "võõrriik". Ma kannan kohe ette ka teise ettepaneku, mis on selle paragrahvi suhtes laekunud, s. o. lisada § 5 lõige 3: "Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava tahte avaldamisel." Nii et selline on apellatsiooni sisu.

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Me arutame põhiseaduse eelnõu § 5 kohta esitatud apellatsioone. Kas on küsimusi proua Hännile? Ei ole, aitäh! Esimesena saab sõna apellatsiooni esitaja. Palun, kas härra Rumessen, härra Kelam või proua Andre!

V. Rumessen: Lugupeetud Põhiseaduslik Assamblee! Teine toimkond arutas neidsamu küsimusi, mis on seotud kõnesoleva paragrahviga. Ja ma pean ütleva, et arvamused ei olnud mitte päris ühesed, aga suurem osa toimkonna liikmeid pooldas siiski selle lõigu sissejätmist. Esimese lõigu osas läksid arvamused lahku, aga ma võtaksin praegu kokku, milles on probleem. Probleem on selles, et praegusel kujul me võime tõepoolest öelda, et kõik eestlased on niikaua Eesti Vabariigi kodanikud, kuni neid kodakondsuse seaduse § 23 alusel ei ole Vabariigi Valitsuse poolt kodakondsusest välja heidetud (peaks ikka olema "ilma jäetud"). Hetkel on ka kõik väljaspool Eesti Vabariigi piire elavad Eesti Vabariigi kodanikud jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikud, niikaua kui vastavat otsust ei ole tehtud. Probleem on nüüd selles, et esiteks, nii nagu härra Kama on öelnud, valitsus võib näiteks sellesama § 23 alusel kuulutada ühe suletõmbega, et need välismaal elavad Eesti Vabariigi kodanikud ei ole enam Eesti Vabariigi kodanikud, ja veel enne seda, kui okupatsioon on lõppenud. Kogu probleem on ikkagi selles, ma olen nõus, et me peame olemasolevast olukorrast lähtuvalt määrama selle päeva, millest alates väliseestlased peavad valima, kas nad tunnistavad ennast jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikeks või siis loobuvad kodakondsusest. Kuid see hetk veel käes ei ole: okupatsioon ja anneksioon jätkub ja sellest tingituna me praegu peame siiski kaitsma väliseestlaste poliitilisi ja majanduslikke huve olemasolevas ajalises ruumis. Siis oleksid kõige lähemas tulevikus, kui rahvahääletusel põhiseadus jõustub, väliseestlaste huvid garanteeritud. Sel põhjusel oleks minu

isiklik ettepanek kaaluda, kas lisada sellesse esimesse punkti täiendus, et "kuni okupatsiooni ja anneksiooni lõpetamiseni". Kui see piir on tarvis määrata. See on üks probleem. Teine probleem on selles, et meil siin Läänemere tuulisel maa-alal ei ole garantiid, et meid ei võidaks ükskord uuesti okupeerida. Ja kõik meie, kes me siin saalis istume, võime võib-olla kunagi tulevikus (kas kahe-kolme aasta pärast või ka 30 aasta pärast) osutada samasuguses situatsioonis olevaiks kui kõik need väliseestlased, kes praegu elavad välismaal. Sellepärast meie, kes me esitasime apellatsiooni, peame vajalikuks, et niisugune kodakondsuse põhimõtteline üldalus oleks põhiseaduses fikseeritud. Komisjonis oli arutusel, kus kohas need mõlemad sätted kodakondsuse aluste kohta võiksid olla. Kuna Soome põhiseaduses on nad üldsätetes, siis ilmselt see mõjutab ka meie komisjoni hääletamist ja komisjoni liikmete enamus pooldas, et neid ei toodaks üle II peatükki, s. t. meie komisjoni valdustesse, vaid et nad jääks just nimelt üldsätetesse. Nii et need on põhjused, miks me siiski vajalikuks peame, et need kodakondsuse küsimuste üldpõhimõtted oleksid §-s 5 sätestatud. Nagu te mäletate, eelmine kord oli siin juttu ka praeguste väliseestlaste eksiilorganisatsioonide ametlikust seisukohast, milles nad kaitsevad oma õigusi olla jätkuvalt Eesti Vabariigi kodanikud, niikaua kui poliitiline okupatsioon ja anneksioon ei ole lõpetatud. Kuid ma ütlen veel kord, et see on siiski ka tulevikku ulatuv küsimus ja meie ei ole tulevikus ise kaitstud selle olukorra eest, mis praegu on tabanud väliseestlasi. Need oleksid põhjendused, miks me peaksime vajalikuks § 5 need kaks sätet lisada. Aitäh!

Juhataja: Tänan! Vahepeal on küsitud selgitust, et kas on võimalik, et assamblee tuleb juba tehtud otsuste juurde tagasi. Kindlasti on see võimalik, kuid antud juhul on härra Rumessen, härra Kelam ja proua Endre esitanud § 5 pisut teise teksti, kui me arutasime mõned nädalad tagasi. Ja sellepärast on kolmel kolleegil õigus vormistada see apellatsioonina ja me arutame seda apellatsioonina. Vahepeal tegi juhatus otsuse, et viimane, kes saab kõneks sõna, on härra Adams, ja viimane, kes saab sõna kohalt, on härra Lebedev. Ma tuletan meelde arutelu objekti, et me ei valguks liialt laiali. Jutt käib §-st 5 ja apellatsiooni sisu on selles, et lisada § 5 kaks lõiget. Ma loen veel kord teksti ette. Palun tähelepanu! Lõige 2: võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse. Lõige 3: igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava soovi avaldamisel. Järgmisena saab kõneks sõna härra Saatpalu. Palun!

V. Saatpalu: Lugupeetud kolleegid, ma juhtisin juba hommikul tähelepanu, et me oleme jõudnud 130 paragrahvilt 155-le. See kahtlemata iseloomustab meie mõningast lobisemishimu. Me ei ole osanud jääda Jüri Adamsi asjaliku teksti pakutud raamidesse, me oleme tahtnud midagi omalt poolt lisada ja selle tulemusena me oleme osanud 25 paragrahvi juurde teha. Ka nende kahe lõike sisseviimine on minu arust täiesti ülearune, sest kodakondsuse määratlemiseks see põhiseadus niikuinii ei jõua toimima hakata. Praegu tuleb rakendusseadus ja me peame poliitiliselt mõjutama praegust valitsust, kes koostab seda rakendusseaduse eelnõu, et taolised sätted oleks rakendusseaduses ette nähtud. Kuid see valitsus peab teadma, et siin saalis vastuvõetavad seadused tulevad niikuinii ülevaatamisele Eesti Riigikogu poolt, mis valitakse põhiseaduse alusel. See on ikkagi ajutine haldusnõukogu, kel on õigus võtta vastu seadusi, kuid need kuuluvad kahtlemata Eesti Vabariigi parlamendi poolt ülevaatamisele. Me peame püüdma valitsust poliitiliselt mõjutada, et need sätted võetaks sellesse rakendusseaduse eelnõusse, kuid neid ei ole vaja kirjutada põhiseadusesse, mis niikuinii ei jõua rahvahääletusele ega hakka toimima. Meil on seda tegelikult juba praegu vaja. Mõnes mõttes on taoliste lõikude

sissekirjutamine ka teatud pessimismi sissekirjutamine põhiseadusesse. Me peame nagu loomulikuks, et jälle tuleb okupatsioon. See on seesama, millele ma ühes artiklis juba vihjasin, kui meil oli juttu parlamendi volituste kestusest. Osa inimesi siin saalis tahtis, et parlament valitakse kolmeks aastaks, sest Eesti on praegu niisuguses kriisisituatsioonis. Siis oleks see tekst tulnud ka kirjutada nii, et iga okupatsioonile järgnev parlament valitakse kolmeks aastaks ja järgmised juba neljaks aastaks. See praegune täiendus tekitab samasuguse mulje ja sellepärast ma teen ettepaneku neid lõike siia sisse mitte panna. Seda viiendat paragrahvi annaks lühendada, sest Eesti kodanikuks saadakse tingimusega või hilisema seadusliku toiminguga. Järgmine lõik räägib jälle sedasama, et kodakondsuse omandamise määrab kodakondsuse seadus. Nii et ka siin annaks juba lühendada. Ma teen ettepaneku tänapäeva poliitilistest tingimustest lähtuvaid lõike sinna sisse mitte panna. Ma pean sügavalt lugu teie ettevõtmistest Eesti kodanikkonna õiguste kaitsmisel ja ärge kuidagi võtke seda mingi solvanguna. Ma lihtsalt väljendan oma seisukohta, kuna ma järjekindlalt võitlen Eesti põhiseaduse lühiduse eest. Need on Eesti kodakondsuse seaduse, mitte põhiseaduse sätted. Täna tähelepanu eest!

Juhataja: Aitäh! Härra Adams, palun, teil on sõna kõnepuldist!

J. Adams: Head kolleegid! Ma vaidleks vastu just härra Saatpalule. Minu arust me peame tegema põhiseadust aastakümneteks, mitte lähtuma sellest, mis Eestis hetkel toimub, kas Savisaare valitsus teeb mingit rakenduseseadust või ei tee. Ja ma argumenteerin just nimelt sellepärast, et on vaja need sätted sisse võtta. Mida kujutab endast § 5? See kujutab endast kodakondsuse seaduse tuuma. Kõikide tulevaste kodakondsuse seaduste tuuma, ükskõik kui palju neid tulevikus peab vahetuma. Ja selleks me peame vaatama tõele näkku ja kõigepealt tunnistama seda, kas me pooldame, et Eesti on eestlaste rahvusriik. See oleks nüüd täiesti uus samm võrreldes varasemate põhiseadustega, mis ei lähtunud sellest põhimõttest. Kui me võtaksime praegu härra Rumesseni poolt pakutava teise (siin oleks kolmanda) lõigu sisse, et Eesti on iga eestlase kodumaa, nii et sisuliselt iga eestlane võib maailmast tagasi pöörduda ilma kitsendusteta, siis me minu arvates teeksime meie rahva tuleviku suhtes väga olulise žesti ja kujundaksime sellega oma rahvuspoliitikat. Mis puutub põgenike kodakondsuse säilitamise küsimusse, siis see on samuti tõele näkku vaatamise küsimus. Ja minu arvates on Eestis praegu midagi väga ebanormaalselt lahti. Kümned poliitikud räägivad meil pidevalt venekeelse elanikkonna õiguste kaitsesest, aga samal ajal, kui on tegemist eestlaste õiguste kaitsega, siis häbenetakse, lüüakse silmad maha ja ei taheta tõele näkku vaadata. Ma ütlen vähemalt viiendat korda: me oleme aktsepteerinud siin saalis vähemalt kolme inimest meiega võrdsena töötama, me aktsepteerime neid iga päev Eestis. Praegu on tagasi pöördunud juba sadu väliseestlasi, kes ei kavatsenud oma topeltkodakondsusest loobuda. Vaadake tõele näkku ja andkem nendele inimestele aastakümneteks garantiid. Vaatame, kuidas maailma teised riigid on seda küsimust lahendanud. Euroopa väikeriigid üldjuhul säilitavad oma kodanikele kodakondsuse, ükskõik kus nad ka asuksid. Mida väiksem riik, seda üldisem on see reegel. Riigid, mille põhirahvusel on suur diasporaa, on tingimata säilitanud neile kodakondsuse. Üks tüüpilisem näide on siin Kreeka, kes ei tunnusta mingit võimalust, et Kreeka kodanik võiks üldse kunagi Kreeka kodakondsuse kaotada. Või siis teised suurema hajuvusega riigid, näiteks Iisrael, näiteks Iirimaa. Eesti rahvas ei ole enam see rahvas, mis ta oli 1940. aastal, kui ta oli rahvakild, kes elas siin väiksel maalapil Läänemere kaldal. Meist on saanud rahvas, kes on suurelt osalt üle maailma hajunud, aga ometigi tal on üks kodumaa ja teda ühendavad mitmesugused kultuurid. Ma kutsun veel kord üles, vaadake tõele näkku, et meie rahvas on astunud kvalitatiivselt teise

faasi, ja garanteerigem kõikidele meie rahva liikmeile, kes on mitmetel põhjustel üle maailma laiali, nende kodumaa või pigem nende osalus kodumaa elus. Tänan teid!

Juhataja: Suur tänu, härra Adams! Lugupeetud kolleegid, järgneb 20 minutit vaheaega. Pärast vaheaega saab esimesena sõna kohalt härra Taagepera. Me kohtume siin saalis uuesti kell 12.40. Kaksikümmend minutit vaheaega.

Vaheaeg

Juhataja: Vaheaeg on lõppenud, palun istuge oma kohtadele. Kohaloleku kontroll. Kohal on 36 assamblee liiget. Jätkeb § 5 arutelu. Esimesena saab sõna härra Taagepera.

R. Taagepera: Lugupeetud assamblee! Väliseestlasena ma olen muidugi väga liigutatud, et mõned kodueestlased nii siiralt ja visalt võitlevad minu õiguste eest, aga mina oma liiga optimistliku iseloomuga usun, et okupatsioone enam ei tule. Ma ei tunne, et ma vajan seda kaitset. Ja see paragrahv põhiseaduses aeguks mõne aasta pärast, kui see probleem on lahendatud. Mis puutub muresse, et praegune valitsus ei pane paigale väliseestlastele küllalt soodsat kodakondsuse seadust – kui ei tee see valitsus, siis tuleb teine valitsus, kes teeb teise seaduse, ja küll see asi korda saab. On muidugi mõeldav sõnastuse variant, et igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda Eestisse ja saada Eesti kodakondsus. See meenutab Iisraeli vastavat sõnastust jne. Küsimus on, kas öelda, et igal eesti keelt oskaval isikul. Aga siis tekivad muidugi raskused. Kui öelda, et igal eesti rahvusest isikul, siis tahaks küll teada, kuidas seda rahvust tõlgendatakse. Kui ma vaatan Eesti päritoluga inimest USA-s, kus vanavanemad räägivad lapselapsega inglise keelt, sest vanemad räägivad kodus inglise keeles ja lapselaps pole kunagi eesti keelt kuulnud, kas ta siis on eesti rahvusest? Või me tahame mingisugustel materiaalsetel põhjustel anda talle õiguse järsku avastada: ma olen eesti rahvusest, kuigi ma sõnagi eesti keelt ei oska. Tänan!

Juhataja: Aitäh, härra Taagepera! Järgmisena saab sõna härra Uluots. Palun!

Ü. Uluots: Lugupeetud kolleegid! Kui ma registreerisin ennast sõnavõtuks, siis ma tahtsin just meenutada härra Taagepera eelmist sõnavõttu, mida ta praegu kordas. Ja ma leian, et tema kui väliseestlaskonna esindaja ütles välja väga targad sõnad. Teiseks, me oleme vist teiega juba kokku leppinud selles, et me ei kehtesta kahekordset kodakondsust. Nii et mina igatahes hääletan põhiteksti poolt.

Juhataja: Härra Salum, palun!

V. Salum: Austatud kolleegid! Me oleme täna tõhusa töö ära teinud. Oleme kõik rahvusliku välja rookinud – rahvuslik enesemääramine, taastatud rahvuslikkus õigusliku järjepidevuse alusel, et Eesti Vabariik on rahumeelne riik. Kõik selle oleme välja rookinud ja rõõmustuseks naabrile ja nimekaimule ka kolmas paragrahv on väljas, paragrahvide üldarv on jõudsalt vähenenud. Kui me nüüd siit roogime välja ka need kaks sisemist lõiku, siis me teeme nii, et eestlastel kui Euroopa indiaanlastel ei olegi õigust rahvusriigile ja seda meie armsate eestlaste kaasabil. Me häbeneme rahvusriiki, häbeneme, et oleme eestlased ja siis on internatsionaalne, kakskeelne Eestimaa rahvariik loodud. Nii et kas me selle hooguminemisega natuke liiga kaugele ei ole läinud? Minu arvates need mõlemad lõigud tuleks sisse hääletada, kui me tahame säilitada eestlastele kodu ja eesti rahvale tuleviku.

Juhataja: Härra Talve, teil on sõna.

J. K. Talve: Lugupeetud kolleegid! Kõigepealt ma tahaksin puudutada seda, mida ütles härra Rumessen, et Vabariigi Valitsus võib 1938. aasta kodakondsuse seaduse alusel ühe suletõmbega võtta ära Eesti kodakondsuse väliseestlastelt. Nii see asi minu meelest ei ole. On tõsi, et kodakondsuse seaduse § 23 ütleb, et isikud, kes on astunud välisriigi kodakondsusesse, ilma et nad jne., võidakse Eesti kodakondsusest välja heita, aga minu arust võib see toimuda siiski ainult individuaalselt ja mitte massiviisiliselt. Teiseks tahaksin ma juhtida tähelepanu sellele, et see valitsus, millest räägib kodakondsuse seadus, on Eesti kodanike poolt valitud Eesti Vabariigi valitsus. Ja niisugune valitsus (nimetagu ta siis ennast Eesti Vabariigi valitsuseks, kui ta tahab), mis ei ole valitud Eesti kodanike poolt, vaid ka kellegi muu poolt, ei või niisugust otsust teha sellepärast, et tal on volitused kellelki muult kui Eesti Vabariigi kodanikelt. Mis puutub nende kahe lõike sissevõtmisse, siis punkt 1 (igal eestlasel on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti kodakondsus vastava soovi avaldamisel) tuleks minu meelest tingimata sisse võtta ja seda põhimõtet toetab ka 1938. aasta kodakondsuse seadus. Mis puutub punktis 2 esitatud mõttesse (okupatsiooni ja anneksiooni tõttu jne.), siis ma olen selle põhimõtte põhiseadusesse sissevõtmise poolt, ainult et seda sõnastust tuleb natuke täpsustada. Sellepärast, et kui me kirjutame põhiseadusesse sisse Eestist lahkumise põhjuse, siis tekib olukord, kus inimene, kes tahab sellele paragrahvile viidates oma õigusi nõuda, peab põhimõtteliselt tõestama oma Eestist lahkumise põhjuse ja see on üks vaevarikas teema. Aga ma olen selle poolt, et see põhimõte põhiseadusesse sisse võetakse. Ja nagu härra Adams ütles, me peaksime jõudma arusaamisele sellest, et eesti rahvast on saanud üks globaalne rahvas ja see, et meid elab mitmel maal ja mandril, on fakt. Me ei tohi seda tähele panemata ja seadusesse võtmata jätta. Aitäh!

Juhataja: Täna! Enne kui saab sõna härra Lebedev, ma tuletan teile meelde, et viimane sõnavõtja pidigi olema härra Lebedev. Pärast teda ma pakun võimalust lõppsõnaks proua Hännile esimese toimekonna nimel ja härra Rumessenile, keda loomulikult võib asendada ka apellatsiooni teine esitaja proua Endre. Nüüd aga härra Lebedev. Palun, koos tõlgiga!

V. Lebedev: Austatud spiiker! Austatud kolleegid! Kui ma kuulasin härra Rumesseni, siis mulle näis, et me pöördusime tagasi 1988. aastasse, laulva revolutsiooni algpäevadesse. Ja mulle näib, et ka vähem jäigad inimesed on loobumas okupatsiooni mõiste kasutamisest. See ei ole minu arvates päris korrektne, sest me kõik kuulume Põhiseadusliku Assamblee liikmete hulka. Me ei ela isoleeritult XXI sajandi künnisel, elame ühinevas Euroopas. Ja ma tahaksin teile meenutada ühte rahvusvahelist konventsiooni, kus on kirjutatud kodakondsusetuse vähendamise kohta. See on vastu võetud 1961. aastal ja selle konventsiooni § 10 ütleb, et riik, kellele antakse üle territoorium või kes omandab territooriumi muul viisil, annetab oma kodakondsuse niisugustele isikutele, kes vastasel juhul muutuksid apatriidideks, tähendab, kodumaatuteks isikuteks sellise üleandmise või omandamise tulemusel. Ja samuti tahaks meelde tuletada, et äsja Moskvas toimunud inimõiguste konverentsil rõhutati vajadust olla valmis võtma resolutsioone meetmeid inimõiguste jämeda rikkumise ilmsetel juhtudel. Nende meetmete hulka kuuluksid sihikindlad majandussanktsioonid ja vastava maa kõrvaldamine rahvusvaheliste soodustuste saamisest. Ja tahame või ei, aga me peame seda arvestama. Ma ühinen härra Taagepera arvamusel, et võib-olla konstitutsiooni ei pea sisse kandma selliseid sätteid, mis võiks meid muuta apartheidi riigiks. Täna tähelepanu eest!

Juhataja: Suur tänu! Lõppsõnaga esineb proua Hänni. Palun!

L. Hänni: Austatud kolleegid! Ma ei tahaks oma lõppsõnas hakata kokku võtma seda tulist arutelu, mis siin saalis on juba mitmel korral kodakondsuse küsimuses olnud. Ainult et ma tahaksin teieni veel kord tuua esimese toimkonna arvamuse, sest me oleme ilmselt olnud liiga passiivsed oma seisukohtade selgitamisel. Meie toimkonna üks eesmärke on olnud luua põhiseadusega garantiid eesti rahva ja eesti kultuuri tõstmisele Eestimaa pinnal. Üks säte, mis otseselt puudutab eestlaste ja Eesti suhteid, on kodakondsus. Ja põhiseaduslikud garantiid, mis võimaldaksid eestlastel igal ajal tulla tagasi Eestisse ja saada Eesti kodakondsus, on seetõttu vajalikud. Seetõttu julgen ma ka toimkonna nimel toetada härra Rumesseni ettepanekut eriti lõike 3 osas, kus on mitte ainult määratud kodakondsuslik suhe riigiga, vaid kindlalt sätestatud riigi kohustus võimaldada Eestisse elama tulla eesti rahvusest isikutel. Ma ühinen siin härra Adamsi poolt välja öeldud mõtetega, et Eesti on eestlaste kodumaa ja selle garantiid peavad olema põhiseaduslikult kindlustatud.

Juhataja: Suur tänu! Proua Endrel on võimalik esineda lõppsõnaga, tehes seda kui apellatsiooni esitanud assamblee liige. Proua Endre, teil on sõna.

S. Endre: Austatud juhataja! Lugupeetud kolleegid! Me oleme siin praegu keerulises seisus, aga keerulises seisus on terve meie riik ja rahvas. Ja ei ole üldsegi üllatav, et me vaidleme sätete üle, mis käsitlevad kodakondsust, selle andmist või selle säilitamist. Vaidlused ei ole tulised ainult siin saalis, vaid ka ajalehtedes, seal veelgi tulisemad. Minu arvates ja meie arvates, kes me oleme esitanud apellatsiooni, on praegu õieti peamine, et meil oleks vaja teada, mida arvab rahvas. Ma mõtlen siin kodakondsust, kodakondsusega isikuid. Ja mida võiksid arvata sellest punktist need inimesed, kes ei saa enda eest praegu kosta. Ma mõtlen neid väliseestlasi, kes poliitilistel põhjustel olid sunnitud välja rändama, pagema. Sellele küsimusele me vastust ei saa, ei ole mõtet analüüsida, miks me vastust ei saa. Kui Põhiseaduslikul Assambleel puudub side rahvaga, siis paljus on see põhjustatud ka Eesti ajakirjandusest. Ma ise olen ajakirjanik ja pean kahjuks ütleva, et ajakirjandus ei peegelda seda, mis tegelikult toimub esinduskogudes, mis toimub Põhiseaduslikus Assamblees ja mis on antud hetke päevaprobleemid. Tulles nüüd nende kahe lõigu juurde, juhiksin ma veel kord lugupeetavate kolleegide tähelepanu sellele, mida ma juba nädal tagasi siit puldist ütlesin. Põhiseadus on siiski poliitilise kogemuse ja rahva saatuse ja rahva ajaloo kogum. Nii et kodakondsuse kõnealused punktid (eriti mis puudutab teist lõiku, kus, ma rõhutan, jutt on kodakondsuse säilitamisest, mitte andmisest) kuuluvad Eesti ajaloo sisse. Ja minu meelest – ütlen jälle sedasama, mida möödunud korral – on tegu ühe olulisema eetilise ja poliitilise punktiga Eesti Vabariigi põhiseaduses. Jätkem seekord isegi kõrvale neis kahes lõigus sisalduvad juriidilised aspektid. Ma olen täiesti nõus sellega, mida ütles kolleeg Talve, et kodakondsuse seadus ise juba garanteerib väliseestlastele nende kodakondsuse, kuid räägime asjast poliitiliselt. Juhul kui me oleme selle ühel korral juba välja hääletanud ja täna teeme seda teistkordselt, siis ei ole vaja võtta seisukohta, mida sellest kõigest arvatakse. Keda ja mida esindab praegu siin saalis asuv esinduskogu? See on teine põhiküsimus. Ja lubatagu ka siin kasutada jällegi suuri sõnu. Meie viimase aja märksõna on Euroopasse minek ja tagasipöördumine, aga Euroopasse tagasi astunud rahvas ja taastekkiv riik (julgen väita, et seda veel ei ole de facto, aga de iure küll, kusjuures rahvast on saanud globaalne mõiste, nagu märkis õigesti härra Adams) ei saa tähelepanu alt välja jätta 70 000 – 80 000 väliseestlast, kellel vaieldamatult säilib kodakondsus ka kodakondsuse seaduse järgi. Kui te lubate, ma avaldan lugupeetud härra Lebedevi etteaste ühe momendi suhtes ülisuurt hämmastust. Kui tema arvab, et Eesti Vabariik ei olegi okupeeritud, siis mina julgen vastu arvata, et härra Lebedev elab nähtavasti teises Eesti Vabariigis, kui elan näiteks mina. Mina

paraku elan ikka veel okupeeritud Eesti Vabariigis ja julgen väita, et 1940. aastal see riik okupeeriti. Sellise juriidilise mõistena on see ka rahvusvaheliselt kasutusel. Lõpetuseks ma kutsun kõiki siin saalis olijaid selle küsimuse juurde tagasi, mille ma esitasin meie kolme nimel, kes me teile apellatsiooni esitasime. Kui meil on praegu tarvis teada, mida selle kõige ja selle vaidluse tulemuste kohta arvab rahvas ja arvavad Eesti Vabariigi kodanikud nii siin kui ka üle kogu maailma, siis palun leidke igaüks sellele küsimusele niisugune vastus, et südametunnistus ei peaks hiljem kannatama. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Me asume kohe hääletama, kuid kõigepealt kohaloleku kontroll. Kohal on 42. Probleem, mida me püüame lahendada, on §-s 5. Kolm meie kolleegi – Rumessen, Kelam ja Endre – on esitanud apellatsiooni, mille sisuks on lisada §-le 5 kaks lõiget, lõiked 2 ja 3. Arvan, et meil on võimalik läbi viia kaks hääletust, s. t. lõike 2 kohta ja lõike 3 kohta. Härra Rumessen, kas me tohime nii teha? Tänan! Loen veel kord lõike 2 teksti ette: "Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse." Kes on selle poolt, et § 5 täiendada lõikega 2, mille teksti ma teile ette lugesin? Hääletame. Poolt 21, vastu 13. Assamblee on avaldanud oma poolehoidu lõike 2 lisamisele § 5 sellise tekstina, nagu ma teile ette lugesin. Teine küsimus. Kes on selle poolt, et § 5 lisada lõige 3 järgmise tekstiga: "Igal Eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava soovi avaldamisel"? Hääletame. Poolt 28, vastu 9. Assamblee on avaldanud oma arvamust, et põhiseaduse §-s 5 peaks olema ka lõige 3, mille teksti ma teile ette lugesin. Proua Hänni, palun veel kord kõnepulti!

L. Hänni: I peatüki suhtes on laekunud veel üks apellatsioon. See puudutab § 7, kus sätestatakse Eesti riigikeel. Härra Rumessen esitas toimkonnale ettepaneku lisada sellele lühikesele paragrahvile veel järgmine tekst: "Eesti keele kui riigikeele kasutamise korra sätestab keeleseadus." Sellises redaktsioonis toimkond ei toetanud lõike lisamist, aga apellatsioonis on esitatud veidi muudetud tekst (riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus), mis on oma sisult laiem. Aga toimkonna arvamus selles suhtes puudub, kuna ettepanek laekus alles täna. Nii et see jääb nüüd täiskogu otsustada.

Juhataja: Palun, kas härra Korgil on küsimus?

T. Kork: Lugupeetud eesistuja! Lugupeetud ettekandja! Paljudes meie eelnõu paragrahvides on mainitud, et põhiseaduses olevat paragrahvi täiendab seadus. Paljudes põhiseaduse paragrahvides aga ei ole sellist lauset. Kas redaktsioonitoimkonnad on arutanud seda küsimust, kuidas sellisel juhul käituda? Kuidas lõppteksti peaks jääma? Just nimelt selle väljendi sissepanek või väljajätmine põhiseadusest.

L. Hänni: Redaktsioonitoimkond ootas seda küsimust, sest praeguses eelnõus on eri osades vahelduvalt sätestatud, et sätestab seadus, samas aga on mõned seadused nimetatud, näiteks kodakondsuse seadus. Redaktsioonitoimkond pidas otstarbekaks jääda üldnimetuse – seadus – juurde, mitte kirjutada sisse konkreetselt seaduse nimetust. Aga siiski on vajalik põhiseaduslikult fikseerida, et teatud valdkonda on vaja reguleerida seadusega. Ja sel juhul on põhiseaduses garantiid olemas, et see valdkond ka seadusega reguleeritakse. Muidugi riigikeele ja teiste keelte kasutus võiks olla valdkond, kus põhiseadus kohustab seaduslikult reguleerima vastavat valdkonda.

T. Kork: Kas ma sain õigesti aru, et teie praegu öeldud seisukoht erineb toimkonna seisukohast? Kui teie praegu öeldud seisukoht on ka toimkonna seisukoht, siis minu arusaamise järgi alternatiivi hääletada ei tulegi, vaid ta tuleb lihtsalt sisse võtta. Või sain ma valesti aru?

L. Hänni: Apellatsioon oli toimkonna esialgne seisukoht ja põhines Rumesseni tekstil, mis oli veidi muudetud sõnastuses. Ta käsitles ainult riigikeelt. Praegu on toodud sisse ka teised keeled, mis kahtlemata on sisukam kui see, mille põhjal toimkond esialgu oma otsustuse langetas.

Juhataja: Proua Hänni, kas toimkond peab võimalikuks apellatsiooni lahendamist täna või mitte?

L. Hänni: Ma arvan, et see küsimus tuleb täna lahendada.

Juhataja: Tänan! Härra Adamsi küsimus.

J. Adams: Proua Hänni, kas ma saan õigesti aru, et sellise täienduse lisamine põhiseaduse tasemel tunnistab kõigepealt teiste keelte seadusliku kasutamise võimalust riigielus ja samal ajal kohustab tulevast seadust andma teiste keelte kasutamisele seaduslikud garantiid? L. Hänni: Teiste keelte kasutamist ei käsitle mitte ainult põhiseaduse antud säte, kui me lisame selle lõike. Ka kodanike õigustes ja kohustustes on viide sellele, et teatud juhtudel võidakse kasutada teisi keeli. Ta kindlasti ei seadusta teisi keeli kui riigikeeli, aga ta võtab omaks fakti, et Eestimaal on see probleem ja see on vaja seaduslikult reguleerida.

Juhataja: Rohkem küsimusi ei ole. Proua Hänni, aitäh! Palun, kas on sõnavõtjaid? Ma loen veel kord ette apellatsiooni. Lisada § 7 lõige 2 järgmises sõnastuses: "Riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus." Apellatsiooni esitaja on härra Rumessen. Sõna soovib härra Hallaste. Palun!

I. Hallaste: Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma tahaksin juhtida tähelepanu, millisel juhul peaks põhiseaduses olema fikseeritud, et mingi asja sätestab seadus. See on siis, kui on vaja teha piiranguid sellest normist, mis on põhiseaduses eelnevalt toodud. Kui näiteks Riigikogu liikmete valimiste kohta on öeldud, et valitakse proportsionaalsuse põhimõttel, siis peab juures olema lause, et selle sätestab seadus, kuna siis on võimalik teha kõrvalekallet proportsionaalsusest. Kui me lisame siia, et eesti keele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus, siis tähendab see seda, et me hakkame, esiteks, tõstma teisi keeli riigikeelega võrdsel tasemele mingis mõttes ja teiselt poolt seadma piiranguid riigikeele kasutamisele. Milleks meil seda tarvis on? Ma arvan, et praegune norm oma lühidusega on väga ilus ja täiesti piisav. Ma olen täiesti kindel, et see tuleb keeleseaduses, seda ei ole vaja põhiseaduses sätestada. Aitäh!

Juhataja: Sõnavõtjaid rohkem ei ole. Härra Rumessen, kas me tohime asuda hääletamisele või on soov lõppsõnaks? Tänan! Lugupeetud kolleegid! Me asume hääletama härra Rumesseni apellatsiooni, mille sisuks on täiendada § 7 lõikega 2 järgmises redaktsioonis: "Riigikeele ja teiste keelte kasutamise korra sätestab seadus." Kes on selle poolt? Palun hääletada! Poolt 8 ja vastu 28. See apellatsioon jäi rahuldamata. Proua Hänni, palun uuesti kõnepulti!

*****

PA 15.11.1991 redaktsiooni II versioon^{30,31}

**I. peatükk
Üldsätted.**

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.

§ 3. (§ 4)³² Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid on Eestis õiguskorra lahutamatu osa.

§ 4. (§ 5)³³ Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste- ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse.

Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti Vabariigi kodakondsus vastava soovi avaldamisel.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab seadus.

§ 5. (§ 6) Maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus.

Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise.

§ 6. (§ 7) Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. (§ 8) Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

PA 22.11.1991 redaktsioon³⁴

**I. peatükk
Üldsätted.**

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.

---

³⁰ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.4, l 61–62.

³¹ I. Rebase kommentaar: „Kas ei tuleks 1. peatükis öelda, et Eesti pealinn on Tallinn?“ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1283.

³² I. Rebase kommentaar § 4 osas: § 4 lg 1 „...vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste ning nendest madalamajõuliste õigustloovate aktide alusel“. 4 lg 2 „...üldtunnustatud normid ja põhimõtted...“ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1283.

³³ I. Rebase kommentaar § 5 osas: § 5 lg 2. Siin ja edaspidi tuleks võimalikult hoiduda sõnast „määrab“. Selle võiks asendada sõnaga „sätestab“. Määrab assotsieerub sõnaga „määrus“, mis iseloomustab ainult normatiivakti üht liiki. Sama kehtib sõna „otsustab“ kohta, mis assotsieerub sõnaga „otsus“. Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1283.

³⁴ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.4, l 107–108.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu vaid põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid on Eestis õiguskorra lahutamatu osa. Keegi ei tohi end vabandada seaduse mitteteadmiselega.

ALTERNATIIV: sõnastada lg 3. järgmiselt: Täitmiseks saavad olla kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga. Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu poliitiliste- ja sõjapõgenikena lahkunud Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased säilitavad Eesti Vabariigi kodakondsuse. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti kodakondsus vastava soovi avaldamisel.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused määrab seadus.

§ 5. Maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju määrab seadus.

*****

PA täiskogu 22.11.1991 istungi stenogrammist:

L. Hänni: [...] Oluline täpsustus on tulnud § 1, kuhu on lisandunud lõige "Eesti iseseisvus". Palun lisada: "... ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu." Selle sätte tähenduse üle oli pikk ja põhjalik arutelu. Ka esimeses toimkonnas me kaalusime üsna kaua, kas sellist sätet on vaja. Ettepanek oli ka varem tehtud ja tookord leidsime, et see ei ole ilmtingimata vajalik. Kuid praegu, jälgides kogu põhiseaduse eelnõu arutelu ja seda, et assamblee liikmed tahavad mitmetesse peatükkidesse sisse viia Eesti riikliku iseseisvuse ja sõltumatuse garantiisid, me leidsime, et siin, põhiseaduse §-s 1, oleks nende garantiide andmine hädavajalik. Selline säte põhiseaduse §-s 1 tähendaks, et Eesti iseseisvust ja sõltumatust saab võõrandada ainult põhiseaduse muutmise teel. Kuna I peatükki saab muuta ainult rahvahääletusel, siis tähendab Eesti iseseisvuse ja sõltumatuse võõrandamine automaatselt, et seda peaks toetama rahvas rahvahääletuse kaudu. Selle sätte lisamisega lisasime ka alternatiivi riigikaitse peatükki. Meil oli vaidlus, kas kapitulatsioonisäte jätta riigikaitse peatükki sisse või mitte. Me leidsime, et § 1 selline täiendus võimaldab riigikaitse peatükist § 115 välja jätta, kuid igaks juhuks me jätsime otsustamisõiguse assambleele. Järgmine ettepanek puudutab § 3. Siin pidas redaktsioonitoimkond vajalikuks lisada säte "Täitmiseks saavad olla kohustuslikud üksnes avaldatud seadused", mis asendab praegust lõiget 3 "Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega." Me leidsime, et põhiseadus peab panema riigivõimule kohustuse oma seadusandlikud aktid rahvale teatavaks teha. Säte endisel kujul ("Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega") tähendaks seda, et me nõuame kodanikelt võib-olla liiga palju, eriti kui arvestada, et ka rahvusvahelise õiguse normid on meie õiguskorra osa ja nende kättesaadavus igale kodanikule ei pruugi olla alati täidetav nõue. Muidugi, mõisteliselt või mõtte osas ei ole need kaks sätet alternatiivid ja võiks kaaluda ka seda võimalust, et need mõlemad põhiseadusesse alles jätta, kuid siin oleks vaja ära kuulata esimese toimkonna

seisukoht, milleks meil on homme võimalus. Paragrahvis 4 me ei teinud muudatust ega täpsustust. Me tõstatame probleemi ja see on järgmine. Paragrahvi 4 lõike 2 kohaselt säilitavad need Eesti Vabariigi kodanikud, kes olid sunnitud Eestist lahkuma, Eesti Vabariigi kodakondsuse. Küsimus on, kas nad selle igal juhul säilitavad – ka siis, kui nad seda ise ei soovi. I peatüki kohta rohkem märkusi ei ole.

S. Sovetnikov: Lugupeetud proua Hänni! Mul on küsimus § 3 teise lause kohta. Võib-olla ma ei saanud hästi aru. Võib-olla peaks siin teistmoodi sõnastama?

L. Hänni: Võib-olla küll on parem öelda nii, et täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

*****

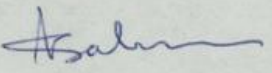
I toimkonna 22.11.1991 koosoleku protokollist.³⁵

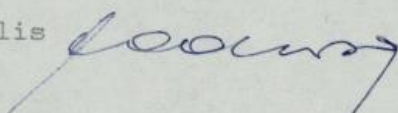
II. päevakorrapunkt

1. Ü. Aaskivi apellatsioon & 2 osas jätta rahuldamata tervikuna.
Mitmeid kordi läbi arutatud. Kui jätta kõik kuupäevad ja aastad välja, siis hävitame struktuuri. Millele siis ehitame oma oleviku võitluse. Meil on konkreetne ajalugu. Apellatsioon ei ole õigustatud. On meie positsioone nõrgendav ja kapitulantlik. Läheb vastuollu rahvusvaheliste ekspertide seisukohtadega.

2. L. Vahtre apellatsioon.
Lisada & 4 "Eesti vabariik ei anna välisriikidele välja oma kodanikke, välja arvatud lepingutes ettenähtud juhtudel".
O t s u s t a t i :

6. Redaktsiooni toimkonna alternatiividest paragrahville 1 lisatud ei protestitata.
Paragrahvi 3 alternatiivi osas soovitatakse redaktsiooni toimkonnal veel kord kaaluda esitatud sõnastust.

Juhatas V. Salum

Protokollis S. Tooming

*****

PA 23.11.1991 istungi stenogrammist:

A. Sirendi: Austatud kolleegid! Jätkates härra Runneli mõtet, tahan väljendada ka oma muret, just nimelt § 5 praeguse sõnastuse kohta. Sellest võib välja lugeda, et loodusvarad ongi kogu

³⁵ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 186–87.

Eesti rahvuslik rikkus. Ma arvan, et rahvuslik vaimuvara võiks olla käsitletud just samas paragrahvis ressursside tähenduse sissetoomisel. Meie usk, moraal, ajalugu, haritus, töötahe, vaimne ja füüsiline tervis, anded ja kõik muu taoline ei ole vähem tähtis kui loodusvarad. Sellest saabki alguse suhtumine loodusesse. Me oleme oma rahvusliku taassünni protsessi ju põhiseadusest peaaegu välja lülitanud. Meie jaoks on Vabadussõda peaaegu võrdväärse tähendusega, nagu oli leedulastele Grunwaldi lahing. Sellepärast pakun mõtlemiseks järgmise sõnastuse: "Looduslikud, majanduslikud, sotsiaalsed, vaimsed ja fundamentaalsed ressursid moodustavad Eesti rahvusliku rikkuse. Seadus tagab ressursside kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise." Ma tahaks lisada veel seda, et fundamentaalsete ressursside aega ja ruumi sissetoomine ei võiks siin tekitada mingisugust kahtlust. Tahan öelda vaid seda, et see isiksuslik, sotsiaalne, füüsiline ja muu selline on erakordse tähtsusega ressurss, mida tuleb hoida täpselt samamoodi nagu loodust. Seda aega, just nimelt õiget aega ei või lasta mööda ei siin ega kuskil mujal. Sellest rääkis põhjalikult ka härra Runnel. Tänan!

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Vaheaeg on lõppenud. Palun kohaloleku kontroll! Meid on kohal 10. Algab redaktsioonitoimkonna alternatiivide hääletamine. Sõna on toimkonna esimehel proua Hännil. Palun!

L. Hänni: Austatud juhatus! Lugupeetud kolleegid! Eilses ettekandes ma tutvustasin teile juba neid alternatiive, mille suhtes redaktsioonitoimkond teeb ettepaneku need saalis hääletamisele panna, nii et alustame kohe alternatiivide analüüsi. Kõigepealt I peatüki § 3. Siin on meil alternatiiv asendada lõik 3 lõiguga: „Täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.“ Arutelul esimeses toimkonnas leiti, et need kaks lõiku ei ole omavahel alternatiivid, vaid täiendavad teineteist ja ettepanek oli lülitada mõlemad lõigud paragrahvi 3. Redaktsioonitoimkond nõustub selle esimese toimkonna ettepanekuga ja seetõttu ei pea me vajalikuks antud alternatiivi hääletada. Kui saalil ei ole proteste, siis me võime edasi minna.

Juhataja: Läheme edasi.

[...]

Juhataja: [...] Me alustame apellatsioonidega ja pärast lõunavaheaega võib-olla veel tunni aja jooksul jätkame nendega. Loen ette teiselt toimkonnalt esimesele toimkonnale laekunud apellatsiooni: „Lisada § 4 lõppu järgmine lõik: „Eesti Vabariik ei anna välisriikidele välja oma kodanikke, välja arvatud rahvusvahelistes lepingutes ettenähtud juhtudel.““

V. Salum: Mul oli ettepanek, et kas me täna ei alustaks seitsmendast toimkonnast ja jõuaksime esimese juurde. Muidu jääb alati lõpp hääletamata.

Juhataja: Juhatus alustas §-st 4. Lugupeetud kolleegid! Palun, kes soovib sõna võtta? Proua Hänni, palun!

L. Hänni: Lugupeetud juhataja! Kas ma tohin teatavaks teha redaktsioonitoimkonna seisukoha selle ettepaneku suhtes?

Juhataja: Loomulikult.

L. Hänni: Redaktsioonitoimkond toetab ettepanekus esitatud mõtet, kuid leiab, et antud sätte õigem koht oleks §-s 35, lõikes 4, kus räägitakse sellest, et Eesti Vabariigi kodanikke ei tohi Eestist välja saata. Täiendavalt oleks siis mõte, et neid ei tohi ka välja anda.

Juhataja: Tänan! Härra Adams, palun!

J. Adams: Ma tahtsin ütelda sedasama, mida proua Hänni ütles. Kas praegu ei ole tegemist mingisuguse segadusega paragrahvide numeratsioonis, et see spetsiifiline lõik on planeeritud kodakondsuse paragrahvi juurde?

Juhataja: Härra Lauri Vahtre teise toimkonna nimel, palun!

L. Vahtre: Ma arvan, et ma võin teise toimkonna nimel öelda küll niipalju, et võib-olla me oleme tõesti oma ettepaneku ebatäpselt adresseerinud. Minul isiklikult on absoluutselt ükskõik, millisesse paragrahvi see lause läheb. Tähtis on põhimõte.

Juhataja: Härra Runnel, palun!

H. Runnel: Kallid kaasvõitlejad! Me oleme jõudnud faasi, kus me peame kogu aeg silme ees hoidma põhiseadust kui tervikteksti. Need ettepanekud, millega me tegelesime alguses võib-olla eetilisemalt ühes või teises toimkonnas, tuleb nüüd seada täie tausta ette. Seda ettepanekut, millest me räägime, saab käsitleda kahel moel. Kui seda käsitleda ühe riigi juhtiva printsiibina, siis võiks see tõepoolest olla ka põhiseaduse selles osas, mida saab muuta ainult rahvahääletusel. Sel juhul ei tohiks see printsiip olla aga pikalt sõnastatud, nii et selles oleks ka komaga lause, mis ütleb, et erandjuhtudel ning neil ja neil kordadel siiski see printsiip ei kehti. Kui me kasutame printsiipi, siis ütleme selle ainult lühidalt ära esimeses peatükis, ja kui me tahame seda üldinimõigusena üldisemalt ja pikemalt käsitleda, siis tema asukoht on kas §-s 11 või §-s 35, nagu proua Hänni juba nimetas. Me räägime sellest oma toimkonnas veel. Täna!

Juhataja: Proua Hänni ja härra Vahtre, kas me arutame seda probleemi edasi § 35 raames või üldsätete raames? Proua Hänni, palun!

L. Hänni: Ma sain härra Lauri Vahtrest aru nii, et ta ei protesteerinud meie ettepaneku vastu. Juhul, kui see nii on, ei ole meil antud küsimust vaja hääletada.

*****

Redaktsioonitoimkonnale 22.-27.11.1991 laekunud ja 22.-23.11.1991 PA täiskogu istungist menetlusse jäänud ettepanekud³⁶

- H. Rebas: § 1 sõnastada järgmiselt: „Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus on aegumatu ja võõrandamatu. Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile.“
Toimkonna otsus: ei arvestata.
- Ü. Aaskivi: § 2 sõnastada: „Eesti maismaa, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu tervik. Eesti piiri määravad Eesti Vabariigi piirilepingud teiste riikidega.“³⁷
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.
- V. Salum; A. Sirendi; H. Runnel: § 5 lõppu lisada: „Riigi ülesanne on võidelda vaesuse vastu.“
Toimkonna otsus: ei arvestata.
- A. Sirendi: § 5 sõnastada järgmiselt: „Maa, loodus ja vaimuvara on Eesti rahvuslik rikkus, mille kaitse tagab riik seaduste jõuga.“. Senine § 5 välja jätta.
Toimkonna otsus: ei arvestata.

---

³⁶ Rahvusrhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, 1 217.

³⁷ Rahvusrhiiv (RA) ERA.R-2324.1.38, 1 32.

*****

PA 29.11.1991 redaktsioon³⁸

I. peatükk Üldsätted.

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu ja jagamatu tervik.

Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud.

ALTERNATIIV: asendada lg 2. järgmise tekstiga: Eesti piir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega ja kehtivate riikidevaheliste piirilepingutega.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu lahkunud Eesti kodanikud ja nende järglased võivad säilitada Eesti kodakondsuse.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 29.11.1991 istungi stenogrammist:

L. Hänni: [...] I peatükk "Üldsätted". Siin on praegu üleval veel mitu probleemi. Kõigepealt, § 1 osas alustasime eelmine kord juba arutelu härra Hain Rebase ettepaneku suhtes. Härra Hain Rebas tegi ettepaneku lisada § 1 teisele lõikele: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile." Redaktsioonitoimkond on endiselt seisukohal, et § 1 ei vaja sellist lisandust ja et kaks selle paragrahvi olemasolevat sätet ütlevad ära mõtte, mis on ka härra Hain Rebase ettepanekus. Nüüd § 2, mis ütleb, et Eesti maa-ala on lahutamatu tervik, ja mis käib ka Eesti piiri kohta. See säte ei ole olnud saalis väga põhjalikul arutelul, aga antud paragrahvi kohta on laekunud mitmeid ettepanekuid ekspertidelt. Samuti on tabelisse kantud proua Ülle Aaskivi ettepanek sõnastada see paragrahv ümber. Ekspertide vastuväited praegusele sõnastusele seisnesid selles, et sellisel kujul ei ole see juriidiliselt korrektne, kuna Eesti piir ei ole määratud ainult Tartu rahu ja teiste riikidevaheliste piirilepingutega, vaid Eesti

---

³⁸ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.4, l 129–130.

merepiir määratakse rahvusvahelise õiguse, rahvusvaheliste konventsioonide alusel Eesti riigi enda ühepoolsete otsustega. Redaktsioonitoimkonnas oli tõsiselt kaalumisel võimalus jätta välja lõik 2 §-st 2, s. t. piirduda § 2 sellise kujuga, nagu see oli 1938. aasta põhiseaduses. Kuid arvestades praegust olukorda ja Eesti piiride õiguslikku reguleerimatust või praktilist reguleerimatust, me siiski arvasime, et vähemalt põhimõtte, kuidas piiriküsimuse meie seisukohast vaadates peaks lahendama, peaks olema § 2 sisse kirjutatud. Nende võimaluste kaalumise tulemusena me pakume teile alternatiivse sõnastuse: "Eesti piir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õiguse ja kehtivate riikidevaheliste piirilepingutega." See rõhutab veel kord, et Eesti loeb rahvusvahelisest õigusest lähtuvat reguleerimist ainuvõimalikuks, ja on ka nimetatud kehtivad riikidevahelised piirilepingud, milleks on Tartu rahuleping ja Eesti-Läti piirileping. Paragrahv 3 oli eelmises eelnõuvariandis pikem. Siia olid veel lisatud kaks sätet: keegi ei või end vabandada seaduse mittetundmisega ja Eestis on täitmiseks kohustuslikud ainult avaldatud seadused. Praegu on need välja jäetud. Põhjenduseks oli see, et üldsätted kui väga üldised ja printsipiaalsed normid, mis kuuluvad edaspidi muutmisele ainult rahvahääletuse teel, peaksid omama ka ühtset kaalu. Me leidsime, et nende sätete kaal ei ole samaväärne nagu teistel selle peatüki sätetel. Samuti norm, et Eestis on täitmiseks kohustuslikud ainult avaldatud seadused, on hiljem sisse kirjutatud seadusandluse peatükki, kus on kirjas kord, kuidas ja millal avaldatakse Eestis vastuvõetud seadused. Paragrahvi 4 pealkirjaks võiks olla "Eesti Vabariigi kodakondsuse alused". Selle paragrahvi sätete õiguslik analüüs näitas, et siin on veel ikkagi mitmeid probleeme. Üks probleem seisnes selles, et eelmises formuleeringus, kui me ütlesime, et Eesti Vabariigi kodanikud, kes on lahkunud võõrriigi anneksiooni ja okupatsiooni tõttu, säilitavad kodakondsuse, siis oli see tõlgendatav kui Eesti Vabariigi kodakondsuse säilitamine tingimusteta, isiku enda soovi arvestamata. Me jõudsime järeldusele, et selline määratlus võib põhjustada raskusi väliseestlastele, kes on juba mõne teise riigi kodanikud, ja juhul, kui nende asukohamaa ei võimalda kahekordset kodakondsust, siis võiks nendel tulla näiteks raskusi riigiametis töötamisega. Me pehmendasime seda sätet, formuleerides selle järgmiselt: "... need Eesti Vabariigi kodanikud ja nende järglased võivad säilitada Eesti kodakondsuse." See annab inimesele endale otsustusõiguse. Eelmises tekstis oli säte selle kohta, et igal eestlasel on õigus asuda elama Eestisse ja omandada Eesti kodakondsus. Lähem analüüs näitas, et siin on tegelikult kirjas kaks erinevat põhimõtet. Nimelt see, et igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse, mis otseselt ei ole seotud kodakondsusega. Teine mõte: igal eesti rahvusest isikul on õigus omandada Eesti kodakondsus. Me arvasime, et esimene mõte, õigus elama asuda Eestisse, on seda väärt, et formuleerida see eraldi paragrahvina. Praeguses eelnõus see nii ongi. Teine mõte oli, et igal eesti rahvusest inimesel on õigus omandada Eesti Vabariigi kodakondsus. Siin tekkis meil küsimus, et sel kujul formuleerituna laieneb veelgi võimalik kahekordse kodakondsusega isikute ring, kuna sellisest formuleeringust ei tulene nõue elama asuda Eestisse. Iga eestlane, ükskõik kus ta on, võib omandada Eesti Vabariigi kodakondsuse. Üldjuhul, kui ei ole tegemist sünnijärgse kodanikuga, peaks olema põhimõtteks, et kodanikuks saamine toimub naturalisatsiooni kaudu. Naturalisatsiooni tingimusi võib loomulikult leevendada eesti rahvusest isikute jaoks, nagu seda tegi 1938. aasta kodakondsuse seadus, aga neid päriselt ära jätta ja võtta isikuid, kes nimetavad end eestlasteks, tingimusteta kodanikeks, ei pidanud redaktsioonitoimkond piisavalt argumenteerituks. Te ei leia praegusest eelnõust § 5, mis sisaldas mõtte, et maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise. Selle sätte teise poole mõte tervisliku elukeskkonna kaitsest on nüüd üle kantud II

peatükki. Meil tekkis raskusi, et lahti mõtestada sätte esimese poole juriidiline toime, kuigi redaktsioonitoimkond analüüsis üsna põhjalikult härra Sirendi ettepanekut, mis pikendab nende väärtuste loetelu, mida me loeme Eesti rahvuslikuks rikkuseks. Leidsime, et siiski ei ole praegu pakutud lahendus juriidilise normi mõttes korrektne. Me ei leidnud muud võimalust kui proovida seda teed, et praegu see säte välja jätta. Meie põhiseaduse eelnõu kaotab selle tõttu palju. Või kui see uuesti sisse kirjutada, siis igal juhul juba kujul, mis on juriidiliselt täpsem ja mille mõte on selgem, kui see praegu on. See on kõik ettepanekute kohta, mida on redaktsioonitoimkond teinud I peatüki sätete kohta.

A. Sirendi: Lugupeetud ettekandja! Mul on § 5 kohta niisugune küsimus. Kui te oleksite peale teaduslike katsete mõelnud psühholoogilistele ja füsioloogilistele katsetele, mida meie maal ja mujal on inimestega tehtud ilma nende nõusolekuta, kas te oleksite siis olnud nõus jätma sisse sõnad "ja muudele katsetele"? Tänan!

L. Hänni: Ma arvan, et kui kohtus tuleb vastav põhiseaduse säte kohaldamisele, siis võib kohtunikul ilmselt tekkida tõlgendamisel samasuguseid raskusi, nagu oli redaktsioonitoimkonnal. Mis puutub meiega tehtud sotsiaalsetesse eksperimentidesse, siis nende vastu aitab ehk kõige rohkem see, kui me suudame luua ühe demokraatliku riigi põhiseaduse. Aga siin ei ole meie seisukoht sugugi nii väga kategooriline, meil ei jätkunud lihtsalt aega kogu küsimust põhjalikult ja igast kandist kaaluda.

I. Raig: Kas ma tohiksin saada veel kord selgitust, miks jäi endise redaktsiooni § 5 välja? See on teatavasti ainuke paragrahv, mis sisaldab mõistet "maa". Teine küsimus kohe selle juurde: kas redaktsioonitoimkond ei ole võtnud endale liialt suuri volitusi, jättes välja terve paragrahvi, mis oli eelnevalt sees ja mille kohta keegi ju ei teinud ettepanekut see välja jätta? Ettepanek oli seda kohendada. Kuidas üldse assamblee peaks käituma, kui avastatakse veel selliseid parandusi, millega redaktsioonitoimkond on juba sisse hääletatu välja jätnud? Tänan!

L. Hänni: Paragrahv 5 on tõepoolest välja jäetud. Ma püüan koos teiega veel kord analüüsida seda paragrahvi nii, nagu see oli eelmises eelnõus. Esimeses lõikes oli, et maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Püüdkem lahti mõtestada sisulist mõistet "Eesti rahvuslik rikkus". Kas see tähendab seda, et see rahvuslik rikkus on seotud Eesti riigiga? Kas see tähendab seda, et riigil on antud juhul mingi eriline roll, või tähendab see, et need väärtused on otseselt seotud eesti rahvusega? Kuidas sel juhul seletada rahvusvahelisele üldsusele, et me loome siin mingi rahvusliku prioriteedi maa ja loodusvarade kasutamisel? Ma lihtsalt loetlen praegu mälu järgi neid argumente, mida me redaktsioonitoimkonnas arutasime. Kui see säte tuleb hiljem kohaldamisele kas seadusandluses või riigivõimu teostamisel, ei ole päris selge, millised mehhanismid selle alusel rakenduvad. Me arvestasime ka härra Sirendi parandust, mis väidab, et mitte ainult maa ja loodusvarad ei ole Eesti rahvuslik rikkus, vaid siia kuuluvad ka vaimuvara, kultuurifond, Eesti ajaloo pärand, lõppude lõpuks ka rahvas, kes siin elab. Nii et kas see rahvusliku rikkuse loetelu saab üldse olla täielik? Nüüd § 5 lõikest 2: "Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse." See sai sõnasõnalt üle viidud inimõiguste peatükki. See, et seadus tagab loodusvarade säästliku kasutamise, on mõte, mida ma igati toetan, aga see formuleering lihtsalt ei haaku üldsätete ülejäänud teksti stiiliga. Nii et redaktsioonitoimkond ei olnud mitte vastu, vaid selle vastu, et me jätaksime eelnõusse sätte, mis ei ole juriidiliselt korrektne ja mis lahtimõtestamisel võib tekitada probleeme. Kui assamblee arvab, et see mõte on ikkagi vaja sisse lülitada, siis tuleb sõnastusega veel tublisti vaeva näha.

S. Sovetnikov: Lugupeetud proua Hänni! Mul on niisugune märkus § 4 kohta. Seal on kirjutatud, et võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu Eestist lahkunud jne. Minu arvates ei ole nii õige. Me arutasime seda teises toimkonnas kaua ja minu arvates peaks siin olema kirjutatud, et okupatsiooni, anneksiooni ja teiste põhjuste tõttu. Asi on selles, et selle poolaasta jooksul tuli näiteks Nõukogude Liidust Eestisse tagasi 170 ja välismaalt 20 eestlast, Eestist sõitsid aga Nõukogude Liitu 108 ja välismaale 180. Kui nad tahavad pöörduda tagasi, siis ega meil praegu ju okupatsiooni tegelikult ei ole, meil on vabariik. Kas nii on õige? Tänan!

L. Hänni: Kui te mäletate, siis § 4 kohta on olnud assamblees mitmeid hääletusi ja sõnastus "võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu" on sisse hääletatud. Redaktsioonitoimkond näeb siin samuti mõningaid probleeme, aga ei ole suutnud välja pakkuda ka omapoolset lahendust. Nii et see on sellisel kujul, nagu see praegu meie töö tulemusena on jäänud.

[...]

Juhataja: Teeme kohaloleku kontrolli. Kohal on 22 assamblee liiget. Mul on proua Laidole palve selgitada, kus teeb tööd redaktsioonitoimkond, ja kutsuda nad saali, et me saaksime tööd jätkata. Hetk kannatust, kohe tuleb redaktsioonitoimkond ja me saame tööd jätkata. Proua Hänni, redaktsioonitoimkonna esimees, palun kõnepultil! Juhatusel on palve anda ülevaade nendest alternatiividest, mida meil tuleks hääletada, ja samuti apellatsioonidest, mis laekusid õigeaegselt, s. o. kella 14-ks. Palun!

L. Hänni: Paragrahvi 1 kohta on apellatsioon härra Hain Rebaselt. Paragrahvile 2 on redaktsioonitoimkond pakkunud alternatiivse sõnastuse. Paragrahvi 5 kohta on esimese toimkonna apellatsioon, et see uuesti sisse lülitada. Seda toetab ka Ivar Raig ning Ott Kool on samuti selle kaitseks sõna võtnud. Siis on apellatsioone laekunud Kaido Kamalt, aga kahjuks ma ei suuda neid kõiki käigu pealt paragrahvide järgi järjekorda panna, sest need on eraldi lehtedel. Ma loodan siiski, et me suudame jälgida. [...]

L. Hänni: Paragrahvi 1 lõike 2 kohta on härra Rebase apellatsioon täiendada lõiget 2 lausega: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile." Toimkonna seisukoht on ka kirjalikult tabelis. Ma püüdsin teile seda ka põhjendada, et mõte, mida Hain Rebas tahab lülitada § 1, on seal juba kirjas. Kuidas kirjutatakse alla Eesti Vabariigi seadustele, lepingutele, selle sätestab põhiseadus ja põhiseadus ei anna kellelegi õigust võõrandada Eesti iseseisvust muidu, kui seda teeb rahvas rahvahääletuse kaudu, muutes § 1. Nii et me jääme oma arvamuse juurde.

Juhataja: Tänan! Täna ei võta assamblee tööst osa härra Rebas. Kas tema esindaja on saalis? Ei ole. Proua Hänni, palun veel kord ette kanda kaks konkureerivat varianti! Seejärel asume hääletama. Palun tähelepanu! L. Hänni Esimene variant on kirjas eelnõu §-s 1. Teine variant on Hain Rebase ettepanek täiendada § 1 lõiget 2 lausega: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile." Nii et omavahel konkureerivad eelnõu sõnastus ja sõnastus, kuhu on lisatud härra Hain Rebase poolt üks lause. Juhataja Sõna saab veel härra Kama ja siis hakkame hääletama. Palun!

K. Kama: Kas meil protseduuriliselt on vaja praegu neid asju hääletada konkureerivatena? Me peaksime praegu ikkagi hääletama, kes on apellatsiooni poolt ja kes vastu. Sellest peaks siis piisama.

Juhataja: Aitäh! Teemegi nii, et me ei pane konkureerivalt hääletusele kahte varianti, vaid ainult apellatsiooni käigus esitatud variandi. Tänan! Aitäh, proua Hänni! Palun teeme veel kord kohaloleku kontrolli! Meie read on mõnevõrra täienenud. Pärast seda hääletame. (Kohaloleku kontroll.) Kohal on 33 liiget. Hääletame § 1 lõike 2 teise lause lisamist, vastava ettepaneku on teinud meie kolleeg härra Rebas. See teine lause, mis lõikele 2 tuleks lisada, kõlab järgmiselt: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile." Kes on selle poolt, et täiendada § 1 lõiget 2 teise lausega järgmises sõnastuses: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile"? Hääletame. Poolt on 17, vastu 14. Assamblee otsustas täiendada § 1 lõiget 2 teise lausega: "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile." Palun proua Hänni uuesti kõnepulti! Paragrahv 2.

L. Hänni: Paragrahvis 2 oli redaktsioonitoimkonnal alternatiivne sõnastus teisele lõigule. Põhjenduseks, miks me sellise sõnastuse välja pakkusime, oli see, et esialgsel kujul ei olnud see täpne, ei haaranud kogu Eesti Vabariigi riigipiiri, jättes määratlema selle põhimõtte, kuidas on määratud Eesti Vabariigi merepiir. See on väga lühidalt öeldes meie põhiline argument.

Juhataja: Suur tänu! Kas saame hakata hääletama? Kes on selle poolt, et asendada §-s 2 lõige 2 järgmise tekstiga: "Eesti piir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega ja kehtivate riikidevaheliste piirilepingutega"? Hääletame. 12 poolthääle ja 19 vastuhäälega otsustas assamblee jääda § 2 lõike 2 põhiteksti juurde ja mitte asendada seda alternatiivina esitatud tekstiga. Paragrahv 5.

L. Hänni: Paragrahvi 5 kohta oli esimese toimkonna ja härra Ivar Raigi ettepanek taastada paragrahv nii, nagu see oli, kusjuures esimene toimkond oli nõus, et on võimalik teha seal redaktsioonilisi parandusi. Me oleme selle paragrahvi üle juba palju mõtteid vahetanud. Ma arvan, et me võime hääletada.

Juhataja: Palun, proua Hänni, võib-olla siiski loete ette selle paragrahvi, mida tahetakse siia teksti ennistada!

L. Hänni: Paragrahv 5 oli sõnastatud järgmiselt: "Maa ja kõik Eesti Vabariigi territooriumil asuvad loodusvarad on Eesti rahvuslik rikkus. Seadus tagab tervisliku elukeskkonna kaitse ja loodusvarade säästliku kasutamise." Redaktsioonitoimkond leidis, et see ei ole piisavalt korrektselt formuleeritud ja ei ole kooskõlas üldsätete üldise stiiliga.

Juhataja: Tänan! Härra Ivar Raig, palun!

I. Raig: Tänan! Ma esitasin lisaks apellatsioonile veel uue redaktsiooni §-le 5. Võib-olla on siinkohal mõttekas ka see ette lugeda. L. Hänni Jah, redaktsioonitoimkond sai härra Ivar Raigi uue redaktsiooni, aga kahjuks me ei pidanud võimalikuks hakata assamblee ette tooma teksti, mida keegi ei ole enne näinud.

Juhataja: Härra Raig! Kas võiks olla mõistlik, et me seda küsimust arutame ja hääletame järgmisel nädalal? Ma saan aru, et see tekst jõudis redaktsioonitoimkonnani liiga hilja, et seda tõsiselt kaaluda.

I. Raig: Ma olen põhimõtteliselt nõus, kuid siiski on vaja viia läbi hääletus paragrahvi tagasitoomise suhtes. Tänan!

Juhataja: Paragrahvi me ei saa tagasi tuua. Me toome tagasi ühe kindla teksti. Proua Hänni, mis me teeme?

L. Hänni: Ma arvan, et me võiksime täna hääletada, siis on selge, kas see paragrahv vajab veel edasist tööd redaktsioonitoimkonnas, kas assamblee iga hinna eest tahab seda mõtet sisse lülitada. Sel juhul tuleb lihtsalt tööd jätkata.

Juhataja: Tänan! Käsi oli püsti veel härra Käbinil. Palun!

T. Käbin: Lugupeetud juhataja! Lugupeetud redaktsioonitoimkonna esimees! Kui me täna hääletame, siis on tingimata vaja ette lugeda härra Ivar Raigi esitatud uus sõnastus. See ei erine küll põhimõtteliselt, aga vahe on selline, et see võib hääle tasakaalu muuta. Tähendab, hääletamise tulemus võib olla täiesti erinev, kas me hääletame praegu kohe või siis, kui assamblee liikmed teavad, millises sõnastuses härra Raig seda paragrahvi pakub. Tänan!

L. Hänni: Jah, selle palve ma võin kindlasti rahuldada ja teile teksti ette lugeda: "Eesti Vabariigi piires asuv maa, teised loodusvarad ja ressursid on Eesti rahvuslik rikkus. Nende kaitse, kasutamise ja võõrandamise kord sätestatakse seadusega."

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Panen hääletamisele ettepaneku, mille sisu on taastada üldsätetes paragrahv, mille redaktsioonitoimkond välja jättis. See oleks § 5 ja kõlaks nüüd pisut teises sõnastuses kui varem. Ma loen veel kord härra Raigi ettepaneku ette: "Eesti Vabariigi piires asuv maa, teised loodusvarad ja ressursid on Eesti rahvuslik rikkus. Nende kaitse, kasutamise ja võõrandamise kord sätestatakse seadusega." Kes on selle poolt, et üldsätetes oleks paragrahv järgmise tekstiga: "Eesti Vabariigi piires asuv maa, teised loodusvarad ja ressursid on Eesti rahvuslik rikkus. Nende kaitse, kasutamise ja võõrandamise kord sätestatakse seadusega"? Hääletame. 21 poolthäälega ja 12 vastuhäälega otsustas assamblee taastada üldsätetes paragrahvi, mille teksti ma lugesin teile ette ja mille esitas härra Raig. Jätkame.

*****

PA 29.11.1991 redaktsioonile 04.12.1991 seisuga laekunud ja 29.11.1991 istungist menetlusse jäänud redaktsioonitoimkonnale esitatud ettepanekud³⁹:

- L. Vahtre: § 4 sõnastada: „Võõrriigi okupatsiooni ja anneksiooni tõttu Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada Eesti kodakondsus.“
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.
- S. Sovetnikov: § 4 2. lõik sõnastada: „Võõrriigi okupatsiooni, anneksiooni ja teiste põhjuste tõttu Eestist lahkunud Eesti kodanikud ja nende järglased võivad säilitada Eesti kodakondsuse.“
Toimkonna otsus: osaliselt arvestatud.
- I. Raig: § 5 A sõnastada järgmiselt: „Eesti Vabariigi piires olev maa, teised loodusvarad ja ressursid on Eesti rahvuslik rikkus. Nende kaitse, kasutamise ja võõrandamise kord sätestatakse seadusega.“
Toimkonna otsus: arvestatud (redigeeritud).

*****

---

³⁹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 222–223.

PA 02.12.1991 redaktsioon⁴⁰

I. peatükk Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile.

ALTERNATIIV: § 1 lg. 2 teine lause välja jätta.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 5A. Maa ja kõik Eesti Vabariigi maa-alal asuvad loodusvarad on riigi kaitse all.

Loodusvarade säästliku kasutamise tagab seadus.

ALTERNATIIV: § 5A välja jätta.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

Redaktsioonitoimkonna 04.12.1991 koosoleku protokollist:⁴¹

§ 2 tekst on vastuolus põhiseaduse paragrahvide 115, 116, 117 ja 102.⁴²

1. Jäada 1938. a põhiseaduse juurde. Lg. 2 mitte kirjutada.
2. § 116 lg. 1 - § 2 lg. 2. Sulgudesse – selle vastuvõtmine tingib muudatuse § 153-s.
3. Sõnastada lg. 2 järgmiselt: „Eesti piir määratakse“.
4. § 2 lg. 2 - § 116 lg 1-ks.

---

⁴⁰ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.5a, 13–4.

⁴¹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, 141.

⁴² 04.12.1991 redaktsioonitoimkonna koosolekul toetuti 29.11.1991 redaktsioonile. Koostaja märkus.

PA 06.12.1991 redaktsioon⁴³

I. peatükk Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile.

ALTERNATIIV: § 1 lg. 2 teine lause välja jätta.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik.

ALTERNATIIVID § 2 lg. 2 kohta:

Nr. 1 sõnastada lg. 2 järgmiselt: Eesti piir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahulepingu ja teiste riikidevaheliste piirilepingute alusel.

Nr. 2 sõnastada lg. 2 järgmiselt: Eesti piir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õiguse ja kehtivate riikidevaheliste piirilepingutega.

Nr. 3 viia alternatiivis nr. 1 toodud tekst § 116 esimeseks lõiguks.

Nr. 4 jätta § 2 lg. 2 välja.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 5A. Maa ja kõik Eesti Vabariigi maa-alal asuvad loodusvarad on riigi kaitse all.

Loodusvarade säästliku kasutamise tagab seadus.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 06.12.1991-07.12.1991 istungite stenogrammist:

---

⁴³ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, 1 58–59.

L. Hänni: [...] I peatükis on muudatus §-s 4, mis on klassifitseeritav kui redaktsiooniline, aga mõnes mõttes laiendab ta ka selle paragrahvi sätete tähendust. Arvestades nimelt härra Vahtre ja härra Sovetnikovi ettepanekuid, me leidsime, et paragrahv tuleb sõnastada üldisemalt, mitte nimetada siin põhjusi, miks inimene lahkus, sest see muudaks kodakondsuse säilitamise tingimuslikuks, ja sõnastasime ta üldnormina: "Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus." Paragrahvi 5a, kus oli mitmeid ettepanekuid, on redaktsioonitoimkond samuti redigeerinud, et säte oleks ka juriidiliselt täpsem ja arusaadavam ning see on praegu niisugusel kujul, nagu siia kirja on pandud. Siin oli härra Raigi ettepanek. Me loodame, et pakutav redaktsioon ka teda rahuldab.

L. Hänni: Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimkonna poolt on ettepanek § 1 osas ja meil on esitatud teile alternatiivina § 1 teise lõigu teine lause välja jätta. Selles küsimuses on samuti assamblees olnud väitlusi, kuid redaktsioonitoimkond peab vajalikuks uuesti antud sätte juurde tagasi pöörduda ja seda järgmistel põhjustel. Paragrahv 1 on väga oluline põhiseaduse kui terviku seisukohalt. Ta määrab meie riikluse alused. Selle, et Eesti on iseseisev ja sõltumatu riik. Seda mõtet kinnitab § 1 teine lõige, mis täpsustab veelgi, et Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Need kaks väga karget põhimõtet on tegelikult piisavad selleks, et oleks selge, mida tähendab eesti rahvale Eesti riiklik iseseisvus ja sõltumatus. Selle lause lisamine "Kellelgi ei ole õigust alla kirjutada Eesti Vabariigi loovutamise aktile" ei lisa juriidiliselt midagi juba eelpool öeldule. Vastupidi, oma loosunglikkusega teeb see kahju põhiseaduse vaimule, mille eest hoolitsemine peaks olema ka meie ühine mure. Kogu Eesti Vabariigi põhiseadus praegusel kujul on üles ehitatud sellele, et meil oleks kontrollimehhanismid riigivõimu üle, et meie riigi etteotsa satuksid demokraatlikult valitud parlament ja riigipea. Sätte "Kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile" lisamine tähendab varjatult seda, et me eeldame, et Eesti riigi etteotsa võivad saada inimesed, kellel on see tahtmine. See on umbusaldusavaldus meie oma rahva suhtes ja sellepärast redaktsioonitoimkond teeb ettepaneku see lause välja hääletada. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Härra Jaan Kross, ma olen kursis, et te olete erilist tähelepanu pööranud preambulale, üldsätetele. Palun, kas te soovite §-s 1 peituvat probleemi kohta öelda oma arvamuse? Palun, sõna on assamblee eksperdil härra Jaan Krossil!

J. Kross: Ma usun, et selles äsja väljajäetuks ettepanud § 1 viimases lauses sisaldub tautoloogia. See peaks ju olema ilmne, aga võib-olla saab see veel ilmsemaks, kui me natukene teda ümber sõnastame. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu. Mida see tähendab, et kellelgi ei ole õigust kirjutada alla Eesti Vabariigi loovutamise aktile? See tähendab ju seda, et ta on aegumatu ja võõrandamatu, kellelgi ei ole õigust teda võõrandada. Kas on vaja niisugust, noh, sisuliselt halvasti sõnastatud didaktilist ja täiesti lastetoalikkus kordust? Minu sügavat veendumust mööda mitte.

Juhataja: Tänan, härra Kross! Kõneks on palunud sõna härra Koha. Palun! Juhatus teeb assamblee liikmetele ettepaneku anda sõna veel härradele Sirendile ja Leissonile ning sellega piirduda. Ma vabandan härra Koha ees, vahepeal on lisandunud ka härra Hallaste. Palun, kas on proteste, kui juhatus talitabki nii, et pärast härra Koha saab sõna veel kolm assamblee liiget? Need, kes on teie ees tabloom? Proteste ei ole. Me oleme kokku leppinud. Sõna on härra Kohal. Palun!

K. Koha: Lugupeetud kolleegid! Ma olen mitu korda neid kahte lauset järjest lugenud ja püüan teile siis seletada nii, nagu ma tavalise kodanikuna aru saan. Kõigepealt me ütleme niimoodi, et sõltumatus ja iseseisvus on aegumatu – ma juhin tähelepanu! – ja võõrandamatu. Me ütleme selle kohe otse välja ja samas me ütleme teise lausega, aga äkki on ikka loovutatav. Tähendab, keegi võib ikka kirjutada ju? Mingi müstika, mis siia on sisse kirjutatud. Selles mõttes ma teen ettepaneku kindlasti jätta see alternatiiv välja.

Juhataja: Tänan! Sõnavõttud kohalt. Härra Sirendi, palun!

A. Sirendi: Austatud kolleegid! Ma ei püüa muidugi väita, et see ei ole tautoloogia, aga ma tahaksin siiski öelda, et sellel teisel lausel on kõigele vaatamata mõte sees. Meenutame Ungari sündmusi, kui Ungari äraandmisele suvatses kirjutada alla János Kádár ja Imre Nagy kõrvaldati niisama. Niisama juhtus Tšehhoslovakkias, niisama juhtus Eestis 1940. aastal, kui keegi kirjutas sellele Eesti äraandmise lepingule alla, ja nii võib ka tulevikus olla. Nii et sellel teatud mõte on sees, vaatamata sellele, et ta sisuliselt kujutab endast tautoloogiat. Seega ma ei näe midagi halba selles, kuigi ma aktsepteerin kõigi meie assamblee liikmete arvamust, et see jätab niisuguse kahtluse varju juba praegu sisse, kuid kahtlus on. Maailma ajaloo praktikast võib tuua kümneid näiteid, kus see kahtlus on leidnud kinnitust ja neid akte on peetud õiguslikeks. Ma olen ise Ungari ja Tšehhoslovakkia sündmuste pärast olnud KGB-s ülekuulamisel ja ma jään ka siis sellele seisukohale, et need ei olnud õiguslikud. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Kõikumatus usus ja vankumatus tahtes esineb küll üksikuid kahtlusi, kuid ma loodan, et see ei sega meid eelnõu tekstiga jätkuvalt töötamast. Härra Leisson, palun!

E. Leisson: Lugupeetud härra juhataja! Lugupeetud kolleegid! Ma ei ole kursis ei Ungari, ei Tšehhoslovakkia põhiseadusega, aga tõenäoliselt kõik teavad, et see ebaõiglus, mis juhtus Ungaris ja Tšehhoslovakkias, mis juhtus Eesti Vabariigis 1940. aastal, on tunnistatud õigustühiseks ja ma ei näe mitte mingisugust vajadust tehtud vigu ja kuritarvitusi hakata meie tulevikku ette prognoosima. Teiseks jääb ikkagi mõistmatuks see, mis pärast kord läbihääletatud ja suure hääleteenamusega väljahääletatud lause nüüd jälle on päevakorda kerkinud ja jälle tuleb meil hakata seda hääletama. Minu meelest ei muutu ajaraiskamine seeläbi sugugi veetlevamaks, et seda sooritatakse kollektiivselt. Tänan!

Juhataja: Tänan, härra Leisson! Me leppisime kokku, et viimasena saab kõneks sõna härra Hallaste, pärast seda toimub hääletamine. Sõna on härra Hallastel.

I. Hallaste: Lugupeetud juhataja! Austatud kolleegid! Ma püüan teha hästi lühidalt ja vastates härra Leissonile, kes ütles, et see hääletati korra välja. Eelmisel korral hääletati see häälega 17 : 14 tagasi sisse. Kuid eelmisel korral oli suur õnnetus see, et keegi ei saanud sõna, ei saanud kaitsta oma seisukohti ei ühelt ega teiselt poolt. Mis puutub sellesse lausesse, mis juurde on tulnud ja mida redaktsioonitoimkond palub alternatiiviga välja jätta, siis oleks pool õnnetust see, kui oleks tegemist puht tautoloogiaga – kellelgi ei ole õigust kirjutada Eesti Vabariigi võõrandamise aktile alla või kellelgi ei ole õigust Eestit võõrandada. See oleks pool õnnetust, kuid mõtelgem natuke, mida tähendab sõna "loovutama". Loovutamine on n.-õ. kinkimine, tasuta äraandmine. Kui see on nii, siis sellisel juhul on siia sisse kirjutatud praegu väga ohtlik mõte: et kellelgi pole õigust Eestit ära kinkida, küll aga müüa, näiteks 10 dollari eest või rubla eest. Kui see, et iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu, võõrandamatu, jääb sellisel kujul, siis on selge, et mitte keegi ei saa seda loovutada, võõrandada ja see õigus ei aegu mitte kunagi. Aga kui siia juurde jääb lause, et kellelgi ei ole õigust kirjutada alla loovutamise aktile, mis siis

saab, kui loovutatakse ilma aktita? Lihtsalt makstakse 10 rubla peo peale ja ongi loovutatud? Järelikult selline võimalus on olemas, kui me sellise lause sisse kirjutame. Kui seda lauset ei ole, siis on see üheselt mõistetav, et mitte mingisugust võimalust ei ole võõrandada või loovutada või kuidagimoodi Eesti iseseisvusest loobuda. Aga kui on mingisugune lause sees, siis on võimalik ka leida võimalusi, mida see lause ei keela. Kutsun üles hääletama selle lause vastu, tähendab toetama redaktsioonitoimkonna alternatiivi. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu, härra Hallaste! Lugupeetud kolleegid, kas meil on vaja läbi viia uus kohaloleku kontroll? Ei ole? Siis asume hääletama. Hääletamisele läheb probleem, mis on seotud § 1 tekstiga. Küsimus, millele tuleb hääletamise kaudu vastata, on järgmine: kes on selle poolt, et talitada vastavalt alternatiivile, s. t. § 1 teise lõike teine lause välja jätta? Hääletame. Poolt 27, vastu 4. Assamblee on otsustanud § 1 teisest lõikest teine lause välja jätta. Enne kui algab vaheaeg, on mul meeldiv võimalus teha härra Kaalepile teatavaks, et vastavalt ülemnõukogu otsusele, mille projekti esitas assamblee juhatus, nimetatakse varasemat Põhiseaduslikku Assambleed Põhiseaduse Assambleeks. Kui see on nii, siis ma palun, et nüüd kõik assamblee liikmed loeksid ülemnõukogu otsusest Põhiseaduse Assamblee edasisest tegevusest, mille tekst on teil käes. Järgneb vaheaeg 20 minutit. Me jätkame tööd samas saalis kell 12.45. Vaheaeg Juhataja Vaheaeg on lõppenud ja me jätkame tööd. Kohaloleku kontroll. Kohal on 30 assamblee liiget. Me jätkame arutelu eelnõu § 2 lõike 2 kohta. Eelnõu tekstis on esitatud neli alternatiivi. Probleemi selgitamiseks ma palun kõnetooli proua Liia Hänni!

L. Hänni: Lugupeetud kolleegid! Redaktsioonitoimikond tahab teiega nõu pidada § 2 teise lõike osas. Nagu te mäletate, oli esialgu väljapakutud eelnõu redaktsioonis see sätte järgmisel kujul: "Eesti piiri määravad 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud." Selle sätte formuleering sellisel kujul, nagu ma teile ette lugesin, jättis lahtiseks küsimuse sellest, kuidas on määratud Eesti merepiir, sest merepiiri puhul ei ole tegemist niivõrd riikidevaheliste lepingutega, kuivõrd see piir määratakse ühepoolse otsusega, arvestades rahvusvahelisi konventsioone. See oli üks juriidiline probleem, mis seisis redaktsioonitoimkonna ees. Teine probleemidering hakkas hargnema sellest, kui me võrdlesime põhiseaduse eelnõu erinevate peatükkide toimet. Välislepingute peatükis on määratud see kord, kuidas Eesti Vabariik sõlmib lepinguid, kuidas peavad olema ratifitseeritud lepingud, mis muudavad riigipiire. Paragrahv 115 ütleb, et Riigikogu ratifitseerib ja denonsseerib lepinguid, mis muudavad riigipiire. Paragrahv 116 ütleb, et välislepingud, mis muudavad riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega, ja samuti öeldakse, et Eesti Vabariik ei sõlmi lepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega. Juhul kui me Eesti Vabariigi riigipiiri sätestame peatükis "Üldsätted", siis põhiseaduse muutmise korrast tulenevalt saab üldsätteid muuta ainult rahvahääletusel, järelikult ka riigipiiri puudutavaid muudatusi saab vastu võtta ainult rahvahääletusel. Sellega satume otseselt õiguslikku vastuollu põhimõtetega, mis on pandud kirja §-des 115 ja 116. Paragrahvi 117 osas väljenduv vastuolu – "Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega" – on küll rohkem poliitilist laadi, aga ka siin tuleb lähtuda praegusest olukorrast, kus ilmselt ees on läbirääkimised ja põhiseadus sellisel kujul, nagu ta meil praegu on, keelab läbirääkimised, mis võiks käia probleemide üle, mille muutmise põhiseadus ära keelab. Et seda põhiseaduslikku vastuollu lahendada, on redaktsioonitoimikond teie ette toonud mitmed erinevad võimalused, mis ühel või teisel moel selle vastuolu kõrvaldavad. Sõnastus, mis väljendub alternatiivis nr 1, rõhutab rahvusvahelise õiguse prioriteeti piirisuhete korrastamisel. Sellise sõnastusega ei ole väliselt kõrvaldatud kogu vastuolu, mida ma teile

kirjeldasin, mis tuleneb sellest, et ühel juhul on vaja ratifitseerida muudatusi rahva poolt ja teisel juhul Riigikogu poolt, aga ta on igal juhul täpsem kui esialgne formuleering. Teine säte on formuleeritud üldkujul. Siin ei ole otseselt sees Tartu rahulepingut ja seetõttu võimalik piiri muudatus ei too kaasa põhiseaduse sätete muutmist. Alternatiiv nr. 3 tähendab seda, et riigipiiri määravad konkreetset sätteid on viidud üle peatükki, kus käsitletakse välislepinguid ja riigipiiride muutmise ratifitseerimise korda. Juhul kui see säte oleks välislepingute peatükis, kaoks samuti õiguslik vastuolu kahe erineva piiriküsimust puudutavate lepingute ratifitseerimise korra vahel. Ja neljas võimalus on muidugi kõige lihtsam. See on teine lõik välja jätta, nii nagu see oli 1938. aasta põhiseaduses. Sel juhul põhiseadus otseselt riigipiiri ei sätesta, see jääb teiste aktide aluseks. Nende võimaluste vahel valides tuleb meil loomulikult silmas pidada nii neid kriitilisi aspekte, mis on nendel küsimustel, kui ka redaktsioonitoimkonna muret kõrvaldada põhiseaduse erinevate peatükkide vahel valitsev juriidiline konflikt. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et siin on korduvalt olnud arutusel see, kas me Tartu rahu mainime või mitte. Mina arvan, et assamblee on otsustanud korduvalt, et seda rahu tuleb märkida. Me oleme korduvalt arutanud ka probleemi, kuidas ikkagi peaks olema sõnastatud see § 2. Kas on võimalik, et me ammendame läbirääkimised viie kõnega puldist? Palun, kas sellisele otsusele on proteste? Proteste ei ole. Me oleme kokku leppinud, et sõnavõtuks puldist saavad sõnad härrad Kask, Adams, Hallaste, Kama ja Runnel. Alustame läbirääkimisi. Härra Kask, palun!

P. Kask: Austatud kolleegid! Mõistetavasti soovime väga väljendada oma kindlust sellele mõttele, et Eesti peab jääma iseseisvaks, ja sellele mõttele, et me ei tunnista seda piirimuudatust, millega piir nihutati Tartu rahu lepingus määratud kohalt n.-ö. Eesti NSV praeguse majanduspiiri kohale. Ja seda kindlust, selle muudatuse tunnistamatust on kindlasti vaja demonstreerida, seda on vaja väljendada. Küsimus on ainult selles, kuidas seda väljendada. Ja küsimus on nimelt selles, et me peaksime seda nii väljendama, et see väljendus ei oleks naeruväärne, lapsemeelne ega viiks meie põhiseaduse sisemiste vastuoludeni. Ma juhin tähelepanu põhiseaduse §-dele 115, 116 ja 117. Paragrahv 115 ütleb, et Riigikogu ratifitseerib lepinguid, mis muudavad riigipiire, § 116 ütleb, et välislepingud, millega muudetakse riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega, ja § 117 ütleb, et Eesti Vabariik ei sõlmi välislepinguid, mis on vastuolus põhiseadusega. Need on kõik väga loomulikud mõtted ja kui me tahame väljendada seda, et me ei tunnista Eesti NSV majanduspiiri Eesti Vabariigi riigipiirina, siis selle mõtte väljendamiseks ei ole § 2 sobiv koht. Ma saan ka väga aru nende inimeste taotlustest, kelle arvates põhiseaduse ainsad väljapaistvad kohad on preambula ja võib-olla esimesed §-d 2, 3, 4, 5. Aga juriidiliselt kehtib § 2 samamoodi nagu § 116. Kui me kirjutame selle mõtte Eesti piiri kohta sisse § 2 sellisel moel, nagu ta on väljendatud alternatiivis nr. 1, siis sisuliselt oleme öelnud, et Eesti piir Venega kulgeb Tartu rahulepingut mööda ja seda ei saa lepingutega muuta. Selliseid lepinguid, mis seda piiri muudavad, ei saa sõlmida, välja arvatud juhul, kui Eesti rahvas referendumil tühistab või muudab põhiseaduse § 2. Aga teised piirid, piir Lätiga ja meie veepiir, neid muudetakse §-ga 116 muudetud korras. Minu meelest on see lapsemeelne ja jätab meist halva pildi välismaailmale. Kompromissina tekkis redaktsioonitoimkonnas ettepanek, mis on sõnastatud alternatiivina nr. 3, et viia see tekstiosa § 116 esimeseks lõiguks. Trükiveana on ta sinna koguni viidud, aga just nimelt see teine lõik mahendab. Välislepingud, millega muudetakse riigipiire, ratifitseeritakse Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega. See tähendab,

kuna see on samasse paragrahvi kirjutatud, et me tunnistame Eesti praegust piiri nii, nagu ta on määratud Tartu rahulepinguga, aga samal ajal tunnistame võimalust sõlmida uusi lepinguid piiriküsimustes, ka idapiiri küsimustes, ja need ratifitseeritakse samas korras nagu näiteks piirilepingud Lätiga. Ma ei pea võimatuks valida ka alternatiivi nr. 2 või 4, aga ma ei soovita mingil tingimusel valida alternatiivi nr. 1 neil kaalutlustel, mida ma siin rääkisin. Täna!

J. Adams: Lugupeetud kolleegid! Me ei tohtinud rääkida päevapoliitikast, sellepärast ma ei oleks tahtnudki rääkida. Mul on äärmiselt hea meel, et Peet Kask talle omasel avameelsel viisil avas meile selle poliitilise tagamaa, mis seisneb selles, kuskohas see lõige on, kas §-s 2 või §-s 116. Nüüd ma tahaksin teile tutvustada probleemi ühte aspekti. Eile redaktsioonitoimkonnas, kui me läksime lahku, jäi nagu koduseks ülesandeks igaühel mõelda hea sõnastus sellele vaidlusalusele lõigule. Tähendab, vaidlus oli milles? Vaidlus on selles, et riigipiiri on kolmesugust. On olemas riigipiir maismaal, on olemas riigipiir merel ja õhus. Omaaegsete põhiseaduste ajal õhupiiride probleem ei olnud veel tähtis, aga nüüd on see juurde tulnud. Meie põhiseaduse projekt on praegu sellise vaimsusega, et ülimalt sihiks on paragrahvides sisalduvate sätete täpsus, mitte nii, nagu 1920. aasta põhiseaduses oli, et oli üldpõhimõtte ja eeldati selle maksimaalselt heausklikku rakendamist riigi elus. Aga meil on olnud täpsus! Ma olen näinud redaktsioonitoimkonnas mitmetest probleemidest loobumist sellepärast, et ei ole õnnestunud leida täpset lahendust, mis sobiks meie põhiseaduse stiiliga. Probleem on siin selles, et nendest kolmest erinevast riigipiiri tüübist ühte, nimelt maismaapiiri või näiteks siseveekogusid mööda minevaid piire määratakse rahvusvaheliste lepingutega, aga ülejäänud riigipiire ei määrata, määratakse võib-olla ka rahvusvaheliste lepingutega, kuid üldine praktika näitab, et seda tehakse ühepoolset. Mõned riigid teevad seda mingisuguse aktiga, enamik riike teevad seda kooskõlas rahvusvahelise õigusega või õieti konventsioonidega, milles praegu on kokku lepitud. Osa teevad seda ignoreerides, ka seda on ette tulnud. Sõnastuse täpsuse probleem taandus sellele, kas on võimalik ühte ja samasse lõiku võtta kokku need mõlemate piiride määramise erinevad tüübid. Mina olen oma arvates leidnud, ja ka Hallaste, mitmed redaktsioonitoimkonna liikmed on öelnud, et on olemas kompromiss. Ma loen selle teile ette. Praegu seda ametlikult esitada ei saa, aga redaktsioonitoimkonnale läheb niisugune variant: "Eesti Vabariigi riigipiiri maal, merel ja õhus määravad Tartu rahuleping ja teised riikidevahelised piirilepingud ning Eesti Vabariigi otsus kooskõlas rahvusvaheliste konventsioonidega või rahvusvahelise õigusega." See formulatsioon rahuldaks mõlemat piiritüüpi ja oleks ka piisavalt täpne. Küsimus on praegu selles, et hääletusele läheb kaks momenti, mis on põhimõttelised. Kas see piiriasi on §-s 2 või §-s 116, selles küsimuses ma kutsun teid üles hääletama siiski § 2 poolt. See on oluline probleem kahjuks ka päevapoliitiliselt ning ma juhiks tähelepanu, et me pole veel lõplikult otsustanud neid peatükke, kus me otsustame, kuidas neid lepinguid muutma hakatakse. Sellega me oleme vähe tegelenud. See on üks asi. Ja teine asi. Ma kutsuksin teid siiski hääletama selle variandi poolt, kus on sõnaselgelt sees Tartu rahuleping. Milles on probleem? Probleem on siiski suures osas Eesti Vabariigi kodanikes või nende territooriumides, millest meil on praegu poliitiline probleem, s. o. siis Narva-tagune ja Petserimaa. Neil on seal aastatuhandete-pikkune kodumaa, neil on seal säilinud mitmesugused õigused, nii et see on minu arvates meie kohustus nende suhtes. Nii et kokku võttes: ehkki ma ei saa näiteks seda kompromissvarianti või siis täpset varianti hääletamisele panna, on siiski poliitiliselt oluline, et Tartu rahuleping oleks nimetatud kui pärast iseseisvuse väljakuulutamist arvatavasti teine kõige olulisem kirjalik akt Eesti selle sajandi ajaloos, ja teiseks, et ta oleks siiski üldsätete peatükis. Täna teid!

Juhataja: Suur tänu, härra Adams! Kolmandana saab sõna härra Hallaste.

I. Hallaste: Lugupeetud kolleegid! Need neli alternatiivi, mis meile pakutakse, on kõik vägagi erinevad. Minu eelkõnelejad on puudutanud mõningaid probleeme, mis olid sellega seotud. Põhimõtteliselt pooldan sama sõnastust, mille härra Adams meile esitas, aga mida meile esitatud alternatiivides ei ole. Võimalik, et seda sõnastust on võimalik veelgi paremaks muuta, ja ma usun, et redaktsioonitoimkond sellega veel töötab. Ma tahaksin peatuda ainult ühel momendil. Kas see lõige on §-s 2 teise lõikena või on ka §-s 116 esimese lõikena, see on nüüd see küsimus, kuidas käib riigipiiride muutmine. Kui ta on §-s 2, sel juhul jääb tõenäoliselt kehtima see paragrahv viimasest peatükist, mis räägib, et I peatükki muudetakse kahe hääletuse teel. Kui ta on §-s 116, siis riigipiire on võimalik muuta Riigikogu kahekolmandikulise häälteenamusega. Kumb neist on kergem tee? Mina olen kindel, et kergem tee on rahvahääletus. On võimalik luua olukord, eriti meie praegustes tingimustes või lähema ajaloo tingimustes, kus ajakirjanduse avaldusega on nii, nagu me eile õhtul võisime televisioonis kuulda, ja kus võidakse luua mingi selline õhkkond, et rahvas mingite hirmude ajendil hääletab selle poolt, mille poolt kainelt ja rahulikult mõtlevad poliitikud ei saaks vähemalt nii suures enamuses olla. Ma usun sellesse, et Riigikogu kahekolmandikuline häälteenamus on piiri muutmisel palju raskem tõke kui rahvahääletus. Ja seetõttu kutsun üles selleks, et Tartu rahu piirid säiliks kas selles sõnastuses, nagu see on meil alternatiivis nr. 1, mille me praegu hääletame sisse, või selles sõnastuses, nagu redaktsioonitoimkond selle järgmisel nädalal välja töötab. Selle saab siis järgmisel nädalal ja paneme ta sisse § 116. See annaks meile kindlama garantii Tartu rahulepingu piiride küsimuses. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu, härra Hallaste! Neljandana saab kõneks sõna härra Kama.

K. Kama: Lugupeetud Põhiseaduse Assamblee! Ka mina olen üks neist, kes arvab, et peaks olema kindlasti põhiseadusesse sisse viidud kaks sõna, need on "Tartu rahu". Ja ma olen kindel, et meil ei ole vähimatki põhjust ega võimalust, kas siis ülemnõukogul, Eesti Kongressil või ka tulevasel Riigikogul, kergekäeliselt loobuda Tartu rahu piiridest. Samal ajal on selge, et lähiaegadel me ei ole füüsiliselt suutelised ega võimelised allutama kogu Eesti territooriumi oma kontrollile. See ei ole maailma ajaloos üldse pretsedenditu asi. Tuletame meelde, et kahe sõja vahel ei loobunud Leedu kordagi Vilniusest, et pärast II maailmasõda ei tunnistanud Lääne-Saksa kordagi sellise moodustise kui Ida-Saksa olemasolu. Nii et ajaloolised ja õiguslikud põhjendused jääda Tartu rahu juurde on olemas ka sel juhul, kui meil praegu kohe ei õnnestu kehtestada Eesti halduskorda Petserimaal ja Narva-tagustel aladel. Nüüd edasi. Praegu püstitunud probleem, mis on assamblee ees, jaotub tegelikult kaheks. Esimene on, kas ja kui võrd me sätestame riigipiiri põhiseaduses, ja teine on selle muutmise kord. Need on kaks eraldi asja. Kui me sätestame selle põhimõtte, et riigipiir on määratud Tartu rahulepinguga üldsätetes, siis tekib õigustatud küsimus, miks määratakse üldsätetes ainult üks osa Eesti Vabariigi maismaapinnast, miks ei ole siin ära öeldud, millega on sätestatud Eesti Vabariigi lõunapiir. Ja taolisel juhul tuleks siia tõepoolest sisse kirjutada see, et maismaapiir Lätiga on määratud, kui ma õigesti mäletan, aastal 1927 selle ja selle lepinguga. Niimoodi. Teine küsimus, kuidas seda muuta. See on vaieldav ja tõenäoliselt ei pea seda küsimust arutama üldsätete puhul, vaid siis, kui me tõepoolest arutame riikidevahelisi lepinguid ja korda, kuidas Eesti Vabariigi riigipiiri muudetakse. Ja siin on arvestatavad kaks varianti: üks on see, mis on praegu välja pakutud – kahekolmandikulise Riigikogu enamusega, ja teine variant on see, et Eesti Vabariigi riigipiiri saab muuta samas korras, millega muudetakse põhiseadust – nii nagu see oli 1938. aasta põhiseaduses. Ma teeksin ettepaneku see vaidlus, kuidas riigipiiri

muudetakse, delegeerida tõepoolest edasi järgmiste paragrahvide arutelude juurde ja praegu hääletada alternatiivi nr. 3 poolt, s. t. viia teine lõik § 116 ja kindlasti tuleb seda teist lõiku redigeerida. Ma tunnustan seda, mida ütles härra Adams, aga pakuksin ka ise uue redaktsiooni välja. Mul ei ole võimalust seda praegu protseduuriliselt korrektselt esitada, aga põhimõtteliselt võiks ta olla niisugune: Eesti maismaapiir on määratud nende ja nende lepingutega, Eesti mere- ja õhupiir määratakse kooskõlas rahvusvahelise õigusega vastavuses olevate konventsioonidega jne. Täna tähelepanu eest!

Juhataja: Suur tänu, härra Kama! Sõna kõneks on härra Runnelil. Pärast härra Runneli sõnavõttu ma pakun veel sõna assamblee eksperdile härra Krossile. Härra Runnel, palun, teil on sõna!

H. Runnel: Kallid kolleegid! Ma tahaksin toetada vaimus Jüri Adamsi soovitusi ja natuke selgitada mõningat konfliktsust, mis on tulnud võib-olla erinevatest meetoditest, kuidas asjadele lähenetakse. See on süstemaatika küsimus. Kui räägitakse romantilistest või luulelistest tundmustest esimeste peatükkide ja preambula puhul, siis siin on asi süstemaatika tasemel. Ma meenutan Juri Lotmani, kes ütles, et tänapäeva maailmas on keeleline nihe toimunud selles suunas, et keele hierarhilisus on tõmbunud kokku ühele tasandile ja see tendents on ka põhiseaduse tegemise juures ilmsiks tulnud. Klassikaliselt on ju põhiseadus jaotatud niimoodi. Mis on preambula? Need rahvad, kes tunnistasid jumalat, rääkisid oma esimeste lausetega, et võim tuleb jumalast, ateistlikumad on tulnud Hegelist ja räägivad rahva vaimust. See on see, mis ütleb, et on enesemääramise õigus. See on ühesõnaga rahva suhe jumalaga või mingi sellise vägeva asjaga. II peatükk, mis meil on "Üldsätted", on järgmine aste selle riigi ja rahva paigalepanekuks maailma teiste riikide ja rahvaste seas. Esimeses Eesti põhiseaduses olid nimetatud need etnilised maa-alad maakondade kaupa, mille meie jätsime praegu ära, sest territoorium on administratiivselt väga segane ja selle täpsemaks määratluseks võtsime Tartu rahu aegse piirjoone. See on meie riigipiiri alus. See on see väga oluline punkt, millega me oleme maailmas ennast teiste riikide ja rahvaste vahele paigale pannud. See on selles mõttes selle peatüki küsimus. III peatükk räägib inimesest, inimesest kui kodanikust, inimene inimesena jumala palge all, inimese suhe oma riigiga kodanikuna, ja see on kindel valdkond. Ja siis tuleb järgmine hierarhiline ala, kus on riik ehitisena, ja seal on neli komponenti: rahvas kui riigi üks nurk, riigipea, Riigikogu ja kohus jt. asjad. See on puhtriigiehituslik asi. Need on hierarhiliselt täiesti erinevad asjad ja sellepärast Jüri Adamsi pakutud variant, et §-s 2 peaks ilmtingimata olema see määratlus, kust on Eesti riik alanud – Tartu rahuga, see on selle peatüki asi. Ja võib ju erandeid lubada ka põhiseaduse muutmise paragrahvides, kui on juttu mingitest ajutistest läbirääkimistest Venemaaga. Neid erandeid saab taha sisse kirjutada, aga tuleks ikkagi lähtuda sellest, et meile on antud igaühele kauplemiseks talent ja see, millega kaubeldakse, peab olema ees. Kui loobuti sellest kuulutusest, et me ei salli ühtegi, ei luba ühegi teise riigi armeed, sõjaväge oma territooriumil, siis sellega me loobusime ühest talendist, millega kaubelda. Ja kui me lükkaksime nii olulise asja nagu Tartu rahuga määratud piir kuhugi tahapoole, siis me loobume ka oma talendist. Nii et puhtsüsteemiliselt asju vaadates on riigi ja rahva asendi määratlemine selle peatüki asi ja ma mõtlen, et kui me niimoodi arutleme, siis meil ka Kaido Kamaga need vaated lähenevad üksteisele, mis olid hierarhilisest ja süstemaatilise erinevusest pärit. Täna tähelepanu eest!

Juhataja: Suur tänu, härra Runnel! Nagu lubasin, pakun viimasena sõna assamblee eksperdile härra Jaan Krossile. Palun, sõna on härra Krossil!

J. Kross: Minul on tekkinud esitatud nelja alternatiivvariandi ja selle valiku taustana esitatud kaalutlustest niisugune järeldus. See on pigem ettepanek kaalumiseks assambleele, mitte redaktsiooniline ettepanek, vaid just nimelt niisugune veelkordseks läbikaalumiseks, kas ma tajun asja õigesti. Probleem on Tartu rahulepingu mainimise ja mainimata jätmise ümber. Me pelgame Tartu rahulepingu mainimist põhiseaduse tekstis kui asjaolu, mis võiks blokeerida edaspidised läbirääkimised Venemaaga või ka Nõukogude Liiduga. Võib-olla on see nii. Võib-olla on see oht olemas. Võib-olla me peame seda ohtu ignoreerima? Need on poliitilised küsimused, millesse ma ei taha sekkuda. Aga ma tahaks juhtida tähelepanu sellele, et kui me sõnastame selle paragrahvi umbes nõnda: "Eesti piir maal, merel ja õhus määratakse kooskõlas rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtetega ja kehtivate riikidevaheliste lepingutega", siis on Tartu rahuleping selles sõnastuses ilmtingimata ja vaieldamatult kaasa mõeldud, sest Tartu rahuleping on kehtiv riikidevaheline leping ja kehtiv sel lihtsal põhjusel, et keegi, kumbki pool ei ole seda tühistanud. Ja järelikult on ta, kuigi mitte expressis verbis, siin deklareeritud meie olemasolu alusel. Kuidas assamblee selle probleemi lahendab, see on tema enda ja mitte eksperdi asi. Tänan!

Juhataja: Suur tänu! Palun viime veel kord läbi kohaloleku kontrolli ja seejärel toimub hääletamine. Kohaloleku kontroll. Meid on kohal 37. Alustame hääletamist. Konkureerivalt esitatakse hääletamisele neli varianti. Need alternatiivid on nr. 1, 2, 3, 4 ja need on kirjas eelnõu lehekülgedel 1 ja 2.

H. Runnel: Lugupeetud juhataja! Kui on tegemist konkureeriva hääletamisega, peaksin ma õiglasemaks ja otstarbekohasemaks jätta hääletuse alla ka põhitekst, see, mis oli eelmine kord aktsepteeritud põhitekstina koos selle teise lausega, mida tahetakse asendada.

Juhataja: Protest on ka härra Kamalt. Palun!

K. Kama: Ma väga vabandan, et nüüd enne hääletamist asun väitlusele, aga ma juhin tähelepanu, et see praegu alternatiivis nr. 1 sõnastatud variant läheb nagunii veel redigeerimisele ja see variant, mis oli eelmine kord assamblee poolt sisse hääletatud, ei ole juriidiliselt korrektne, kuna ta räägib ainult sellest, et piirid määratakse riikidevaheliste lepetega. Arvestatud ei ole seda, et see merepiir määratakse ühepoolselt, ühe riigi poolse otsusega, nii et igal juhul tuleb seda teksti muuta.

Juhataja: Tänan! Juhatusel ei ole härra Kama poolt esitatud selgitusele midagi lisada. Juhatus soovib küll rõhutada seda, et tõepoolest, antud juhul me ei saa hääletada sõnasõnalise teksti poolt, vaid meil tuleb hääletada selle põhimõtte poolt, mida üks või teine variant kajastab. Ma selgitan veel kord, millised on need põhimõtted, mille poolt me hääletame. Teile selgitati, et variandi 1 sisu on see, et erinevalt variandist 2 ja 4 tuuakse põhiseaduse teksti sisse 2. veebruari 1920. aasta Tartu rahuleping. Teile rõhutati ka seda, et praeguse eelnõu teksti järgi tähendab variandi 1 poolt hääletamine seda, et riigipiiri saab paika panna vaid rahvahääletuse teel. Variandis 2 ei ole mainitud Tartu rahu. Variant 3: seesama tekst, mis on kirjas variandis 1, viiakse § 116 koosseisu ja sellega likvideeritakse üks nendest võimalikest vastuoludest, millele redaktsioonitoimkond juhtis tähelepanu. Nimelt, kui te hääletate variandi 3 poolt, siis on võimalik otsustada riigipiiri küsimusi Riigikogu koosseisu kahekolmandikulise häälteenamusega (mitte üksnes rahvahääletuse teel, nagu tuleks välja eelnõu praegusest tekstist, kui te hääletate variandi 1 poolt). Variandi 4 sisu on täiesti selge, seda kommenteerida ei ole vaja. Juhatus soovib panna need neli varianti hääletamisele konkureerivalt, kusjuures

mitte teksti sõnasõnalises mõttes, vaid nende põhimõtete heakskiitmise või tagasilükkamise mõttes, mida sõnavõtjad siin esitasid.

J. Adams: Mul on protest juhataja selgituse kohta. Minu arvates on siiski kardinaalne küsimus, kas see tekst on §-s 2 või §-s 116, ja me ei saa veel käsitleda lepingu muutmise mehhanismi lõplikuna. Ma arvan, et assamblee peab selle küsimusega veel tegelema.

Juhataja: Kindlasti. Ma tänan härra Adamsit selle lisanduse eest. Juhatus ei vaidlusta seda, vaid peab seda silmas. Tänan! Kas me saame asuda hääletama? Algab hääletamine. Konkureerivalt on hääletamisel neli varianti. Kes on § 2 lõike 2 variandi 1 poolt? Hääletame. Poolt 16. Kes on § 2 lõike 2 variandi 2 poolt? Hääletame. Poolt 21. Kes on § 2 lõike 2 variandi 3 poolt? Hääletame. Poolt 24. Kes on § 2 lõike 2 variandi 4 poolt? Hääletame. Poolt 3. Teise vooru lähuvad variandid 1, 2 ja 3. Panen need variandid konkureerima. Esimene küsimus. Kes on § 2 lõike 2 variandi 3 poolt? Hääletame. Poolt 22. Kes on § 2 lõike 2 variandi 2 poolt? Hääletame. Poolt 21 häält. Ja selle vooru viimane küsimus. Kes on § 2 lõike 2 variandi 1 poolt? Hääletame. 17 häält. Konkureeriva hääletamise tulemusena on kolmandas voorus saanud eelistuse variant 3. Kuivõrd on saanud eelistuse variant 3, kuivõrd me peame olema valmis lõpetama kolmandat lugemist, viib juhatus läbi veel ühe hääletuse, selleks et konkureeriva hääletamise tulemust kinnitada. Nimelt me paneme hääletamisele variandi 3, selgitamaks, kas see kogub rohkem poolt- või vastuhääli, mis oleks ju loogiline. Niisiis, kes on selle poolt, et § 2 lõikes 2 esitatud tekst viiakse üle § 116 koosseisu sellisel kujul, nagu ta variandis 1 on esitatud? Kes on selle poolt, et vastavalt variandile 3 viiakse alternatiivis nr. 1 toodud tekst üle § 116, millise märkuse esitas ka härra Adams? Kes on poolt? Hääletame. 27 poolt, 13 vastu. Assamblee on kinnitanud konkureeriva hääletamise tulemuse. Palun kõnepulti proua Liia Hänni! Me jätkame §-ga 4. Paragrahvi 4 osas on läbi vaadatud härra Lauri Vahtre apellatsioon, mida on osaliselt arvestatud. Tulemus on tehtud teile kirjalikult teatavaks, küsimus on ilmselt selles, kas osaline arvestamine rahuldab apellatsiooni esitajat. Palun, härra Vahtre! Lauri Vahtre teeb teatavaks, et teda esitatud redaktsioon rahuldab. See apellatsioon on rahuldatud. Palun jätkame, proua Hänni!

L. Hänni: Lugupeetud juhataja! Ma saan teist praegu aru nii, et me vaatame läbi ka kõik üksikud ettepanekud ja nende saatuse. Ilmselt oleks siiski otstarbekam praegu pöörata tähelepanu just nimelt nendele sätetele, mis on alternatiividena või apellatsioonidega, ja jätta inimestele veel aega mõelda selle üle, kas nad tulevad homme hommikuks välja ettepanekuga uuesti hääletada oma sätet.

Juhataja: Kena. Jätkame niimoodi. Palun!

*****

PA 07.12.1991 redaktsioon⁴⁴

I. peatükk Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas. Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

---

⁴⁴ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, 1 81–82.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega. Täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 5A. Maa ja kõik Eesti Vabariigi maa-alal asuvad loodusvarad on riigi kaitse all.

Loodusvarade säästliku kasutamise tagab seadus.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 13.12.1991 redaktsiooni I versioon⁴⁵

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega. Täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 6. Eestis on maa ja kõik loodusvarad riigi kaitse all.

Loodusvarade säästliku kasutamise tagab seadus.

§ 7. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 8. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

---

⁴⁵ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 104.

*****

PA 13.12.1991 istungi stenogrammist:

L. Hänni: Üldsätetes on § 3 redaktsioonitoimkonna enamuse otsusel lisandunud uuesti lõige, mis sätestab, et keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega ja täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused. Ma usun, et esimene toimikond on sellega nõus, et need sätted on põhiseadusesse uuesti tagasi toodud. Vahepeal tundus, et need on üldosa jaoks liialt detailsed, kuid kogu põhiseaduse kontekstis on siiski vaja rõhutada just seaduste avaldamise nõuet, seda, et Eesti riigi õiguskord ei saa olla salajane, see peab olema teada ja kättesaadav kõigile kodanikele. Redaktsioonitoimikond viimistles veel kord § 6 ja me loodame, et sellisel kujul on roheline mõte meie põhiseaduses lühidalt ja täpselt väljendatud.

*****

PA 13.12.1991 redaktsiooni II versioon^{46,47}

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti maa-ala on lahutamatu tervik.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu üksnes põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel.

Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega. Täitmiseks on kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud normid ja põhimõtted on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

§ 4. Eesti kodanikuks saadakse sündimisega või hilisema seadusliku toiminguga.

Eestist lahkunud Eesti kodanikel ja nende järglastel on õigus säilitada või taastada Eesti kodakondsus.

Kodakondsuse omandamise ja kaotamise tingimused sätestab seadus.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 6. Eestis on maa ja kõik teised loodusvarad riigi kaitse all.

Loodusvarade säästliku kasutamise tagab seadus.

§ 7. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 8. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

---

⁴⁶ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.4, l 152–153.

⁴⁷ I. Rebase kommentaar: „Tundub siiski, et üldsätetesse tuleks võtta paragrahv, mis fikseerib Eesti Vabariigi pealinnana Tallinna.“ Põhiseadus ja Põhiseaduse Assamblee. Koguteos. Juura, Õigusteabe AS, 1997, lk 1291.

*****

Viljandi Maavolikogu ja Viljandi Linnavolikogu 08.01.1992 otsus Eesti Vabariigi Põhiseaduse projekti kohta:⁴⁸

4. Põhiseaduse üldsätetes peab olema kajastatud põhimõte, et Eesti Vabariik peab tagama eesti rahvuse säilimise ja arengu.

*****

I toimkonna 10.01.1992 koosoleku protokollist.⁴⁹

I peatüki § 1 osas rahuldatakse T. Kábini ettepanek ja lisatakse sõna „demokraatlik“:

§ 2: Otsustatakse jätta praeguses redaktsioonis, kuid juhul, kui juristid peavad õigemaks täpsemat määratlust, siis mitte protestida.

§ 3: Leitakse, et T. Kábini redaktsiooniline järjestus sobiks olemasolevale tekstile paremini ning hääletatakse, kes T. Kábini ettepaneku tervikuna sissevõtmise poolt. Poolt: Vooglaid, Sirendi, Hänni. Erapooletu: Salum ja Runnel.

Otsustatakse: 1) § 1 osas esitatud ettepanekutest rahuldada T. Kábini ettepanek, kusjuures ilmtingimata säilitada senisest tekstist lause „Keegi ei tohi end vabandada seaduse mittetundmisega“; 2) V. Mihhailovi ja saadikugrupi „Koostöö ja võrdõigus“ ettepanekud jätta rahuldamata.

§-id 4 ja 5 jäävad samas redaktsioonis. Jäetakse rahuldamata H. Kikase; E.R.; T. Kábini „Koostöö ja võrdõiguse“, V. Mihhailovi ja A. Bluti ettepanekud.

§ 6: Arvestada T. Kábini ettepanekut ja soovitada lisada „loodusressursid“. Teine lause soovitada sõnastuses „Loodusvarade ja muude rahvuslike väärtuste kasutamise tagab seadus“.

§ 7: ÜN „Koostöö ja võrdõigus“ ettepanek jäetakse rahuldatamata.

Toetatakse ka prof. Rebase ettepanekut pealinna kohta sätte sisselülitamist. Toimkonna redaktsioonis oli see alguses ka esitatud.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna I (11.01.1992) koosoleku protokollist⁵⁰:

§ 1. „Sõltumatu demokraatlik“ – lisada. Aktsepteeritakse.

§ 2. T. Kábini variant – aktsepteeritakse.

Lang: Mul on Välispoliitika instituudi arvamus „Tartu rahulepingu“ asjus. Seda ei tohiks põhiseaduses olla.

Truuväli: § 2 peaks panema generaalnormi lg. 3 Eesti riigipiir määratakse kindlaks rahvusvaheliste lepingutega.

---

⁴⁸ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.16, l 265.

⁴⁹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, l 88–89.

⁵⁰ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 57–58.

§ 3. Teematoimkonnad on aktsepteerinud T. Käbini varianti - juristid nõus.

Rask: Printsiiarina ei ole see vale. „Keegi ei tohi vabandada ennast seaduse mittetundmisega“, kuid põhiseadusesse ei paneks. Protsessi seaduse asi.

§ 4. Põld: selle lõike koht on II peatükis. Runnel: Meil on tegemist kompositsiooniga põhiseaduse näol. Igal asjal on oma koht. § 4 on I ptk. mastaabiga küsimus. Eesti rahvusliku enesemääramise õõnestamine, selliste normide äraviimine I ptk.-st. Hallaste: § 4 §-i 36 ja § 37 vahele. Põld: § 4 lg. 1 hilisema seadusliku toiminguga. See on defekte. Aga leidlapsed! Eesti kodakondsuse omandamise kaotamise ja taastamise tingimused ja korra sätestab Kodakondsuse seadus. § teksti on võimatu käigult välja mõelda.

Põld: § 4 lg 2 „järglased“ välja, „taastada“ välja. Lg. 4 kellelki ei saa veendumuste eest võtta Eesti kodakondsust.

§ 5. Põld: 1. kuidas me rahvust tuvastame? 2. see on täiesti absurdne norm, ja riik ei saa ennast kaitsta. Igale eesti rahvusest isikule ei julge anda sellist õigust.

Rumessen: II toimkonna seisukoht on olnud, et § 4. koht on II ptk-s.

§ 7 ja § 8 jäävad samaks.

Adams: § 6 on absurdne.

Runnel: Me peame kaitsema ressursesse. Ka inimesi, vaimseid ressursse.

Markvart: See kahjustab teiste omanike huve.

Rumessen: Kui juristid on võimelised sätestama uue §-i sama mõttega, on „rohelist“ tänulikud. Kui ei, tuleb välja jätta ja vastu võtta roheliste kriitika.

§ 6. T. Käbini sõnastus.

Üldsätetes on vaja sätestada võimude tasakaalu. Uus §. Peale §-i 3. Eesti Vabariigis on Riigikogu, Vabariigi riigivanem, Valitsus ja kohtute tegevus korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

*****

PA 16.01.1992 istungi stenogrammist:

L. Hänni: [...] I peatüki "Üldsätted" kohta on samuti mitmeid ettepanekuid pea kõigi paragrahvide osas, kuid siin on kõige olulisemad vahest need ettepanekud, mis käsitlevad Eesti Vabariigi kodakondsust. Nimelt leitakse, et sellise väite korral, et kodanikuks saadakse sündimisega, jääb ikkagi lahtiseks see, kes saab sündimisega Eesti Vabariigi kodanikuks. Kas see tähendab vereõiguse põhimõtte või kodumaa, sünnimaa põhimõtte omaksvõtmist? Ilmselt tuleb siin leida veel täpsem formuleering.

[...]

K. Kama: [...] Nüüd mõningatest muudatustest, mis siis praeguseks on tehtud, aga ma rõhutan veel kord, et need ei pruugi olla lõplikud, ka need seisukohad võivad veel töö käigus muutuda. Üldsätete §-s 2 on arvestatud ekspertide soovi ning lisaks Eesti Vabariigi maa-alale ära nimetatud ka territoriaalveed ja õhuruum. Samuti on sõnapaari "lahutamatu ja tervik"

täiendatud sõnaga "jagamatu", nüüd on lahutamatu ja jagamatu. Sellesse paragrahvi on lisatud ka teine lõik, mis ütleb seda, et Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse määrab seadus. Sisuliselt välistatakse sellega tulevikus territoriaalsete autonoomiate võimalus. Paragrahvist 3 on välja jäetud lõik, mis käsitles seda, et keegi ei tohi ennast vabandada seaduse mittetundmisega. Leiti, et see on kriminaalkoodeksi punkt, ja kui me ütleme, et ei tohi, siis võtame sellega inimeselt teatavad õigused ära. Siin tekkisid mitmed keerulised juriidilised probleemid. Samuti peeti vajalikuks viia kodakondsust käsitlev paragrahv üldsätetest põhiõiguste sättesse. Põhjendus oli eelkõige see, et II peatükis toodud põhiõigused ja vabadused on need õigused ja vabadused, millele isik võib apelleerida kohtus otse. Kui me mujal ka paratamatult räägime mõne sõnaga ikkagi õigustest ja vabadustest, siis nendel sellist kohtulikku garantiid nagu ei oleks. Nii et selle võrra on kodanikuõigused paremini kaitstud, kui need on viidud II peatükki.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna 17.01.1992 koosoleku protokollist⁵¹:

Põld: § 4 kodakondsusküsimused viiksin kohe II peatüki algusesse. See muudaks kogu peatüki informatiivsemaks. Õigused ei peaks olema grupeeritud õiguse subjektide järgi, vaid õiguste laadi järgi.

§ 4. lg 1 Põld: Seaduslik toiming – ei hõlma kõike. N. leidlapsed. „Igal lapsel, kel üks vanematest kuulub Eesti...“

Põld: § 5. Selle §-i varjus võivad tulla Eestisse absoluutselt kõik eestlased. Ka riigikukutajad Kingisepp, Anvelt, Kiiemets.

Käbin: Igal isikul on õigus tagasi pöörduda kodumaale.

Rumessen: Idas on – 70 000 ja läänes – natuke rohkem eestlast. Kui välja jätta, teeme just idast tulijatele raskusi.

Runnel: Ka muude riikide põhiseaduse etteotsa on pandud deklaratiivseid norme. Las see § 5 jääb meil paika.

Kama: Rahvusriigi mõiste peaks olema üldsätetes.

Kaalep: Rahvusriigi juriidilist mõistet polegi. See on laialivalgud.

§ 4 lg. 2. Kellelki ei tohi võtta sündimisega saadud Eesti kodakondsust.

§ 5. Kama: kuni preambulasse on tehtud täiendus, võiks viia II ptk-i. Toetajad: Hallaste, Kask. Võiks ju jätta välja – Käbin.

*****

PA 20.01.1992 redaktsioon⁵²

I PEATÜKK Üldsätted

---

⁵¹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 111.

⁵² Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.29, l 2.

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti Vabariigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse määrab seadus.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu ainult põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Eesti Vabariigi seaduse avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks saavad olla kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

§ 3A. Eesti Vabariigis on Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Igal eesti rahvusest isikul on õigus asuda elama Eestisse.

§ 6. Loodusvarad ja -ressursid on Eesti rahvuslik rikkus.

§ 7. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 8. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 26.01.1992 redaktsioon⁵³

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ja võõrandamatu.

§ 2. Eesti Vabariigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti Vabariik on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse määrab seadus.

§ 3. Eestis teostatakse riigivõimu ainult põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Eesti Vabariigi seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks saavad olla kohustuslikud üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Eesti Vabariigis on Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Loodusvarad ja -ressursid on Eesti rahvuslik rikkus.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

---

⁵³ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 115–116.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna 30.01.1992 koosoleku protokollist⁵⁴:

Salum: § 1. Oluline on sisse tuua „rahvusvabariik“. Hallaste: Rahvusvabariik – tekib rida küsimusi sellist mõistet kasutades. Kaljuvee: „sõltumatu“ – ükski riik ei ole enam sõltumatu. Ühtegi ÜRO dokumenti ei kirjutata enam sõna „sõltumatu“.

§ 2. Samaks.

§ 3. Samaks.

§ 4. Rask: Eesmärgi püstitus, mitte regulatiivne toime,

§ 5. Kama: välja jätta. Suunab sinna poole, et maa ei tohi olla eraomand. Salum: väga palju vaieldud. Jätame sisse. Rahvuslik rikkus on rahva oma. Kama: kolhoosi värk. Käbin: On paljudes rahvusvahelistes paktides olemas sellisel kujul. Kama: Nendel, kellel ei ole riiki on see koloniseerimise vastane punkt. Meil enam ei ole vaja sellist §-i. Hänni: võtan kui ideoloogilist normi, et tuleks ümber sõnastada. Salum: kui härra Kama ei saa aru, ei tähenda see seda, et pr. Hänni ja hr. Kaalep ei saa sellest aru. Rask: ei häiri kui on olemas ja kui ei ole olemas. Lang: erapooletu. Ekspertid pool, et jääks sisse. Redaktsioonitoimkonna poolt 3 poolt: Hänni, Käbin, Kaalep. Vastu: Hallaste, Kama. Milline sõnastus? „ , , mida tuleb kasutada säästlikult“ või „...mille kasutamine peab olema säästlik“.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna 03.02.1992 koosoleku protokollist⁵⁵:

Istungil arutati üldsätete väliselt Tartu rahulepingu põhiseaduse teksti sisse kirjutamise küsimust.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna 04.02.1992 koosoleku protokollist⁵⁶:

I peatükk

§ 5 „...mida tuleb nimetada⁵⁷ säästlikult“.

*****

PA 06.02.1992 redaktsioon⁵⁸

---

⁵⁴ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 170.

⁵⁵ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 180.

⁵⁶ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 182.

⁵⁷ Sic!

⁵⁸ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 142–143.

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu.

§ 2. Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse sätestab seadus.

§ 3. Riigivõimu teostatakse ainult Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 06.02.1992 istungi stenogrammist:

L. Hänni: I peatükis "Üldsätted" on tehtud mitmed täpsustused. On öeldud, et Eesti on demokraatlik vabariik. Sellist lisandust on nõudnud väga paljud meile saadetud kirjad, aga samuti ekspersed. Paragrahvi 2 on täpsuse huvides sisse toodud, et ka Eesti territoriaalveed ja õhuruum kuuluvad lahutamatu ja jagamatu tervikuna Eesti juurde. Samuti on rõhutatud mõtet, et Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mis peaks vältima soovi Eestis sisse seada näiteks föderaalriigi struktuurid. Väga olulise mõttena on lisandunud § 4, mis härra Adamsi esialgses eelnõus oli väljendatud preambulas. See mõte seisneb selles, et Eesti Vabariigis peab Riigikogu, Vabariigi Presidendi ja Vabariigi Valitsuse ning kohtute tegevus olema korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel. See on üldnorm, mis suunab kogu edasist eelnõu järgima just seda printsiipi. Praeguses redaktsioonis on viidud eelnõu II peatükki algselt I peatükis olnud sätted, mis puudutasid kodakondsust ja eestlaste õigust asuda elama Eestisse. Need sätted on formuleeritud inimese subjektiivse õigusena ja selle tõttu on nende õigem koht II peatükis, kus on loetletud õigused, vabadused ja kohustused.

*****

I toimkonna 06.02.1992 koosoleku protokollist.⁵⁹

Muudetud on paragrahvid 2 ja 4. Ka nende paragrahvide redaktsioonidega nõustutakse. Vaidlusi tekitab seniste paragrahvide 4 ja 5 üleviimine II peatüki paragrahviks 8. Runneli

---

⁵⁹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.13, 190.

arvates on sellega rikutud I ptk. tervisklikkust, kust riigiehituse ühe elemendina on välja viidud kodanikkond. Nende paragrahvide üleviimine nõrgendab tugeva riigi ülesehituse jõudu, aga tugevat riiki on vaja.

Raidla selgitab üleviimise põhimõtteid. Kodakondsus on kodanikuõigus, II ptk. kodanikuõiguste ptk. Samas on II ptk. sätted ka kohtulike vaidluste aluseks. Väidet nagu teeks paragrahv 8 kodakondsuse saamise lihtsamaks Raidla õigeks ei pea. Ta leiab, et muutunud hoopiski keerulisemaks.

Hänni leiab, et sellisel moel lähenetakse ka 1937. a. põhiseadusele.

Hänni teeb probleemi lahendamiseks ettepaneku tuua paragrahvist 56 osa paragrahvi 1, et sellisel moel tuua kodanikkond üldsätteisse.

Otsustatakse: Esitada apellatsioon järgmises sõnastuses: „Viia paragrahv 8 kui kodanike määratlemise põhimõtteid tagav I peatükki kui riiklust konstitueeriva üldpeatüki pädevusse. Alternatiiv: täiendada II peatüki pealkirja I ja II peatüki kodakondsusprobleemi paremaks sidestamiseks nii, et ta oleks sõnastatud järgmiselt: „Inim- ja kodanikuõigused, vabadused ja kohustused“.“ Toetada paragrahvis 56 pakutavat alternatiivi.

*****

PA 07.02.1992 istungi stenogrammist:

L. Hänni: Lugupeetud kolleegid! Järgmine apellatsioon on samuti laekunud esimeselt toimkonnalt ja selle sisu on viia kodanike määratlemise põhimõtteid tagav § 8 I peatüki kui riiklikkust konstitueeriva üldpeatüki pädevusse. Selgituseks võib öelda, et meie eelnõu 13. detsembri redaktsioonis käsitles kodakondsust §-s 4. Selle paragrahvi kohta tuli väga palju märkusi rahvaarutelul ja samuti ka ekspertide poolt. Põhiline etteheide selle paragrahvi kohta seisnes selles, et ta ei reguleeri piisava täpsusega Eesti kodakondsuse saamist, mistõttu oli vaja paragrahv väga põhjalikult ümber töötada. Praegu on § 8 tekst tunduvalt täpsem, määrab selle, et igal lapsel, kes sünnib Eesti Vabariigi kodanikust, on õigus Eesti kodakondsusele, millega on üheselt sätestatud vereõiguse põhimõte. Ja kuna õigus kodakondsusele on kirja pandud kui inimese subjektiivne õigus, leidsid redaktsioonitoimkond ja eksperdid, et selle sätte kõige sobivam koht on II peatükis, kus loetletud õigused ja vabadused saavad olla kaitstud ka kohtute poolt. Nii et redaktsioonitoimkond toetas selle esialgselt I peatükis oleva sätte üleviimist II peatükki, põhiõiguste, vabaduste ja kohustuste hulka. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Kas proua Liia Hännile on küsimusi? Härra Rumessen, kas te tahate sõna võtta või on teil küsimus?

V. Rumessen: Antud momendil on mul lugupeetud ettekandjale küsimus. Mis põhjusel redaktsioonitoimkond jättis siiski fikseerimata üldise põhimõtte, kes on Eesti Vabariigi kodanik? Me rääkisime meie eksperdi Jüri Põlluga, et selline põhimõte oleks võimalik siin siiski sätestada. Praegu on juttu ainult lastest, kellel on õigus saada kodakondsus, aga midagi ei ole öeldud nende inimeste või laste kohta, kes juba on sünnijärgsed kodanikud. Aitäh! L. Hänni Lugupeetud härra Rumessen! Praegune formuleering lähtub tõepoolest eeldusest, et Eesti Vabariigi kodanikud on olemas, neid ei ole vaja enam defineerida. Seetõttu ei saa ma ka õieti aru sellest etteheitest. Arvestades meie viidet 1938. aasta põhiseaduse §-le 1, me lihtsalt eeldame kodakondsuse järjepidevust. Aitäh!

Juhataja: Suur tänu! Kas selle apellatsiooni esitaja oli esimene toimkond?

V. Salum: See ei ole elu ja surma küsimus, et siin nii tormitsema hakata. Kuid see apellatsioon lähtus sellest, et me ei pea üldsätteid nii üldiseks tegema, et seal ei ole fikseeritud ei rahva mõiste, ei kodaniku mõiste, ei piiri mõiste. Sellepärast me tegime ettepaneku viia Eesti Vabariigi kodanike mingil määral fikseerimine üldsätetesse. Kui seda ei peeta sobivaks, oli meie ettepanek alternatiivina muuta II peatüki pealkirja "Inim- ja kodanikuõigused, vabadused ja kohustused". Ka mitmed välisekspertid ning professor Schneider on viidanud, et need põhiõigused ja vähem tähtsad õigused ei ole just väga selge sõnastus. Rohkem ma ei pea vajalikuks põhjendada.

Juhataja: Suur tänu! Härra Runnel, palun!

H. Runnel: (?) [...] Sellepärast oleks meil mõistlik see põhimõte siia tuua, sest praegune II peatükk on tõesti ainult subjektiivse õiguse dominandina. Kui kodanike kui riigi elemendi mõistet ei tooda tagasi I peatükki, siis vähemalt II peatükis peaks pealkirjas sisalduma mõiste "kodanike õigused ja inimõigused". Sest see on tagasivaade riigi ajaloolisse algusesse, kus olid määratletud piir, maakonnad ja kodanikkond, tema moodustumine riiklikust aspektist. See ei ole vastuolu, kui me I peatükki paneme sisse kodanikkonna mõiste riiklikust aspektist. See on vajalik. Täna tähelepanu eest!

Juhataja: Suur tänu! Niisiis on meil kaks apellatsiooni, mida tuleks hääletada. Ühe sisu on selles, et viia § 8 tagasi "Üldsätete" koosseisu. Teise ettepaneku sisu on, juhul kui esimest ei rahuldata, muuta II peatüki pealkirja. Sõna soovib härra Hallaste.

I. Hallaste: Ma tahaksin juhtida tähelepanu, milles on erinevus, kas see kodanikke puudutav paragrahv on § 7 või § 8. Tähendab, kus kohas on see pealkiri – õigused, vabadused ja kohustused, kas enne seda paragrahvi või pärast seda paragrahvi. Seda tähendab viimine üldsätete alla. Kui viia ta üldsätete alla, siis on seda paragrahvi võimalik muuta ainult rahvahääletuse teel. Kui ta on II peatükis, siis on tal olemas kohtulik kaitse ja sellisena sobib ta kindlasti II peatükki paremini, kuna tegemist on väga konkreetsete õigustega, mille alusel saab iga isik, kellel on õigus kodakondsusele või kelle õigust kodakondsuse suhtes tahetakse mingil moel piirata, kaevata kohtusse. Ma kutsun üles toetama seda, et ta jääb edasi II peatüki algusse.

Juhataja: Täna! Härra Rumessen!

V. Rumessen: Lugupeetud kolleegid! Ma juhin siiski meie kõigi tähelepanu sellele, et minu meelest see üldine kodakondsuse omandamise printsiip ei ole siin piisavalt fikseeritud. See argument, mis lugupeetud Liia Hänni esitas, mind isiklikult küll ei veennud. Kas me ei peaks siiski kaaluma – härra Jüri Põld sugugi ei välistanud seda vajadust –, et lisada § 8 ette veel üks lõige umbes sellises sõnastuses, et iga inimene, kelle mõlemad vanemad on sünnijärgsed Eesti Vabariigi kodanikud, on Eesti Vabariigi kodanik? Vastasel korral on see põhimõte meil põhiseaduses fikseerimata. Aitäh!

Juhataja: Kas härra Rumessen soovib midagi öelda ka selle kohta, kas viia § 8 I peatüki koosseisu või mitte?

V. Rumessen: Jah, ma olen praegu kahevahel. Põhimõtteliselt ma saan aru nendest argumentidest, mis sunniksid seda viima I peatükki, et ta on riikluse konstitueerimise üks oluline element. Samal ajal teeb mind praegu veidi valvsaks see, et sellisel juhul ei ole tal kohtulikku kaitset, mis kehtib ainult II peatüki paragrahvide kohta. Aitäh!

A. Erm: Lugupeetud assamblee liikmed! See § 8 II peatükis on üldiselt väga hästi lahti kirjutatud ja tagab tõesti nende õiguste kohtuliku kaitse. Kuid põhimõtte peaks olema minu meelest sätestatud ka I peatükis. Ma näen ühe niisuguse kompromissina sellist võimalust, et I peatükis oleks see asi ühelauselisel (nt. eelmine variant § 4) määratletud kas või näiteks sellise sõnastusega, et Eesti kodanikuks saadakse sündimisega Eesti kodanikuks või hilisema seadusliku toiminguga. Ja kõik. Kõik ülejäänud võiks olla II peatükis edasi. Tänan!

H. Runnel: Ma palun mõelda selle võimaluse peale, et küsimuse lahendamiseks võiks võtta natuke ajapikendust ja lahendada see asi nii: mitte tõsta § 8 II peatükist üleni tagasi I peatükki, vaid dubleerida I peatüki stiilis umbes nii, nagu see viimane ettepanek oli.

Juhataja: Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et meie hulgas kas pole üldse neid või on mõni üksik, kes poleks nõus põhiseaduse eelnõu paremaks tegema. Põhiseaduse eelnõu paremaks tegemiseks on üks võimalus: selleks tuleb teha konkreetne tekstiline ettepanek. Proua Liia Hänni, palun ette lugeda, milline on esimese toimkonna apellatsioonis esitatud ettepanek.

L. Hänni: Apellatsioonis on kirjas järgmine tekst: "Viia § 8 kui kodanike määratlemise põhimõtteid tagav I peatükki kui riiklust konstitueeriva üldpeatüki pädevusse." Selline on kirjalikult laekunud ettepanek, kuid ma sain aru, et härra Runnel otsib siin veel mingit teist lahendust.

Juhataja: Suur tänu! Kas meil on võimalik lahendada olukorda selliselt, et kõigepealt me hääletame seda apellatsiooni, mis on olemas? Kui me aga peame vajalikuks tulla selle küsimuse juurde tagasi näiteks sellel alusel, nagu pani ette härra Runnel (ma loodan, et ta esitab oma ettepaneku ka kirjalikult), siis me tuleme assamblee otsusel selle küsimuse juurde tagasi. Me oleme ka kokku leppinud, et apellatsioonid arutatakse läbi ja hääletatakse, ning sellel põhjusel on vaja hääletada apellatsiooni, mille on esitanud esimene toimkond ja mille proua Liia Hänni ette luges. Lugupeetud kolleegid, kas on võimalik piirduda samas küsimuses veel kahe sõnavõtuga? Härra Talve, palun!

J. K. Talve: Lugupeetud kolleegid! Ma arvan, et härra Ermi pakutud lahendus oleks võib-olla optimaalne, aga mulle torkas silma üks küsimus seoses 1938. aasta kodakondsuse seadusega. Mul ei ole selle teksti kaasas. Selle järgi laps, kelle isa on Eesti Vabariigi kodanik, saab minu arust automaatselt Eesti Vabariigi kodakondsuse, mitte nii nagu § 8 lõige 1 ütleb, et tal on ainult õigus sellele. Ma ei tea, kas siin on mõeldud kitsendada 1938. aasta põhiseaduse kodanikeringi.

Juhataja: Suur tänu! Ma olen siiski sunnitud paluma kõiki kolleege jääda alati arutatava objekti käsitlemise juurde. Antud juhul me asusime arutama uut teemat, mis ei ole vahetus seoses esimese toimkonna esitatud apellatsiooniga.

V. Rumessen: Lugupeetud juhataja! Mul on teile küsimus. Juhul kui assamblee praegu hääletab maha esimese toimkonna apellatsiooni, kas meil on siis seejärel võimalus panna kohe hääletamisele, et härra Ermi sõnastuses I peatükis sätestada kodakondsuse üldpõhimõte? Kas see on reglemendi järgi kohe võimalik?

Juhataja: Härra Rumessen! Kui vähegi võimalik, siis peaksime hoiduma ühe või teise äsja väljaöeldud mõtte hääletamisest põhiseaduse eelnõusse, mille kallal me oleme tööd teinud vist juba viis kuud. Küll on aga võimalik see, et antud ettepaneku arutavad läbi esimene toimkond ja redaktsioonitoimkond, ja seejärel me veel kord kaalume, kuidas talitada. Reglemendis on fikseeritud põhimõte, mille järgi me praeguses töötapis peaksime toetuma ainult teematoimkondades läbiarutatud ettepanekutele. Seega teeb juhatus ettepaneku hääletada kõigepealt apellatsiooni, mille on esitanud esimene toimkond, kui toimkond seda tagasi ei võta. Ja kui meil on vaja tulla sama temaatika juurde tagasi, siis teha seda korras, milles me oleme kokku leppinud, s. o. teematoimkondade kaudu.

V. Rumessen: Las nad võtavad selle ise maha.

V. Salum: Me võtame oma apellatsiooni tagasi ja töötleme seda esimest paragrahvi, nii nagu siin ettepanekud olid. Redaktsioonitoimkond ja esimene toimkond annavad uue sõnastuse.

Juhataja: Härra Salum, palun, kas praegusest avaldusest on võimalik aru saada nii, et paragrahvi selles mahus, nagu ta on esitatud II peatükis, jääb II peatükki, või see vaidlustatakse?

V. Salum: Ei vaidlustata.

*****

PA 07.02.1992 redaktsioon⁶⁰

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu.

§ 2. Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse sätestab seadus.

§ 3. Riigivõimu teostatakse ainult Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes avaldatud seadused.

---

⁶⁰ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 170–171.

§ 4. Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

Ekspertgrupi ja redaktsioonitoimkonna 10.02.1992 koosoleku protokollist⁶¹:

Üldsätetesse lause kodakondsuse kohta. Poolt: 0 Vastu: Kask, Aaskivi, Käbin Erapooletu: Hallaste, Kama.

*****

PA 14.02.1992 redaktsioon⁶²

I PEATÜKK Üldsätted

§ 1. Eesti on iseseisev ja sõltumatu demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas.

Eesti iseseisvus ja sõltumatus on aegumatu ning võõrandamatu.

§ 2. Eesti riigi maa-ala, territoriaalveed ja õhuruum on lahutamatu ja jagamatu tervik. Eesti on riiklikult korralduselt ühtne riik, mille territooriumi haldusjaotuse sätestab seadus.

§ 3. Riigivõimu teostatakse üksnes Põhiseaduse ja sellega kooskõlas olevate seaduste alusel. Rahvusvahelise õiguse üldtunnustatud põhimõtted ja normid on Eesti õigussüsteemi lahutamatu osa.

Seadused avaldatakse ettenähtud korras. Täitmiseks kohustuslikud saavad olla üksnes avaldatud seadused.

§ 4. Riigikogu, Vabariigi Presidendi, Vabariigi Valitsuse ja kohtute tegevus on korraldatud võimude lahususe ja tasakaalustatuse põhimõttel.

§ 5. Eesti loodusvarad ja loodusressursid on rahvuslik rikkus, mida tuleb kasutada säästlikult.

§ 6. Eesti riigikeel on eesti keel.

§ 7. Eesti riigivärvid on sinine, must ja valge.

Riigilipu ja riigivapi kuju sätestab seadus.

*****

PA 14.02.1992 istungi stenogrammist:

---

⁶¹ Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.25, l 190.

⁶² Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 196–197.

L. Hänni: [...] Nüüd §-st 8⁶³, kus on väga oluline säte, mis räägib Eesti Vabariigi kodakondsusest. Teatavasti eelmisel istungil just esimene toimkond tõstas küsimuse, et kodakondsuse sätestamine peaks olema I peatükis. Me siiski leidsime, et seda on väga raske jagada kahe peatüki vahel. [...]

J. Adams: [...] Tegelikult tahtsin ma tulla hoopis § 8 juurde, mis käsitleb kodakondsuse seaduse põhialuseid. Mul on tunne, et eriti viimases redaktsioonis on tulnud sisse üks äärmiselt põhimõtteline muudatus. Seda võib seletada ainult kahe asjaga: kas inimesed, kes seda tegid, ei tunne 1938. aasta kodakondsuse seadust või on nad otsustanud seda kardinaalselt muuta. Teiseks on mul tunne, et siin on lähtunud heast poliitilisest tahtest, aga minu arvates on sõnastus juriidiliselt saanud praegu täiesti abitu. Viimased kaks lõiku on §-s 8 korras, kuid esimese nelja lõigu puhul tekivad nii terminoloogilised kui ka juriidilised probleemid. Siin on võetud praegu aluseks mingi kõnekeele tasand, kus räägitakse kodakondsuse saamisest, andmisest ja võtmisest. Ma juhin tähelepanu, et Eesti juriidilises terminoloogias on kodakondsuse omandamine või kodakondsuse kaotamine. See on esimene probleem. Teine probleem on see, et redigeerijad ei ole vist aru saanud, et kodakondsus ei ole mingisugune vahetuse, mida antakse, vahetatakse või võetakse ära, vaid juriidiline suhe üksikisiku ja riigi vahel. Sellel suhtel on mõlemapoolsed õigused ja kohustused ning need on väga erinevad olenevalt sellest, millises vanuses on kodanik. Antud juhul on teine lõik, mille järgi igal lapsel, kelle vanematest üks on Eesti kodanik, on õigus Eesti kodakondsusele sünnilt, minu arvates juriidiliselt absurdne. See ei ütle ära, millised on Eesti riigi kohustused selle lapse vastu. Ja see, et lapsel omakorda ei ole kuni 18-aastaseks saamiseni riigi vastu kohustusi, on minu arvates iseenesestmõistetav. Kolmandasse lõiku on tekkinud äärmiselt kahtlane sõna "alaealine", mille puhul ma ei oska tõesti mingit seisukohta võtta. 1938. aasta paiku loodud seadused kasutasid sõna "lapseealine", mis tähendas siis sellist iga, kui inimene ei ole veel ise otsustusvõimeline. Tema eest otsustavad vanemad või eestkostjad. Need kaks ei lange kokku. Samamoodi ei ole arvatavasti õige sõna "laps" kasutamine antud kontekstis, see ei ole põhiseadusekohane. Siin mõeldakse ikkagi järeltulijaid, ükskõik kas nad on lihased või lapsendatud või pärast seadustatud. Põhiline ja oluline on aga ideoloogiline muudatus, mis on siin tehtud ja millele ma Eesti Kongressi aseesimehena pean juhtima tähelepanu. Eesti Kongressi otsused kodakondsuse küsimustes on viimase kahe aasta jooksul lähtunud kindlasti ainult sellest põhimõttest, et kui vähemalt üks vanematest oli Eesti kodanik, siis see inimene on Eesti kodanik. Ma kordan, juriidiliselt tähendab see seda, et Eesti riik vaatab selle inimese peale nagu oma kodaniku peale: kaitseb teda, kui ta kuskil hätta satub, ja nõuab temalt vastavalt kohustuste täitmist. Viimasel nädalal on siin tehtud redaktsiooniline muudatus ja see asi on muutunud. Ma arvan, et see on küsimus, mida ei saa jätta ainult redaktsioonitoimkonna kompetentsi. Tänan!

L. Hänni: Lugupeetud kolleegid! Sellel lühikesel vaheajal jõudis redaktsioonitoimkond koos asjast huvitatud assamblee liikmetega arutada neid paragrahve, mille suhtes oli tõstatatud

---

⁶³ PA 14.02.1992 redaktsiooni § 8: Mõlema Eesti kodanikust vanema laps on sünnilt Eesti kodanik. Igal lapsel, kelle vanematest üks on Eesti kodanik, on õigus Eesti kodakondsusele sünnilt. Igaühel, kes on alaealisena kaotatud Eesti kodakondsuse, on õigus selle kodakondsuse taastamisele. Kellelki ei tohi võtta sünniga omandatud Eesti kodakondsust. Kellelki ei tohi veendumuste pärast võtta Eesti kodakondsust. Eesti kodakondsuse saamise, kaotamise ja taastamise tingimused ning korra sätestab Kodakondsuse seadus. Rahvusarhiiv (RA) ERA.R-2324.1.24, l 197.

küsimusi erinevates sõnavõttudes. Paragrahvi 8, mis käsitles kodakondsust, oli võrreldes eelmise redaktsiooniga lisandunud esimene lõik, mis tekitab hulgaliselt probleeme. Arutelu viis meid tulemuseni, et kõige õigem on see lõik praegu välja jätta. Sätestada põhiseaduslikult ainult õigus kodakondsusele, tuues küll samal ajal sisse sellise institutsiooni nagu Eesti Vabariigi kodakondsus sünnilt. Sel juhul jääb juba kodakondsuse seaduse reguleerida, kuidas see põhiseaduslik õigus tegelikult realiseerub. Me ei jõua hakata põhiseaduses üles lugema täpselt neid juhtumeid, kui laps on sünnilt Eesti Vabariigi kodanik. See on juba sisulisem küsimus ja seetõttu on vaja, et kodakondsuse seadus seda probleemi eraldi käsitleks. Nii et ettepanek on praegu teile väljajagatud eelnõu redaktsioonis lõige 1 maha kriipsutada. [...]

Juhataja: Suur tänu! Lugupeetud kolleegid, kas on proteste asjade sellise lahendamise vastu, nagu meile ette paneb redaktsioonitoimkond? Ei näi olevat. Redaktsioonitoimkonna poolt on tehtud rida ettepanekuid. Kas meil on võimalik nende ettepanekutega nõustuda või meil tuleks hääletada? Kui nõutakse hääletamist, palun tõsta käsi püsti, siis viime läbi hääletamise. Me oleme soostunud sellega, et teksti on sisse viidud need parandused, mille redaktsioonitoimkond kandis meile ette. Proteste ega ettepanekuid panna see küsimus hääletamisele saalist ei laekunud.

*****

PA 28.03.1992 istungi stenogrammist:

Istungil arutati üldsätete väliselt Tartu rahulepingu põhiseaduse teksti sisse kirjutamise küsimust.

*****